

ВІСНИК

**Академії праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України**

Засновано у 1998 р.

Науковий збірник

**1(61)
2012**

ВІСНИК

Академії праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України

Засновано в 1998 році

Науковий збірник

Засновник і видавець Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17837-6687ПР від 18 березня 2011 р.

Збірник затверджений ВАК України як фаховий із спеціальностей:

- **історичні науки** – Постанова Президії ВАК України від 06.10.2010 р. № 3-05/6,
- **економічні науки** – Постанова Президії ВАК України від 06.10.2010 р. № 1-05/6,
- **соціологічні науки** – Постанова Президії ВАК України від 10.11.2010 р. № 1-05/7.

Виходить періодичністю чотири рази на рік

Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється лише за згодою авторів та видавця. У випадку передрукування цих матеріалів посилання на науковий збірник «Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України» обов'язкові.

Рекомендовано до друку Вченою радою АПСВ ФПУ. Протокол № 9 від 22 червня 2012 р.

Підписано до друку 6.07.2012 р.
Формат – 70x108/16. Друк офсетний.
Папір офсетний №1. Ум.-друк. арк.– 11,81
Тираж – 100 прим.
Ціна договірна.

Видавництво «Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України»
Свідоцтво ДК № 3169 від 16.04.2008 р.
Україна, 03680, МСП, м. Київ-187,
Велика Окружна дорога, 3
тел./факс (044) 526-15-45;
e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Надруковано: «Видавництво «Сталь»».
Свідоцтво ДК № 1212 від 28.01.2003 р.
Україна, 02660, м. Київ,
просп. Визволителів, 1.
тел./факс 516-45-02
Замовлення № 0244

Редакційна колегія:

- Буяшенко В.В.**, доктор філософських наук, професор,
голова редколегії
- Котелянець В.І.**, доктор економічних наук, професор,
заступник голови редколегії з економічних наук
- Гавриленко І.М.**, доктор філософських наук, професор,
заступник голови редколегії з соціологічних наук
- Добровольська Г.О.**, доктор історичних наук, доцент,
заступник голови редколегії з історичних наук
- Головко Я.Д.**, кандидат фізико-математичних наук, доцент,
відповідальний секретар
- Андрусишин Б.І.**, доктор історичних наук, професор
- Барматова С.П.**, доктор соціологічних наук, професор
- Бабкіна О.В.**, доктор політологічних наук, професор
- Бандур С.І.**, доктор економічних наук, професор
- Васильченко З.М.**, доктор економічних наук, професор
- Головко В.І.**, кандидат економічних наук, доцент
- Злобіна О.Г.**, доктор соціологічних наук, професор
- Карагодіна О.Г.**, доктор медичних наук, професор
- Куценко В.І.**, доктор економічних наук, професор
- Лисенко О.Є.**, доктор історичних наук, професор
- Малік М.Й.**, доктор економічних наук, професор
- Мартинишин Я.М.**, доктор економічних наук, професор
- Макеев С.О.**, доктор соціологічних наук, професор
- Пилипенко В.Є.**, доктор соціологічних наук, професор
- Рєнт О.П.**, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
- Романова Л.В.**, доктор економічних наук, професор
- Ручка Л.О.**, доктор філософських наук, професор
- Соболева Н.І.**, доктор соціологічних наук
- Ставнюк В.В.**, доктор історичних наук, професор
- Судаков В.І.**, доктор соціологічних наук, професор
- Танчер В.В.**, доктор філософських наук, професор
- Тарасенко В.І.**, доктор соціологічних наук, професор
- Чепурко Г.І.**, доктор соціологічних наук

Редакція може не поділяти позиції й точки зору авторів, а також публікувати окремі матеріали у порядку обговорення.

Наукове редагування	Трубенко В.С.
Переклад	Бондар С.І. Тетерук С.П.
Макетування та верстка	Іоніна О.В.
Комп'ютерний набір	Карпенко В.В.

© Академія праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України, 2012

У номері

Соціологія та профспілковий рух

Гайдук Н. М.

Львівський досвід професійної підготовки соціальних працівників 4

Гортинич О. В., Філь Г. В.

Середній клас у сучасному українському суспільстві: специфіка соціальних трансформацій 13

Клос Л. Є.

Компетентність збереження здоров'я майбутніх соціальних працівників 18

Кравченко О. О.

Професійна компетентність соціального педагога: теоретико-методологічний аспект 24

Кривоконь Н. І.

До проблеми формування соціально-психологічної компетентності соціальних працівників 29

Нестеренко Л. М.

Музичні преференції: сутність, зміст, принципи формування 35

Пастушенко С. Г.

Методика визначення недружніх інформаційних впливів 42

Проскура В. В.

Компетентнісний підхід у підготовці соціальних працівників до роботи з особами, які звільняються з місць позбавлення волі 50

Рахманов О. А.

Суб'єктність великого капіталу у соціально-гуманітарній сфері України 54

Сапелкіна О. В.

Інтерпретація соціальної справедливості в сучасних соціологічних теоріях 62

Смирнова О. О.

Аналіз практики стратегического планирования в странах СНГ 65

Машика Ю. В., Колчар О. В.

Корпоративно-соціальна відповідальність – складова стратегії розвитку українських компаній 89

Мехрибан Мирзазаде

Рынок труда: аспекты регулирования 93

Пугачов О. П.

Теоретичні основи безпеки інноваційних проектів на сучасному етапі розвитку економіки України 101

Політика, історія, культура

Коваль Д. П.

Внесок Ф. Прокоповича у вивчення та розвиток поезії у Києво-Могилянській академії 108

Лагодзінський В. В.

Щодо початків підготовки Михайла Драгоманова як антикознавця 113

Сапелкіна З. П.

Актуальні проблеми викладання історії української культури у вищій школі 121

Слесаренко О. О.

Стародавня історія в поглядах М. П. Драгоманова 125

Срібна М. А.

Особливості діяльності відділів Українського Червоного Хреста на окупованих українських землях у 1941–1943 рр. 131

Шарпантий В. Г.

Функціонування в Україні карткової системи забезпечення населення хлібопродуктами: 1929–1935 рр. 137

Автори номера 144

Вимоги до статей 146

Економіка.

Проблеми економічного становлення

Буряк Р. І.

Самооцінка за моделями досконалості як метод визначення рівня якості діяльності аграрних підприємств 72

Васильченко П.

Функції фінансових деривативів як інструментів хеджування та генерації ризиків 78

Кульчинська О. О.

Роль стратегічного планування в ефективній діяльності підприємств 83

Соціологія та профспілковий рух

УДК 378.6:364-43](477.83-25)

Гайдук Н. М.,

канд. педагог. наук,
завідувач секції соціальної роботи, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»

Львівський досвід професійної підготовки соціальних працівників

У статті узагальнено досвід професійного навчання соціальних працівників у Національному університеті «Львівська політехніка». Визначені концептуальні принципи моделі професійної підготовки соціальних працівників, створеної у контексті інтеграції як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду професійної освіти у сфері соціальної роботи, а також зміст, форми і методи навчання на освітньо-кваліфікаційних рівнях «бакалавр», «магістр».

Ключові слова: соціальні працівники, соціальна робота, ринкові відносини, професійна основа, інноваційні технології.

Соціальна робота покликана відігравати важливу роль у розбудові демократичного, громадянського суспільства в Україні. Складний період становлення ринкових відносин та демократичних перетворень, суттєвих змін у всіх сферах суспільного життя позначений соціально-економічною нестабільністю та глибинними суперечностями. Цілком очевидно, що зростання кількості та напруженості соціальних проблем, з одного боку, і недостатність державного фінансування програм, спрямованих на їх вирішення, відхід від патерналістської концепції соціального забезпечення, характерного для недемократичних режимів, з другого, ставить на порядок денний проблему пошуку нових підходів до соціальної роботи.

Як нова сфера професійної діяльності соціальна робота переживає період становлення в Україні. Питання теорії і практики соціальної роботи та професійної підготовки соціальних працівників перебувають у центрі уваги вітчизняних науковців В. Васильєва, І. Звереві, А. Капської, І. Козубовської, Г. Лактіонової, І. Миговича, Л. Міщик, В. Полтавця та ін. Дослідження зарубіжного досвіду професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників представлено у працях Н. Абашкіної, О. Пічкара, В. Поліщук, Н. Собчак, В. Тиценка та ін. Вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду соціальної роботи та професійної підготовки соціальних працівників виявляє потреби у застосуванні нових підходів, використанні інноваційних технологій та розбудові сфери професійної освіти на основі адаптації передового міжнародного досвіду у цій галузі до сучасних українських економічних, суспільно-політичних та соціокультурних умов [3]. Необхідність підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних діяти на рівні вимог міжнародних професійних стандартів у галузі соціальної роботи, зумовлена також контекстом входження України у світовий освітній простір.

Метою цієї статті є узагальнення досвіду підготовки фахівців спеціальності «Соціальна робота» у Національному університеті «Львівська політехніка». Автор зосереджується на завданнях визначення концептуальних засад моделі професійної підготовки соціальних працівників, створеної в контексті інтеграції вітчизняного та зарубіжного досвіду професійної освіти в галузі соціальної роботи, визначенні змісту підготовки фахівців на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях, а також форм і методів навчання.

Модель професійної підготовки соціальних працівників створена у Національному університеті «Львівська політехніка» з урахуванням потреб, означених вище. Ця освітня модель є результатом партнерства з факультетом соціальної роботи Манітобського університету (м. Вінніпег, Канада) в рамках канадсько-українського проекту «Реформування соціальних служб» (1999–2003 рр.) [7] і в період після його завершення. Метою навчальної програми у «Львівській політехніці» є підготовка висококваліфікованих соціальних працівників, відданих соціальним змінам та інноваціям, а також сприяння реформуванню соціальних послуг за умов розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні.

Концептуальною основою моделі професійної підготовки соціальних працівників є цінності, на яких ґрунтується професія «соціальна робота», що, у свою чергу, сповідує принцип, за яким гідність та значущість є невід'ємними рисами кожної особистості. Оскільки професійні цінності лежать в основі виконання будь-яких професійних дій у соціальній роботі, вони визначають унікальність цього фаху. Відносини між індивідом і суспільством мають взаємодоповнювальне значення і кожен індивід може зробити значний внесок у суспільний розвиток. Кожному індивіду дано право жити в здоровому, сприятливому соціальному середовищі, розвиваючи свій унікальний потенціал повною мірою. Дотримуючись своєї системи цінностей, соціальна робота часто обирає активістську позицію і обстоює зміни в соціальній політиці та соціальних послугах з метою більш ефективного реагування на потреби вразливих груп у суспільстві [7, с. 9]. Фах соціального працівника, що має власну базу знань, інтегрує також знання споріднених дисциплін, таких як психологія, педагогіка, соціологія, психіатрія, економіка, суспільні науки та право. Здобуті знання постійно перевіряються на практиці. Разом із особливою системою цінностей та етичних норм взаємний вплив теорії і практики є вирішальною характерною рисою цієї професії. Цим пояснюється динамізм фаху «соціальна робота» та його спрямованість на позитивну зміну [6]. Оскільки акцентування на практичній діяльності визначає прикладний характер соціальної роботи та її специфіку порівняно з іншими професіями, поєднання теорії і практики є основною характерною ознакою моделі професійної підготовки соціальних працівників у Національному університеті «Львівська політехніка».

В основу створеної освітньої моделі було покладено кілька таких організаційно-змістових принципів: 1) *орієнтація на сучасні світові стандарти* професійної підготовки соціальних працівників [10]; 2) *активна життєва позиція* соціального працівника, спрямована на здійснення професійного втручання на різних рівнях процесу запланованої зміни; 3) *генералістичний підхід* до побудови змісту професійної підготовки соціального працівника, який передбачає оволодіння студентами системою знань, умінь та навичок, що забезпечують професійну компетентність соціального працівника в різних сферах практичної соціальної роботи; 4) *екологічний підхід*, що передбачає соціальну роботу з клієнтом у контексті його оточення; 5) *системний підхід*, який визначається необхідністю дослідження ситуації клієнта з точки зору його приналежності до різних категорій систем (біологічних, соціальних, культурних тощо); 6) *поліваріантність ролей* соціального працівника означає, що соціальний працівник повинен вміти виконувати широкий спектр різнопланових професійних функцій (дослідник, посередник, консультант, педагог, організатор, менеджер, брокер, правозахисник тощо); 7) орієнтація змісту підготовки фахівця на професійну діяльність як у *державних*, так і в *громадських* організаціях; 8) пріоритетність ролі *наснаження клієнта*, що полягає, передусім, в актуалізації його сильних сторін, невиявлених потенцій, прихованих ресурсів (як внутрішніх, так і зовнішніх); 9) *гуманізація*, що означає врахування унікальності людської особистості, її індивідуальних особливостей та цінностей, передбачає толерантне та уважне ставлення до неї; 11) *демократизація*, що

полягає у забезпеченні рівності прав клієнтів незалежно від їх расових, класових, культурних, етнічних, релігійних та інших відмінностей, а також у наданні прав клієнту самостійно приймати рішення як найкращому експерту власної життєвої ситуації; сприяти здійсненню суспільних змін і брати безпосередню участь у цих процесах, бути асертивним тощо [2; 5].

Програма професійної підготовки акцентує увагу на перспективі соціального розвитку, зокрема, на розвитку демократичного, громадянського суспільства та повної мережі соціального забезпечення як основних важливих цілях. Наголос на соціальному розвитку об'єднує політику і практику у змісті цієї програми. Розуміння особливостей практики соціальної роботи досягається в контексті вивчення соціальної політики. Посилена увага приділяється розвитку політики соціального забезпечення та соціальних послуг у громаді, зорієнтованих на родину та керованих споживачами. Підкреслюється важливість розвитку громади, місцевого самоврядування та активної участі громадян у житті громади. Розвиток мережі соціальних послуг є суттєво важливим компонентом процесу соціальних змін, оскільки він допомагає окремим особам і сім'ям використовувати і розвивати існуючі джерела підтримки включно з власними особистими ресурсами та ресурсами існуючої мережі [8]. Інтеграція політики і практики спрямована на підготовку соціального активіста, відданого соціальній справедливості та відстоюванню соціальних змін. Водночас фахівці з соціальної роботи повинні вміти надавати практичну допомогу окремим особам, групам та громадам, спираючись на розуміння проблем клієнтів.

Навчальна програма з соціальної роботи у «Львівській політехніці» розроблена для підготовки соціальних працівників – фахівців-практиків широкого профілю. Ця програма ґрунтується на визначенні генералістичної практики як практичному застосуванню бази еkleктичних знань, професійних цінностей та широкого спектра умінь та навичок з метою здійснення впливу в мікро-, мезо- та макросистемах заради змін у контексті чотирьох основних процесів: прийняття широкого діапазону професійних ролей; використання незалежного, критичного мислення; дотримання процесу запланованих змін; наголосу на наснаженні клієнта [11]. Навчальна програма містить екологічну теорію та перспективу «сильних сторін», структурні та феміністичні підходи, а також концепції щодо культури. Теорія є відкритою і не відкидає жодної сфери спеціалізації, тому соціальний працівник повинен розуміти різноманіття теорії і вибирати саме те, що найбільше відповідає конкретній ситуації. *Модель генералістичного професійного втручання* включена до навчальної програми і передбачає такі основні кроки: залучення; оцінювання; планування; виконання запланованого; оцінювання зробленого; завершення; подальшу перевірку [11, с. 6]. При тому, що генералістична орієнтація є важливою і допомагає підготувати соціальних працівників до практичної діяльності у різноманітних сферах, за умов бакалаврату існують також можливості і для спеціалізації. Так, студенти вивчають спеціалізовані дисципліни, що зосереджуються на проблемах неповносправності, роботі з дітьми і сім'ями, домашньому насильстві, роботі з групами та розвитку громади. Отже, випускник навчальної програми – генераліст – повинен уміти працювати з різними категоріями клієнтів (як окремих осіб, родин, так і груп чи громад) у різних соціальних інституціях і неінституційних формах надання соціальних послуг, часто координуючи зусилля фахівців у процесі піклування [1, с. 76], а також виконувати свої функції на різних рівнях практичної соціальної роботи (мікро-, мезо-, макро-).

У змісті підготовки майбутнього фахівця місце ключового компонента відводиться практиці, оскільки саме вона визначає собою ті загальні і конкретні знання, інтелектуальні та практичні вміння і навички, якими повинен володіти висококваліфікований соціальний працівник сучасного типу. Під час проходження практики студенти збирають емпіричний матеріал для виконання завдань з навчальних дисциплін, курсових та дипломних робіт. Отже, досвід роботи соціального закладу з клієнтом проникає у зміст підготовки фахівців із соціальної роботи.

Особлива увага приділяється процесу керівництва практикою майбутніх соціальних працівників, успішність якої забезпечується лише за умови об'єднання зусиль закладів – баз

практики і університету. Це, у свою чергу, вимагає чіткого окреслення ролей та постійного спілкування між координатором практики, викладачем практики, супервізором (керівником практики від закладу) та студентом. Заклади соціальної служби, які створюють для студентів відповідне навчальне середовище, є провідними партнерами програми професійної підготовки соціальних працівників. Ці заклади є суттєвим ресурсом як для університетської програми зокрема, так і для розвитку професії «соціальна робота» загалом. Значні зусилля скеровані на розвиток партнерських стосунків як з державними, так і громадськими організаціями соціальних служб. Результатом таких зусиль є створення потужної громадської бази та ресурсів для потреб проходження студентами практики соціальної роботи та можливостей для потенційного працевлаштування.

Підготовка соціальних працівників передбачає ступеневу систему професійної освіти соціальних працівників та здійснюється за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями:

- *бакалавр* – 4 роки навчання на базі загальної середньої освіти;
- *магістр* – 1,5 року навчання на базі бакалаврату.

Професійна підготовка соціальних працівників у Національному університеті «Львівська політехніка» має дві основні особливості: рання спеціалізація, коли професійно-орієнтовані дисципліни починають читатися з другого курсу рівня «бакалавр», що зумовлено великою кількістю таких дисциплін у програмі курсу; значна кількість годин практики у закладах соціальної сфери, що відповідає міжнародним стандартам і є необхідною умовою підготовки фахівців із соціальної роботи.

У змісті підготовки фахівців зазначених освітньо-кваліфікаційних рівнів реалізуються дидактичні принципи наступності, послідовності і систематичності. Реалізується також ідея рівноважливості теоретичної і практичної підготовки студентів.

Зміст підготовки бакалавра соціальної роботи

Зміст професійної підготовки бакалавра включає чотири цикли навчальних дисциплін: гуманітарні та соціально-економічні дисципліни; фундаментальні дисципліни; професійно-орієнтовані дисципліни; блок практичної підготовки. Серед дисциплін *двох перших компонентів* особливе місце посідають суспільно-політичні, педагогічні, психологічні, економічні, лінгвістичні дисципліни, що забезпечують широту світогляду та міцне наукове підґрунтя теоретичної підготовки майбутнього фахівця. У системі згаданих вище наук ключова роль відводиться інтенсивному вивченню іноземної мови та оволодінню комп'ютерними технологіями, що полегшує входження молодого фахівця у світовий інформаційно-культурний простір.

Особливістю теоретичної підготовки соціального працівника *в циклі професійно-орієнтованих* дисциплін є те, що, незважаючи на генералістичний підхід, уже на рівні бакалаврату закладаються підвалини майбутньої спеціалізації. У змісті підготовки бакалавра представлені навчальні курси, що формують розуміння студентами специфіки сфер діяльності за двома основними спеціалізаціями, як-от: соціальне управління та соціальні технології. Так, наприклад, про соціальне управління студенти можуть дізнатися зі змісту таких дисциплін як «Політика соціального забезпечення» (4-й семестр), «Соціальна політика в Україні» (5-й семестр), «Права людини і соціальна робота» (7-й семестр), «Феміністичні аспекти соціальної роботи» (7-й семестр), «Актуальні проблеми соціального забезпечення» (8-й семестр). Оволодіння студентами соціальними технологіями забезпечується викладанням таких курсів як «Поведінка людини і соціальне оточення в соціальній роботі» (семестр 3), «Вступ до практичної соціальної роботи» (семестр 4), «Теорії і методи соціальної роботи» (семестр 4), «Основи реабілітації в соціальній роботі» (семестр 4), «Соціальна робота з дітьми та сім'ями» (семестр 5), «Посередництво та розв'язання конфліктів» (семестр 5), «Актуальні проблеми соціальної роботи» (семестри 6, 7 і 8) тощо. Разом з тим зазначимо, що зміст дисциплін обох вищеназваних напрямів тісно і органічно взаємопов'язаний.

У результаті вивчення вищезначених дисциплін студенти отримують відповідні здатності та вміння, а саме: відстоювати ідеї соціальної справедливості, застосовувати інноваційні технології та методики роботи, формувати мережу соціальних послуг у громаді на

основі вивчення її потреб та координувати їхню роботу, управляти процесами запланованої соціальної зміни, планувати, розробляти та оцінювати інноваційні програми тощо.

Цикл практичної підготовки студентів включає різні види практичної навчальної діяльності студентів:

- *навчальні практики* у рамках семестрів, що організовані «блоками», а саме: ознайомлювальна практика (семестр 4, тривалість два тижні) і практика соціальної роботи (семестри 6 і 8, тривалістю п'ять тижнів кожна);
- *навчально-дослідницький практикум*, що проводиться на базі закладів соціальної служби, триває чотири семестри (роки навчання 3-й і 4-й) і відбувається один раз на тиждень протягом повного робочого дня. Практикум має на меті, зокрема, формування у студентів вмінь здійснювати науковий пошук, у процесі якого вони мають змогу зібрати необхідний емпіричний матеріал для виконання індивідуальних завдань з професійно-орієнтованих дисциплін, що мають науково-пошуковий характер, та написання курсової і дипломної робіт.

При виконанні завдань навчальної практики і навчально-дослідницького практикуму студенти мають реальну можливість застосовувати набуті ними знання, уміння та навички з професійно-орієнтованих, фундаментальних та інших дисциплін.

Навчальним планом передбачено дві курсові роботи, присвячені таким ключовим проблемам як «Соціальна робота з дітьми та сім'ями» і «Соціальна робота з громадами». Для написання вищеназваних робіт, що мають емпіричний характер, студенти спільно з викладачами визначають тематику та зміст індивідуальних завдань. Індивідуальні завдання виконуються студентами під керівництвом як викладача кафедри соціології та соціальної роботи, так і за участю фахівця-практика – супервізора (працівника закладу соціальної служби, який попередньо пройшов спеціальну підготовку до виконання таких функцій на університетських курсах професійного навчання). У процесі написання курсових робіт студенти заохочуються до реалізації авторських ідей та конкретних пропозицій щодо реформування діючої сфери соціальних послуг з метою її переорієнтації на потреби родини і громади. Це сприяє формуванню активної життєвої позиції студента і здійсненню запланованої зміни на мікро-, мезо- та макрорівнях практичної соціальної роботи і в суспільстві в цілому.

Зміст підготовки магістра соціальної роботи

Магістр соціальної роботи розглядається як фахівець вищої кваліфікації, який покликаний здійснювати три основних види діяльності:

- *вести науковий пошук* у сферах соціальної роботи та споріднених з нею наук (соціологія, соціальна педагогіка, соціальна психологія, соціальна медицина, посередництво та розв'язання конфліктів тощо);
- *виконувати практичні завдання з надання соціальних послуг, у тому числі здійснення управлінських функцій* у закладах соціального обслуговування населення на високому рівні професійної кваліфікації. При цьому передбачається, що магістр соціальної роботи гармонійно поєднуватиме професійні якості як генералістичного соціального працівника, так і фахівця з однієї з двох спеціалізацій – «Соціальне управління» та «Соціальні технології»;
- *викладати навчальні курси з теорії та практики соціальної роботи*;
- *учням професійно-технічних навчальних закладів, які здобувають професію «Соціальний робітник», та студентам вищих закладів освіти I-IV рівнів акредитації, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота».*

Теоретична підготовка студентів до проведення наукових досліджень забезпечується шляхом викладання студентам магістерської програми таких дисциплін, як «Методологія і методика наукового дослідження», «Методика якісного аналізу в соціальній роботі», «Методика кількісного аналізу в соціальній роботі», а також «Наукова експертиза соціальних програм». Практичних навичок здійснення наукового пошуку студенти набувають у процесі проходження переддипломної практики, де вони оволодівають уміннями та практичними підходами до збору, аналізу та обробки емпіричного матеріалу.

Названі спеціалізації є достатньо широкими щодо спектру передбачених ними професійних функцій. Принагідно зазначимо, що деякі з цих функцій (наприклад, адміністративна та операційна) можуть реалізовуватися на належному рівні студентами обох спеціалізацій, оскільки перелік та зміст професійно-орієнтованих дисциплін, незалежно від обраної спеціалізації, дозволяє студентам отримувати необхідні знання та вміння для роботи на різних ділянках соціальної сфери. Такий підхід до підготовки фахівців з певною спеціалізацією при забезпеченні широкої професійної компетенції продиктований сучасними світовими тенденціями в розвитку професійної освіти на рівні магістерських програм у галузі соціальної роботи.

Третім видом діяльності є викладацька робота. Студенти магістерської програми здобувають необхідні знання та вміння під час вивчення курсу «Методика викладання соціальної роботи». У процесі проходження педагогічної практики студенти набувають конкретних методичних умінь для проведення навчальних занять у системі ступеневої професійної освіти, зокрема в таких закладах, як училище, вище училище, технікум, коледж, інститут, університет з урахуванням специфіки змісту професійної підготовки.

Форми організації навчальних занять

Підготовка висококваліфікованого соціального працівника, специфіка роботи якого за своїм змістом наближається до діяльності лікаря, психолога та представників інших професій, які працюють у безпосередньому контакті з конкретним клієнтом (пацієнтом), на нашу думку, може здійснюватися лише за умов стаціонарного навчання. Тільки це забезпечує реальну можливість навчитися надавати соціальні послуги конкретним споживачам.

За умов стаціонарної системи навчання значний обсяг навчального часу відводиться на самостійну роботу студентів. Поряд з цим важливе місце займають навчальні заняття. До них відносяться лекційні, семінарські, практичні та лабораторні заняття, а також консультації та індивідуальна робота зі студентами. У навчальному процесі діє модульно-рейтингова система (за 100-бальною шкалою), що забезпечує студентів можливість отримати екзаменаційну оцінку за результатами його навчальної діяльності упродовж семестру, а отже, сприяє розвитку його активності, самостійності та ініціативи. Важливе місце у навчальному процесі займає виконання студентами контрольних завдань, значна частина яких пропонується у тестовій формі.

Характерною особливістю підготовки соціального працівника є викладання професійно-орієнтованих дисциплін у формі *інтегрованих занять*, що поділяються на дві основні категорії: лекційно-практичні та лекційно-лабораторні.

Лекційно-практичне інтегроване заняття органічно поєднує в собі як виклад теоретичних положень, так і різні види практичних методів навчання, що безпосередньо після цього виконуються студентами з метою закріплення теоретичних знань на практиці.

Лекційно-лабораторне інтегроване заняття є специфічною формою організації навчання, у рамках якої викладання теорії поєднується з груповою та індивідуальною роботою студентів, спрямованою на виконання конкретних, заздалегідь розроблених завдань. Ці завдання сприяють усвідомленню студентами цінностей соціальної роботи і особливостей перебігу процесу запланованої зміни, засвоєнню алгоритму професійних дій та формуванню умінь і навичок професійного втручання в конкретній ситуації. Цей вид заняття проводиться в умовах поділу академічної групи на малі підгрупи (чисельністю до 12 осіб) з метою наближення навчального процесу до умов практичної роботи фахівця і моделювання конкретних ситуацій.

Поєднання елементів лекції, семінару, практичного та лабораторного занять відповідає прикладному характеру соціальної роботи. *Інтерактивна* форма проведення занять створює для студентів можливість слухати лекційний матеріал, досліджувати питання, винесені на обговорення, брати участь у рольових іграх, представляти власні ідеї на письмі та презентувати їх в усній формі, коментувати ідеї інших у малих та великій групах. Потреби студентів у засвоєнні нових знань, умінь та навичок перебувають у центрі уваги викладача – застосовується так званий *підхід, сконцентрований на студентіві*. У процесі роботи в аудиторії, виконанні індивідуальних та групових завдань усіляко

заохочуються процеси інтеграції навчального матеріалу та формування незалежного, критичного мислення.

Навчальну діяльність студентів урізноманітнюють такі форми організації занять, як екскурсії до закладів соціальних служб, відеозаняття, участь у волонтерських акціях, навчальних конференціях, зустрічах з представниками організацій соціальної сфери тощо.

Методи та прийоми навчання

Серед методів навчання провідне місце відводиться активним та інтерактивним методам, якими є: самонавчання та взаємонавчання у малих динамічних групах, дидактичні ігри (ситуативні, симуляційні, інсценізації – рольові ігри); інтелектуальний штурм (брейн-стормінг); творчі дискусії та бесіди; тренінги; вправи; метод індивідуальних завдань тощо. Важливе місце займає групова робота у різних видах.

Розглянемо докладніше методи та прийоми навчання, що застосовуються у процесі викладання дисциплін з соціальної роботи. Так, у навчальному процесі перевага надається активним та інтерактивним методам навчання, якими є:

Самонавчання. Велике значення має підготовка студентів до навчальних занять. Передбачається, що напередодні кожного заняття студенти опрацювають призначений обсяг матеріалів рекомендованого читання. Домашні завдання включають також роботу в ресурсному центрі, пошук нової інформації у мережі Internet, виконання індивідуальних письмових завдань, заповнення щоденників. Щодо останнього слід відзначити рефлексивний характер виконання цього завдання. Студенти у письмовій формі аналізують навчальний досвід, практичні ситуації, що опрацьовувалися в аудиторії або мали місце на практиці, та намагаються дати їм пояснення з точки зору відповідної теорії.

Виклад теоретичного матеріалу. Виклад теоретичного матеріалу відбувається в інтерактивній формі, при заохоченні студентів до дискусії, коментарів, задавання запитань, наведення власних прикладів як додаток до прикладів, проілюстрованих викладачем. Закріплення теоретичних знань відбувається як у великій групі, так і на практиці, в малих групах.

Дидактичні ігри. Активно використовуються інсценізації – рольові ігри. Рольова гра створює можливість простежити перебіг процесу професійного втручання. Зокрема, у навчальному курсі «Посередництво та розв'язання конфліктів» як основний використовується сценарій виробничого конфлікту, розв'язання якого за допомогою рольової гри дозволяє вивчити на практиці особливості процесу посередництва на всіх його етапах та стадіях. Застосовуються як *демонстраційні*, так і *навчальні рольові ігри*. У першому випадку викладач, виконуючи роль посередника, демонструє виконання посередницьких функцій. Демонстраційна рольова гра докладно аналізується та обговорюється у великій групі. Навчальні рольові ігри виконуються у малих групах, при цьому викладач, переходячи з групи в групу, уважно спостерігає за процесом виконання завдань, дає рекомендації, консультує, а також відповідає на запитання студентів.

Застосування *ситуативних* та *симуляційних ігор* дозволяє на основі конкретної ситуації, а також шляхом відтворення відпрацьовувати специфічні вміння, які продемонстрував викладач, наприклад, уміння ефективного спілкування, як-от: задавання різних типів запитань, перефразування, переосмислення тощо.

Взаємонавчання у малих динамічних групах. Слід зазначити, що значний обсяг навчального матеріалу опрацьовується саме у малих динамічних групах. Досвід роботи у малій групі створює можливість залучити всіх без винятку студентів до виконання практичних завдань та процесу взаємодії. Закріплення теоретичних знань відбувається шляхом виконання вправ, проведення рольових ігор, взаємодії між учасниками рольової гри, аналізу досвіду участі в ній шляхом рефлексії. Саме у малих групах відпрацьовуються емоційні реакції учасників процесу професійного втручання. Прикладом цього є виконання завдань стратегічного професійного втручання в посередництві з метою уникнення *емоційного «втягування»* у конфлікт на боці однієї із сторін у процесі вирішення конфлікту на противагу вияву нейтралітету з боку фахівця. Організація роботи в малих групах створює оптимальні можливості для опрацювання стратегій оцінювання розподілу влади/сили у стосунках між сперечальниками, а також формування умінь урівноважувати на профе-

сійному рівні розподіл влади/сили у випадку порушення цієї рівноваги. У малих групах відпрацьовуються уміння ефективного спілкування, а також уміння укладання необхідної документації, зокрема, тексту угоди у роботі з клієнтами – учасниками конфлікту.

Інтелектуальний штурм. Інтелектуальний штурм активно застосовується як при представленні нового навчального матеріалу, так і у процесі його опрацювання. Шляхом застосування інтелектуального штурму, зокрема, на початку навчального курсу визначаються очікування студентів щодо цілей та змісту дисципліни. Пізніше цей навчальний прийом використовується, наприклад, для визначення варіантів тексту угоди стосовно розв'язання конфліктної ситуації при виконанні рольової гри.

Корисним є також інтелектуальний штурм і при підведенні підсумків на основі вивчення окремих тем навчальної дисципліни.

Творчі дискусії та бесіди. Проведення творчих дискусій та бесід характеризує перебіг усього навчального процесу, починаючи з представлення нового навчального матеріалу. Проведення бесід та дискусій сприяє адаптації нових підходів в українському контексті. Наприклад, на початку теми «Посередництво» викладач наголошує на поняттях «наснаження», «щирість» і «повага» як таких, що ілюструють важливі моменти у становленні цього ненасильницького підходу до вирішення конфліктів у світовій практиці. Дискусія, що розгортається на основі цих понять, допомагає провести паралелі між закордонним та національним досвідом. Особливо активно творчі дискусії та бесіди розгортаються, наприклад, під час обговорення перспективи та особливостей впровадження альтернативних підходів до розв'язання конфліктів в українському суспільстві.

Презентації. Проводяться як індивідуальні, так і групові презентації. Переважно презентації включають як теоретичний, так і практичний компоненти, наприклад, демонстрацію однієї із стадій процесу посередництва з посиланням на відповідні теорії з розв'язання конфліктів. При цьому використовуються різноманітні технічні засоби, унаочнення, роздаткові та інші навчальні матеріали. На основі презентацій студенти виконують індивідуальні письмові завдання.

Методи та прийоми, що застосовуються у процесі підготовки студентів спеціальності «Соціальна робота» відповідають їй прикладному характеру. Застосовується так званий підхід, сконцентрований на студентові, що передбачає зосередження уваги викладача на задоволенні пізнавальних потреб студента. Цим зумовлено застосування активних і інтерактивних методів та прийомів навчання. Значна увага приділяється інтеграції теорії і практики, емоційним чинникам, процесам рефлексії та взаємодії у процесі професійного втручання, розвитку умінь ефективного спілкування.

Навчально-методичне забезпечення

Для потреб викладання навчальних курсів розроблено і видано друком навчально-методичні посібники, одним з яких є посібник А. Журавського і Н. Гайдук «Основи посередництва: концепції, методи та прийоми» [4]. Для кожної дисципліни укладається комплекс навчально-методичного забезпечення, що включає робочі програми, контрольні завдання, добірку матеріалів рекомендованого читання (читанку), комплекти роздаткових матеріалів та прозірок (транспарантів).

Засоби навчання

Реалізація представленої моделі підготовки фахівців потребує потужного матеріального та навчально-методичного забезпечення. Для цього навчальний процес забезпечується різноманітними дидактичними і технічними засобами: комп'ютерами з відповідним програмним забезпеченням, копіювальною технікою, проекційною апаратурою, відеоустановкою, роздатковими дидактичними матеріалами, прозірками, плакатним папером тощо.

Особливо важливу роль відіграє навчальна та наукова література. Кафедра соціології та соціальної роботи, яка здійснює підготовку соціальних працівників, має власний ресурсний центр, забезпечений доступом до глобальної інформаційної мережі «Інтернет», бібліотеку, укомплектовану сучасною вітчизняною та зарубіжною науково-методичною літературою, періодичними виданнями.

З метою створення відповідного навчального середовища для студентів, а також забезпечення кваліфікованого супроводу під час проходження ними практики започатковано також програму професійного навчання для представників закладів соціальної служби в рамках «Школи супервізорів практики соціальної роботи» Міжнародного науково-практичного центру «Інтеграція», створеного на базі кафедри соціології та соціальної роботи в структурі Інституту гуманітарних і соціальних наук «Львівської політехніки». Одним із результатів формування партнерських стосунків з представниками закладів соціальної служби є створення за їх участю *Дорадчого Комітету* програми професійної підготовки соціальних працівників, а також «Асоціації посередників у справах родини» Львова.

Модель професійної підготовки соціальних працівників у Національному університеті «Львівська політехніка» створена з урахуванням соціальної значущості і практичної необхідності підготовки соціальних працівників до професійної діяльності за міжнародними стандартами у відповідь на потреби українського суспільства. Ця освітня модель не лише відповідає сучасним запитам, потребам і соціальному замовленню на фахівців для сфери соціальних послуг в Україні, а й створює підґрунтя для підготовки соціальних працівників за міжнародними освітніми стандартами в контексті входження України у світовий освітній простір. Концептуальну основу цієї моделі є, передусім, цінності професії «Соціальна робота», формування соціальної активності фахівця, інтеграція теорії і практики, розуміння особливостей практики соціальної роботи в контексті соціальної політики. Навчальна програма на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр» скерована на підготовку фахівця-практика широкого профілю. При цьому викладання професійно-орієнтованих дисциплін розпочинається доволі рано, вже з другого року навчання. Для формування компетенцій у галузі практичної соціальної роботи одночасно використовуються можливості системи навчальних практик, діючої у межах семестру. Спеціалізації, що становлять основу магістерської програми, не є вузькими, оскільки передбачають набуття широкого спектра професійних функцій, передусім операційних, дослідницьких, адміністративних та викладацьких. Форми і методи навчання відповідають прикладному характеру соціальної роботи. Для представників сфери соціальних послуг проводяться курси професійного навчання, що посприяло виникненню нових громадських ініціатив. Започатковано і триває процес становлення системи неперервного професійного навчання у галузі соціальної роботи, що відкриває нові перспективи у подальшому розвитку програми професійної підготовки соціальних працівників у «Львівській політехніці».

Література:

1. Англо-український термінологічний словник – довідник із соціальної роботи / Уклад. А. Журавський, І. Байбакова, Н. Гайдук, О. Гілета, З. Казимира. – Львів: МАЛТТ-М, 2004. – 213 с.
2. Гайдук Н. М. Модель професійної освіти в галузі соціальної роботи в Національному університеті «Львівська політехніка» // Реформування соціальних служб: зб. наук. праць за матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2003. – С. 20 – 30.
3. Гайдук Н. М. Професійна підготовка соціальних працівників до здійснення посередництва (на матеріалах США і Канади): автореф. дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 23 с.
4. Журавський А. Основи посередництва: концепції, методи та прийоми: навч. посіб. / А.Журавський, Н. Гайдук. – Львів: «МАЛТТ-М», 2004. – 151 с.
5. Курляк І. Є. Концептуальні підходи до професійної підготовки соціальних працівників у національному університеті «Львівська політехніка» / І. Є. Курляк, Н. М. Гайдук // Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом: зб. наук. праць за матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгородський національний університет, 2003. – С. 176 – 180.
6. Мак Кензі Б. До питання проведення ефективної практичної соціальної роботи в Україні: існуючі можливості та проблеми освіти в галузі соціальної роботи / Б. Мак Кензі // Реформування соціальних служб: зб. наук. праць за матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2003. – С. 10 – 15.
7. Реформування соціальних служб: зб. наук. праць. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2003. – 256 с.

8. Constable, R., & Mehta, V. Common themes in curriculum development in social work education and the process of technical assistance // Education for social work in Eastern Europe: Changing horizons. / In R. Constable, & V. Mehta (Eds.). — Chicago: LYCEUM BOOKS. INC, 1994. — P. 104-113.
9. Faculty of Social Work, University of Manitoba. Project proposal: The Reforming Social services: Canada-Ukraine Project. Winnipeg, MB: University of Manitoba, 1999. — 159 p.
10. Global standards for social work education and training: Final document in preparation for discussion, and possible adoption at the General Assemblies of IASSW and IFSW. — Adelaide, Australia: University of Kwa Zulu Natal, 2004. — 23 p.
11. Kurst-Ashman, K. K. & Hull, G. H. Understanding generalist practice (2nd ed.). — Chicago: Nelson-Hall, 1999. — 653 p.

Гайдук Н.М. Львовский опыт профессиональной подготовки социальных работников. В статье обобщён опыт профессионального обучения социальных работников в Национальном университете «Львовская политехника». Определены концептуальные принципы модели профессиональной подготовки социальных работников, созданной в контексте интеграции отечественного и зарубежного опыта профессионального образования в области социальной работы, а также содержание, формы и методы обучения на образовательно-квалификационных уровнях «бакалавр» и «магистр».

Ключевые слова: социальные работники, социальная работа, рыночные отношения, профессиональная основа, инновационные технологии.

Hayduk, N.M. Lviv experience of professional social workers training. The experience of professional social workers training at Lviv Polytechnic National University is summarized in the article. Conceptual fundamentals of the model of professional social workers training developed in the context of the integration of Ukrainian and foreign experiences of professional training in the area of social work as well as the contents, forms and methods of teaching for the Bachelor's and Master's levels are outlined.

Key words: social workers, social work, market relations, professional base, innovative technologies.

УДК 316.343-058.13(477)

Горпинич О.В.,

канд. філос. наук, доцент кафедри соціології та соціального управління

Філь Г.В.,

старший викладач кафедри соціології та соціального управління
АПСВ ФПУ

Середній клас у сучасному українському суспільстві: специфіка соціальних трансформацій

У статті аналізуються середній клас та специфіка соціальних трансформацій, які відбуваються у сучасному українському суспільстві. Окреслюються особливості соціальної структури сучасного українського суспільства. Розглядаються основні характеристики середнього класу, а також висвітлюється проблема становлення середнього класу в Україні.

Ключові слова: середній клас, трансформація, маргіналізація, ідентифікація, соціальна диференціація, самоідентифікація.

Процес соціальної трансформації складний і суперечливий. Поляризація поєднується із розмитістю меж соціальних груп. Водночас, це стихійне формування та розвиток нових соціально-класових утворень на основі різноманітних форм власності (приватних, державних і змішаних підприємств) та їх взаємодії. Процес трансформації – це складне переплетіння стихійних та свідомих процесів. Це дії не лише елітних груп та носіїв інноваційної діяльності, а й стихійні процеси поведінки мас, соціальні наслідки реформ

тощо. Перетворення соціальної структури супроводжується руйнуванням одних і появою інших підстав групового самовизначення [3, с. 92].

Зміни соціальної структури вказують на те, що за своєю природою ці процеси можуть розглядатися як глибока трансформація суспільства. Виникли нові класові утворення (підприємці, фермери, банківські службовці та ін.). Змінюється і статус груп, що існували раніше. Зростає поляризація суспільства. Сьогодні можна говорити про руйнування старої соціально-класової структури і народження принципово нових відносин. Перехід до нових видів відносин залежить не лише від рівня соціальної зрілості, активності еліти, а й від рівня соціальної свідомості, культури людей, від їх ставлення до реформ, до власного стану, форм діяльності.

Соціальна структура України відчуває на собі вплив глобальних цивілізаційних змін, загальних стратифікаційних процесів, які відбуваються в світі. Однак, внаслідок особливостей історичного розвитку та специфіки сучасної ситуації, у країні складається особливий стан стратифікаційних процесів, відмінний від процесів, які відбуваються в інших країнах. Сьогодні в українському суспільстві не існує чітких критеріїв для визначення проміжних (між полярними групами населення) соціальних верств. Причиною складності визначення таких критеріїв є умовність класифікаційних оцінок вітчизняного середнього класу, що викликана об'єктивним двополюсним розшаруванням населення на «бідних» і «багатих». Така ситуація є типовою для економік пострадянського простору, що трансформуються.

Економіка України також знаходиться в трансформаційному режимі. Перш ніж розглянути трансформаційні процеси в Україні, необхідно дати визначення цьому поняттю. Поняттям «трансформація» прагнуть підкреслити певні соціальні зміни. З одного боку, трансформація – це позитивний процес, який варто всіляко підтримувати, з іншого, трансформація – це процес негативний, руйнівний, нав'язаний ззовні.

Трансформація суспільства здійснюється різними темпами і має суттєві відмінності залежно від регіону, місцевості, розміру населеного пункту. Соціальна структура суспільства відзначається значною нестабільністю як на рівні процесів, що відбуваються в соціальних групах і між ними, так і на рівні самоусвідомлення особистістю свого місця в ієрархії соціальної структури. Відбувається активний процес розмиття традиційних соціальних груп з одночасним становленням нових видів інтеграції за формами власності, рівнем доходів, належністю до структур влади.

Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві супроводжуються соціально-структурними перетвореннями, формуванням нових груп, верств, зміною місця у стратифікаційній системі вже існуючих, зумовлюють формування нових статусно-рольових відносин індивідів, маргіналізацію та зміну соціальної ідентифікації.

Соціальна диференціація населення – об'єктивне явище в сучасному суспільстві, рівень економічного розвитку якого безпосередньо визначає його характер. Вихідним критерієм у концепції соціальної стратифікації суспільства був і залишається майновий статус. Тому стандартними соціальними групами (суспільними стратами) є групи населення з низьким, середнім та високим рівнем прибутків.

Ефективність функціонування економічної сфери суспільства відіграє роль визначального чинника поляризації соціальних груп. Закономірно, що сьогодні характерною ознакою соціальної структури розвинутих суспільств є масштабно незначні верстви незаможних і найбагатших громадян, а домінуючою соціальною групою – середній клас.

У моделі соціально-орієнтованої ринкової економіки саме середньому класу приділяється роль головного елемента суспільної системи. Ця соціальна група (через свою чисельність і високі життєві стандарти) є й індикатором постійного росту споживчого попиту на макрорівні, і власником значних обсягів довгострокових активів у вигляді заощаджень (потенційних інвестиційних ресурсів економіки), і платником значних податків. Все назване характеризує середній клас як основний соціальний суб'єкт процесу економічного розвитку й росту. Тому формування й культивування соціальної страти середнього класу є першочерговим завданням для України, як країни, що бажає мати в перспективі реалізовану модель стійкого економічного розвитку.

Елементи соціально-трансформаційної структури (соціальна спільність, взаємодія, співпраця, конкуренція) є рушійною силою трансформаційного процесу.

Трансформаційна структура має два однаково важливих і відносно незалежних вимірювання: соціальне (або вертикальне) і культурно-політичне (або горизонтальне). Перше відображає ієрархічну структуру суспільства. Тут виокремлюються соціальні верстви, що різняться соціальним статусом, масштабом і наявністю ресурсів, які використовуються, та механізмами впливу на трансформаційний процес. Основою груп, утворених за допомогою другого вимірювання є спільність культури, переконань та інтересів, що виражається в схожій спрямованості індивідуальних, групових і колективних дій.

Трансформаційний процес пов'язаний також зі змінами в психіці людей та суспільній (масовій) свідомості.

У сучасному світі існує дві моделі соціальної структури суспільства. Перша модель представлена структурою суспільства, що складається з двох основних груп – багатих і бідних, і постійною динамікою їх поляризації. Друга включає три основні групи, де, крім багатих і бідних, існує середній клас суспільства. Перша модель соціальної структури суспільства представлена в країнах Латинської Америки, а друга характерна для сучасних європейських країн. Емпіричні дані вказують на те, що Україна вступила на шлях розвитку соціальної структури, характерної для країн Латинської Америки [1, с. 354].

У західному суспільстві чітко проявляється пряма залежність матеріального достатку і соціального статусу від рівня і якості отриманої освіти, тобто консистентність винагород (дохід, влада, повага) та інвестицій (освіта, професійна майстерність тощо). Винагорода за працю дозволяє певній соціальній страті підтримувати відповідний рівень, спосіб і якість життя. Оскільки у трансформаційному суспільстві економічні та соціальні умови характеризуються нестабільністю, невизначеністю, для того, аби зайняти певну позицію в соціальній структурі і на ринку праці, необхідно постійно підтверджувати свій професіоналізм, компетентність, конкурентоспроможність тощо.

Соціальна структура сучасного українського суспільства характеризується соціальною неврівноваженістю як на рівні процесів, що відбуваються в середині соціальних груп і між ними, так і на рівні самосвідомості особистості, усвідомлення нею свого місця в системі соціальної ієрархії. Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві супроводжуються соціально-структурними перетвореннями, формуванням нових верств, груп, зміною місця у стратифікаційній системі вже існуючих, зміною соціальної ідентифікації. Відбувається активний процес «розмивання» традиційних груп населення, становлення нових видів міжгрупової інтеграції за формами власності, доходами, включеності у структури влади, соціальної ідентифікації тощо [2, с. 23].

Соціальна структура сучасного українського суспільства залежить від спрямування сутності соціальних трансформацій, що полягають у зміні функціональних зв'язків у суспільстві. Її підґрунтям є:

- зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів – економічних, політичних (передусім інститутів власності), культурних, освітніх;
- трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури – класів, груп і спільнот;
- ослаблення наявних у суспільстві стратифікаційних обмежень, поява нових каналів підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності українців;
- активізація процесів маргіналізації;
- зміна критеріїв визначення соціального статусу;
- підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного фактора у формуванні високо статусних груп;
- зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури;
- поглиблення соціальної поляризації суспільства.

На сучасному етапі соціальна структура українського суспільства змінюється і характеризується крайньою нестійкістю, спостерігається процес поляризації доходів та розшарування суспільства. Проте, для подальшого економічного розвитку та соціальної

стабільності обов'язковою складовою має бути формування нової соціальної групи – середнього класу, до якого належать верстви населення із моделлю життєдіяльності, якій притаманний комплекс якісних та кількісних характеристик.

Економічні характеристики:

- достатній рівень доходів та матеріальний стан;
- наявність власності (певного обсягу нерухомого майна та значного за вартістю та статусом рухомого майна);
- тип та стандарти споживання;
- характеристика заощадження;
- стабільна робота, або наявність власної справи.

Соціально-психологічні:

- соціально-психологічні установки на сімейний добробут та індивідуальний розвиток;
- високий рівень освіти і професійної кваліфікації;
- задоволення своїм статусом;
- суб'єктивна ідентифікація себе з середнім класом;
- специфіка системи мотивів до праці;
- особливості професійної етики.

Політичні:

- політична орієнтація на демократичні принципи організації влади;
- дотримання закону у поєднанні з вимогою до держави захищати закони, права і свободи громадянина;
- значний рівень впливу на прийняття владними структурами рішень в галузі економіки, внутрішньої політики;
- зацікавленість у підтримці соціальної стабільності у суспільстві [4, с. 181].

Економічна характеристика відіграє важливу роль у детермінації середнього класу як елемента соціуму. Параметрами приналежності до середнього класу можна виділити такі: рівень прибутків від трудової діяльності; рівень професійно-освітньої підготовки; рівень майнової забезпеченості; рівень заощаджень; показники структури споживчих витрат; рівень локальної екологічної безпеки.

Специфіка соціально-класової структури населення України, в якій переважають малозабезпечені верстви населення, обумовлює необхідність ґрунтовного врахування при визначенні потенційних можливостей формування середнього класу, не лише фактичних даних щодо матеріального забезпечення, володіння власністю, а й інших його характеристик, зокрема, освітньо-кваліфікаційного рівня, соціального статусу та самооцінки громадянами їх соціального та матеріального становища [4, с. 182].

Формування повноцінної соціально-класової структури українського суспільства, основу якої становить середній клас, є важливою умовою стабільного соціального розвитку суспільства. Соціальна політика має зосереджуватися переважно на формуванні в Україні потужного середнього класу як основи суспільної, зокрема політичної, стабільності.

Серед чинників, які сприятимуть становленню середнього класу в нашому суспільстві – утвердження різноманітних відносин власності, набуття населенням власності, формування соціальної групи людей, які мають стабільних доход, проявляючи при цьому високий рівень соціально-економічної активності.

Специфіка трансформаційних процесів в Україні полягає в тому, що вони відбуваються за умов непогодженості різних варіантів їх інтерпретації різними соціокультурними групами.

Особливістю соціально-стратифікаційних процесів в Україні є і їх деінституціоналізація. Втрата адекватних критеріїв особистісної самоідентифікації більшістю членів суспільства має своїм наслідком зростання кількості маргіналізованих верств. У цьому контексті потребують додаткового вивчення передумови статусної самоідентифікації особистості в різних соціальних групах, розгляд статусної мобільності та означення оптимальних напрямів її реалізації в українському суспільстві.

Накопичення багатства на одному полюсі і все більше зубожіння на другому та масові суспільні настрої загального невдоволення становлять потенційну загрозу суспільній стабільності й можуть стати ґрунтом для виникнення соціальних конфліктів [4, с. 182 – 183].

Сьогодні у силовому полі соціального напруження перебувають держава і громадянин, виробник і споживач, бізнесмен і військовослужбовець, педагоги, лікарі, студенти і пенсіонери, партії і громадсько-політичні об'єднання. Жоден клас, жодна соціальна група не відчуває себе впевнено. Виходячи з цього, сьогодні перед державою та українським суспільством постало надзвичайно складне завдання: подолати біполярну соціальну структуру, створити належні умови (політико-правові, економічні, соціокультурні й психологічні) для швидкого становлення потужного середнього класу. І тому, формування середніх верств означатиме поступове витіснення з громадського життя чинників, які розколюють суспільство на протилежні класи і зумовлюють нині демократичні перетворення в Україні в охлократичному розумінні, витіснення класової дихотомії на другий план.

Поповнення середнього класу в українському перехідному суспільстві в умовах трансформаційної кризи може відбуватися декількома шляхами: на основі підвищення доходів, нагромадження й легалізації активів; для освічених і висококваліфікованих груп – можливість пристосуватися до нових ринкових умов з найменшими втратами; еміграція; виведення частини суб'єктів «тіньової» економіки як потенційної бази середнього класу з «тіні».

Серед чинників, що сприяють формуванню середнього класу в перехідному суспільстві, особливого значення набуває економічна й соціальна політика держави.

Розгляд специфіки трансформацій сучасного українського суспільства дає можливість дійти таких висновків:

- вивчаючи середній клас у суспільстві перехідного періоду, доведено, що це не конструйоване цілісне соціальне утворення;
- складності процесу трансформації українського перехідного суспільства полягають у тому, що впровадження трансформаційних змін не відповідає потребам, інтересам, цінностям, світоглядом і світосприйняттю більшості громадян;
- специфіка українського суспільства перехідного періоду зумовлює певні проблеми становлення середнього класу в ньому. Оскільки економічний розвиток в українському суспільстві перехідного періоду наразі здійснюється на основі реалізації переваг індустріального суспільства, а соціальне розшарування – виключно за матеріальними ознаками, то становлення середнього класу в Україні повинно відбуватися за класичними принципами, критеріями й ознаками.

Література:

1. Александрова О.С. Специфика становления та розвитку середнього класу в умовах перехідного періоду сучасного українського суспільства: [монографія] / Олена Станіславівна Александрова. – Запоріжжя, 2008. – 394 с.
2. Голенкова З. Т. Становление гражданского общества и социальная стратификация / З.Т. Голенкова, В.В. Витюк, Ю.В. Гридчин, А. И. Черных, Л. М. Романенко // Социс. – 1995. – № 6 – С. 14–24.
3. Мостовая И. В. Социальное расслоение: символический мир метаигры / И. В. Мостовая. – М.: Илекса, 2002. – 391 с.
4. Оценка уровня качества жизни населения // Экономист. – 2001. – № 11. – С. 61–70.

Горпинич О.В., Филь А.В. Средний класс в современном украинском обществе: специфика социальных трансформаций. В статье анализируется средний класс и специфика социальных трансформаций, которые происходят в современном украинском обществе. Очерчиваются особенности социальной структуры современного украинского общества. Рассматриваются основные характеристики среднего класса, а также освещается проблема становления среднего класса в Украине.

Ключевые слова: средний класс, трансформация, маргинализация, идентификация, социальная дифференциация, самоидентификация.

Horpunych O.V., Fil' A.V. Middle class in modern Ukrainian society: specific features of social transformations.

The article analyzes the transformation processes that occur in the Ukrainian society and their influence on the formation of the middle class. It also discusses features of the social structure of modern Ukrainian society. The authors describe the main characteristics of the middle class and analyze the problem of middle class establishment in Ukraine.

Key words: middle class, transformation, marginalization, identity, social differentiation, self-identifications.

Клос Л.Є.,

канд. педагог. наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
НУ «Львівська політехніка»

Компетентність збереження здоров'я майбутніх соціальних працівників

У статті порушуються питання комплексної професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Здоров'язбережувальна діяльність розглядається як невід'ємна складова професійної діяльності фахівця. Розроблена модель формування готовності їх до здоров'язбережувальної діяльності у процесі навчання у ВНЗ.

Ключові слова: здоров'язбережувальна діяльність, соціальний працівник, здоров'я, студент, професійна підготовка

Потреби модернізації вищої освіти у зв'язку із входженням України до Болонського простору актуалізують вимогу досягнення такого рівня якості підготовки майбутнього фахівця, який орієнтується на розбудову держави, забезпечення її сталого розвитку, а це можливо лише за умов здорового розвитку кожного громадянина, суспільства в цілому. Нова культурно-історична ситуація підносить значущість і цінність здоров'я, оскільки лише здорова людина повною мірою здатна до продуктивної й творчої суспільної діяльності, активної саморегуляції поведінки.

Спеціальна увага зосереджена на підготовці фахівців соціальної роботи як особливого виду діяльності, що головною метою вбачає допомогу людині, яка перебуває в складних життєвих обставинах і не здатна самостійно подолати їх. Клієнтами соціальних працівників є найбільш незахищені і вразливі верстви населення: діти і молодь, люди похилого віку, інваліди, особи з особливими потребами, безробітні та малозабезпечені, ВЛІ-інфіковані та хворі на СНІД, безпритульні та жертви насильства й багато інших категорій громадян, життєдіяльність яких порушена під впливом різних факторів. Причини звертання людей за допомогою до соціальних служб дуже тісно пов'язані з проблемами здоров'я. Зокрема, аналіз діяльності соціальних служб в Україні за 2008 р. засвідчив, що послуги, які прямо чи опосередковано стосуються збереження здоров'я, становлять від 33% (у роботі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) до 70–75% (у роботі з геронтологічною групою клієнтів). Проте самі працівники соціальних служб стверджують, що їм бракує знань у питаннях збереження і зміцнення здоров'я, практичних навичок стосовно ефективних технологій та методик роботи з різними групами клієнтів у цьому напрямі [4].

Специфіка проблем, пов'язаних із збереженням здоров'я, а також рекомендований ВООЗ (ПРООН, Оттавська Хартія, 1986 р.) і підтриманий Україною у Міжгалузевій комплексній програмі «Здоров'я нації» на 2002–2011 рр., Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» міжсекторальний підхід у проведенні профілактичних заходів для усунення негативного впливу соціальних детермінант здоров'я передбачає залучення фахівців різних галузей до створення міжгалузевих механізмів забезпечення здорової життєдіяльності та впровадження багатогалузевої відповідальності за здоров'я населення. Важливого значення при цьому набуває здоров'язбережувальна діяльність соціальних працівників – цілеспрямована система дій соціальних служб і фахівців соціальної роботи, які, створюючи максимально сприятливі умови для збереження, зміцнення і розвитку соціальної, духовної, психологічної та фізичної складових здоров'я всіх учасників процесу надання соціальних послуг (клієнтів, соціальних працівників), сприяють здоровому розвитку особистості, тобто процесові саморозвитку як необхідній і достатній умові запобігання соціальній дезадаптації та соціальному виключенню особистості. Ця діяльність

ґрунтується на знаннях, уміннях, навичках, особистісних якостях фахівця і відповідних професійних цінностях [8].

З огляду на це професійна підготовка майбутніх соціальних працівників має бути комплексною (сприяти формуванню цілісного бачення соціальним працівником проблеми, готовності до комплексного вирішення проблеми клієнта, а не лише до надання окремої послуги, з приводу якої звернувся клієнт), інтегративною (будуватися на засадах інтеграції теорії з практикою соціальної роботи, аудиторного навчання студентів із підготовкою на базах практики, творчого застосування отриманих знань у дослідницькій діяльності, проектуванні тощо), міждисциплінарною (активного використання фахівцями соціальної роботи знань, запозичених із суміжних галузей; залучення професіоналів інших спеціальностей до вирішення проблем клієнтів). За сучасних умов потреба збереження здоров'я набуває стратегічного значення для держави, а підготовка соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності, на нашу думку, повинна бути невід'ємною складовою загальнопрофесійної підготовки фахівців соціальної сфери. І базуватися на засадах гуманізму, холістичного підходу в сприйнятті особистості та біопсихосоціальної моделі здоров'я індивіда у вирішенні проблем здоров'я. Саме така підготовка сприятиме формуванню конкурентоспроможного, творчого, здорового, гнучкого, орієнтованого на нові перспективні й технологічні процеси соціального працівника, який спрямовуватиметься на вирішення проблем та зміни у суспільстві, у житті людей, сімей, громад, створюючи їм можливість для найповнішого розвитку власного потенціалу і попередження виникнення дисфункцій [6].

Зміна наголосу в питаннях якості професійної підготовки студентів ВНЗ з принципу адаптивності на принцип компетентності випускників, а в оцінюванні результатів діяльності вищих навчальних закладів, відповідно, з понять «підготовленість», «освіченість», «загальна культура», «вихованість» на поняття «компетенція», «компетентність» тих, хто навчається, в освіті фіксується компетентнісний підхід [7]. Доречність і своєчасність застосування цього підходу в професійній підготовці фахівців вищої кваліфікації засвідчують провідні науковці АПН України – В.М. Аніщенко, І.Г. Бех, Л.І. Даниленко, І.Г. Єрмаков, В.Г. Кремень, С.В. Курбатов, В.І. Луговий, Н.Г. Ничкало, В.О. Радкевич, С.О. Сисоева, О.В. Сухомлинська та ін. [1].

Компетентнісний підхід, як і будь-який підхід в освіті, зумовлює дослідження, проектування, організацію певного явища, процесу з позицій основної ідеї, концепції, принципу і зосереджується на найважливіших для нього категоріях – «компетенції» та «компетентності» [2, с. 2]. Ми поділяємо точку зору А.В. Хуторського щодо визначення компетенції як «...сукупності взаємопов'язаних особистісних характеристик (знань, умінь, навиків, способів діяльності), які стосуються певного кола предметів та процесів, і необхідні для якісної продуктивної діяльності щодо цих предметів чи процесів». Компетентність, на думку цього науковця, полягає у набутті людиною відповідної компетенції (або компетенцій), що базується на особистісному ставленні людини до цієї компетенції та до предмета діяльності [10]. При цьому компетентність завжди є актуальним проявом компетенції, вважає професор І.А. Зимняя, тобто компетенції, як певні внутрішні, потенційні, приховані психологічні новоутворення (знання, уявлення, програми чи алгоритми дій, системи цінностей і відношень) згодом виявляються в компетентностях людини як актуальних, діяльних проявах. Тоді вони проявляються у поведінці, діяльності людини, оскільки набувають характеру особистісних якостей і рис, таким чином, стають компетентностями [2, с. 6].

«Компетентнісний підхід підсилює власне практичну орієнтованість освіти, її прагматичний, предметно-професійний аспект», – підкреслюють Л.Н. Боголюбов, В.С. Ледньов, Н.Д. Нікандров, М.В. Рижаків. Проте цей прагматизм не суперечить знанням, умінням і навичкам, оскільки акцентує на ролі досвіду, умінь практично реалізувати знання, вирішувати завдання на цій основі. Разом з цим, він не ототожнюється із знаннями, уміннями і навичками, оскільки фіксує і встановлює підпорядкованість знань умінням, робить при цьому наголос на практичній складовій питання [2, с. 10]. Саме це, на нашу думку, має особливе значення у підготовці майбутніх соціальних працівників, оскільки в

освітньо-професійних програмах на освітньо-кваліфікаційних рівнях «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» практичній компоненті відведено від 1/3 до 2/5 усього обсягу запланованого навчального часу [5].

Оскільки здоров'язбережувальна діяльність соціального працівника розглядається нами як невід'ємна складова професійної діяльності фахівця, то й формування компетентності здоров'язбереження – невіддільна частина професійної підготовки і, таким чином, професійної компетентності. Компетенція здоров'язбереження, вважає І.А. Зимняя, належить до ключових, оскільки становить основу буття людини як соціальної, а не лише біологічної істоти, для якої усвідомлення важливості здоров'я, здорового способу життя є найважливішим у всій життєдіяльності. Вона є підґрунтям для формування мотиваційно-ціннісного ставлення до здоров'я і професійно-важливих якостей особистості, включає знання й дотримання норм здорового способу життя; знання небезпек, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, палінням, практикою девіантної поведінки, соціальними захворюваннями і хворобами цивілізації, СНІДом; знання й навички дотримання правил особистої гігієни, побуту; навички фізичної культури, свободи й відповідальності вибору способу життя; вона визначає здатність і готовність вирішувати професійні завдання, пов'язані з реалізацією здоров'язбережувальної діяльності у процесі надання соціальних послуг із використанням знань, умінь, професійного та життєвого досвіду [4].

Важливим засобом формування здоров'язбережувальної компетентності майбутнього фахівця соціальної роботи, на нашу думку, є «Технології збереження здоров'я у соціальній сфері» – навчальна програма для студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «спеціаліст» і «магістр» соціальної роботи, яка викладається у НУ «Львівська політехніка». Метою цього навчального курсу є: формування у майбутніх соціальних працівників компетентності здоров'язбереження у самостійній професійній діяльності (через освоєння культури здоров'я, створення сприятливих здоров'язбережувальних умов навчання), оволодіння знаннями щодо змісту здоров'язбережувальної діяльності соціальних працівників і сучасних технологій збереження здоров'я, які застосовуються у соціальній сфері, загальнокультурних і професійних компетенцій у сфері проектування і впровадження здоров'язбережувальних технологій у практику соціальної роботи.

Серед завдань курсу: формування у студентів розуміння місця здоров'язбережувальної діяльності соціального працівника у контексті загальнопрофесійної, у зв'язку із наданням різних видів соціальних послуг населенню, а також як засобу профілактики професійного вигорання фахівців; уявлень про сучасні технології збереження здоров'я, які застосовуються у соціальній сфері як інноваційні технології та невід'ємну складову соціальної практики; знайомство з особливостями здоров'язбережувальних технологій, які застосовуються в соціальній роботі, освіті, охороні здоров'я, пенітенціарній системі, різних галузях професійної діяльності; розкриття змісту і значення технологій збереження здоров'я у роботі з різними групами клієнтів соціальної роботи; формування готовності студентів спеціальності «соціальна робота» до професійної здоров'язбережувальної діяльності як інтегративної діяльності фахівців і клієнтів соціальних служб із підтримки, збереження, зміцнення і покращення здоров'я усіх учасників процесу надання соціальних послуг.

Здоров'язбережувальну діяльність фахівця соціальної роботи ми розглядаємо значно ширше, ніж соціальну роботу в закладах чи у сфері охорони здоров'я (представленій закладами і медичним персоналом, що надає медичну допомогу). Вона передбачає реалізацію різноманітності ролей і функцій соціальних працівників і включає надання соціальних послуг клієнтам різних вікових груп, статі, соціального статусу, стану здоров'я, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги у відновленні здатності самостійного функціонування, що невід'ємно від збереження, підтримки та покращення здоров'я і запобігання його розладів. Фахівці соціальної роботи можуть її здійснювати за місцем проживання чи перебування клієнта (закладах стаціонарного, амбулаторного типу, тимчасового перебування, підпорядкованих різним міністерствам і відомствам – освіти, науки, молоді та спорту, охорони здоров'я, праці та соціальної політики, пенітенціарної системи ін.), застосовувати різні методи, форми, засоби професійної

діяльності (профілактичні, терапевтичні, реабілітаційні) для досягнення клієнтами того рівня, стану здоров'я, який забезпечуватиме їх соціальну адаптацію, повноцінне соціальне функціонування, досягнення високого рівня соціальної активності [4].

Взаємодію у системі «соціальний працівник – клієнт» розглядаємо як творчу, продуктивну діяльність, спрямовану на «створення нового продукту» – досягнення кращого функціонування клієнта, відновлення, збереження, покращення його здоров'я з метою самоактуалізації, тому здоров'язбережувальний процес, як пролонгована і структурована в часі, просторі, із використанням відповідних технологій діяльність, розглядається як педагогічний процес, що відбувається за умов відповідного внутрішнього – здоров'язбережувального середовища.

Усіх клієнтів соціальних служб з огляду на стан здоров'я можна розділити умовно на дві великі групи – практично здорові та особи з певними відхиленнями у стані здоров'я. У межах першої групи виділяємо дві підгрупи: люди, які вважають себе здоровими і жодної додаткової об'єктивної інформації про стан порушення здоров'я клієнта у фахівця соціальної роботи немає (потенційно здорові); основна потреба – відновлення соціального функціонування; здоров'язбережувальна діяльність, переважно, профілактична, спрямована на підтримку, зміцнення здоров'я (закріплення і збереження установок на здоровий спосіб життя, попередження шкідливих звичок, профілактика професійних ускладнень, геопатогенних впливів, вікових і статевих ризиків здоров'я тощо); родичі осіб із порушеннями здоров'я. Переважно, потенційно здорові люди; основна потреба – допомога у ситуації співжиття із хворою людиною, можливо, приреченою у зв'язку з невиліковним захворюванням, чи особою із психічними розладами або із залежністю; робота спрямована на формування навичок співжиття, підготовки до імовірної втрати близької людини. Другу групу становлять особи із порушеннями здоров'я, що зумовлені найрізноманітнішими причинами: неповносправністю, важким невиліковним захворюванням, психічними розладами, залежністю від психоактивних речовин, ВІЛ-інфекцією чи іншими. Роботу із клієнтами цієї групи визначають особливості проблем здоров'я, але, перш за все, вона спрямована на ранню діагностику, соціальну реабілітацію, профілактику ускладнень у зв'язку із явним (об'єктивним) порушенням здоров'я (профілактику вторинних наслідків неповносправності чи іншої проблеми). Здоров'язбережувальна діяльність соціального працівника, незалежно від приналежності клієнта до тієї чи іншої групи, спрямована на формування мотивації до здоров'я, здорового способу життя, визнання здоров'я однією з найбільших цінностей, а також важливим засобом досягнення благополуччя особистості та підвищення якості життя суспільства. Особливістю здоров'язбережувальної діяльності у соціальній роботі є те, що вона рівною мірою стосується як клієнта, так і соціального працівника і спрямована на збереження і зміцнення здоров'я кожного із учасників соціальної взаємодії, якою є процес надання соціальних послуг, причому фахівцеві у цій діяльності відводяться ролі організатора, координатора, посередника, брокера соціальних послуг, адвоката, інформатора, консультанта тощо, а основні зусилля спрямовані на створення сприятливого здоров'язбережувального середовища [3; 6].

Вивчення курсу забезпечує студентів знаннями щодо теоретико-методологічних, історико-культурних засад розвитку здоров'язбережувальної діяльності та технологій збереження здоров'я як засобу її реалізації, понятійного апарату цієї діяльності; інформацією про основні види, типи здоров'язбережувальної технологій, що застосовуються у соціальній сфері; про механізми, чинники, етапи й особливості їх впровадження у роботу з різними групами клієнтів (залежними, людьми похилого віку, дітьми і молоддю із проявами девіантної поведінки, бездомними, безробітними громадянами, багатодітними сім'ями, неповносправними, ВІЛ-інфікованими особами та ін.); щодо національно-культурних, морально-етичних, правових, психолого-педагогічних аспектів здоров'язбереження в соціальній роботі.

Навчальний курс є вибіркоким з блоку професійно орієнтованих дисциплін і спрямований на формування умінь: вивчення соціальних потреб та проблем окремої особистості, групи, громади у контексті індивідуального здоров'я, громадського здоров'я; володіння окремими формами та методами психолого-педагогічного впливу на соціальну ситуацію

розвитку особистості та на процес соціальної адаптації (ресоціалізації, реабілітації) людини через призму збереження власного здоров'я і здоров'я оточуючих; працювати з теоретичними джерелами здоров'язбережувального, здоров'яформувального спрямування; навичками роботи у мультидисциплінарній команді; розв'язувати ситуативні задачі, пов'язані з наданням соціальних послуг людям різних вікових категорій, статевої приналежності, соціальних груп, які опинилися в складних життєвих обставинах, застосовуючи технології збереження здоров'я для підтримки і покращення здоров'я всіх учасників процесу (клієнтів, соціальних працівників, інших фахівців), задля профілактики соціальної дезадаптації. Особистісні якості майбутнього соціального працівника, який реалізує здоров'язбережувальну діяльність, – це, передусім, чесність, об'єктивність, справедливість, тактовність, уважність, спостережливість, витримка, терпимість, терпіння, сила волі, доброзичливість, критичність і самокритичність, комунікабельність, емпатійність, оптимізм, творче мислення, прагнення до самовдосконалення, прихильність засадам здорового способу життя і дотримання цього у всіх сферах життєдіяльності [9]. Основні цінності-засади професійної здоров'язбережувальної діяльності соціальних працівників, поряд із загальними принципами (насаження клієнта через активізацію його внутрішнього потенціалу; право клієнта на отримання підтримки з боку суспільства у випадку потреби, зокрема, із здоров'ям; повага до особистості; право на самовизначення, виходячи зі спроможності приймати розумні рішення, і право клієнта на помилку; взаємозалежність у питаннях догляду, підтримання здоров'я), включають і специфічні принципи такої діяльності. Зокрема, визнання здоров'я індивіда як однієї з найбільших цінностей, фінансової спроможності, що сприяє досягненню життєвих цілей, активній саморегуляції поведінки, творчій суспільній діяльності, є важливим стратегічним ресурсом розбудови та утвердження незалежної держави, провідною ідеєю громадянського суспільства; принцип холізму в розумінні здоров'я як цілісної єдності психічного, фізичного, духовного, соціального аспектів, що динамічно взаємозалежать, як феномену багатофакторної детермінації; визнання здоров'язбереження пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України; дотримання прав і свобод людини і громадянина в питаннях збереження здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій; гуманістична спрямованість діяльності, неупередженість за національними, расовими, класовими ознаками, релігійними чи ідеологічними переконаннями, керована виключно потребами людини у збереженні здоров'я і підтриманні соціального функціонування на належному рівні; підвищена увага до захисту і збереження здоров'я найбільш вразливих верств населення; рівноправність громадян, демократичність і загальнодоступність такої допомоги; відповідність її змісту завданням і рівню соціально-економічного, культурного розвитку суспільства, матеріально-технічної і фінансової забезпеченості; наукова обґрунтованість; орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та соціальної роботи у поєднанні вітчизняних традицій і досягнень світового досвіду в галузі збереження здоров'я; попереджувально-профілактичний характер, комплексний, соціальний, екологічний, міждисциплінарний підхід до збереження здоров'я; міжгалузева відповідальність за збереження здоров'я населення, поєднання зусиль державних служб, громадських організацій соціального спрямування, окремих громадян у цьому; добровільність учасників здоров'язбережувальної діяльності у її реалізації, при цьому клієнти мають право і обов'язок брати участь на індивідуальній чи колективній основі в її плануванні та здійсненні; формування особистої відповідальності кожного за власне здоров'я, не відкидаючи відповідальності держави за здоров'я своїх громадян; принцип ненанесення шкоди; неперервності, наступності дій у здоров'язбереженні; суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин соціального працівника і клієнта; відповідності змісту, організації здоров'язбережувальної діяльності до вікових, статевих, соціальних, культурних ін. особливостей клієнтів; принцип здоров'язбережувальної компетентності соціального працівника; пріоритет позитивних впливів над негативними (заборонами, зауваженнями); поєднання профілактично-захисної (охоронної) й тренувальної стратегій; принцип відтермінованого результату; контролю за результатами [9]. Обґрунтування сутності, структури

здоров'язбережувальної діяльності фахівців соціальної роботи дозволило нам розробити модель формування готовності майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності у процесі навчання у ВНЗ. Використання її сприятиме професійній підготовці майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності.

Література:

1. Біла книга національної освіти України [текст] // Академія педагогічних наук України [за ред. В.Г. Кременя]. – К., 2009. – 185 с. – [ел. ресурс] – Режим доступу <http://www.novi.org.ua/projects/artek/2nd/APN.pdf>
2. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / Ирина Алексеевна Зимняя // Серия: Труды методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы». [учеб. изд.]. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 20 с.
3. Клос Л. Є. Здоров'язберігаючі технології у соціальній роботі: проблема підготовки майбутніх фахівців / Л. Є. Клос // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності: зб. наук. праць. – Львів: ЛДУ БЖД, 2010. – № 3. – С. 226–230.
4. Клос Л.Є. Компетентнісний підхід до здоров'язберігаючої діяльності у підготовці майбутніх соціальних працівників / Л. Є. Клос // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – 2010. – Вип. XXXV. – С. 57–62.
5. Клос Л. Є. Профдаптація майбутніх соціальних працівників до роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / Л. Є. Клос // Актуальні питання організації соціальної роботи з дітьми, які проживають у сім'ях, які опинилися у складних життєвих обставинах; [зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (присвяченої міжнародному Дню захисту дітей), 6–7 червня 2008 р.] – Львів, 2008. – С.3–12.
6. Клос Л.Є. Формування у студентів соціальної роботи компетентності здоров'язбереження / Л.Є. Клос // Управління в освіті: Зб. матер. V Міжнар. наук.-практ. конференції, 14–16 квітня 2011 р., Львів / відп. ред. Л.Д. Кизименко. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 131-133.
7. Реформи образования: [аналитический обзор] / [Под ред. В. М. Филиппова]. – М.: Центр сравнительной образовательной политики, 2003. – 303 с.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 90. – С. 32–35.
9. Технології збереження здоров'я у соціальній сфері: Методичні вказівки до вивчення курсу «Технології збереження здоров'я у соціальній сфері» для студентів базового напрямку «Соціальне забезпечення» спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційні рівні – «магістр» і «спеціаліст») / Укл. Л.Є. Клос. – Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. – 48 с.
10. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты: [доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО 23 апреля 2002] / А. В. Хуторской // Центр «Эйдос» — [ел. ресурс] – Режим доступу <http://www.eidos.ru/news/compet.htm>

Клос Л.Є. Компетентность сохранения здоровья будущих социальных работников. В статье поднимаются вопросы комплексной профессиональной подготовки будущих социальных работников. Здоровьясохраняющая деятельность рассматривается как неотъемлемая составляющая профессиональной деятельности специалиста. Разработана модель формирования готовности их к здоровьясохраняющей деятельности в процессе обучения в ВУЗе.

Ключевые слова: здоровьясохраняющая деятельность, социальный работник, здоровье, студент, профессиональная подготовка.

Klos L.E. Competence of preserving the health of the future social workers. The article deals with the issues of complex professional social workers training. The health activity is pointed out as an essential part of professional activity of the specialist. The pattern of preparing to health preserving activity within the studying in the higher establishment is developed.

Key words: health preserving activity, social worker, health, student, professional training.

УДК 378.091.12:36]:005.336.5

Кравченко О.О.,

канд. педаг. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Професійна компетентність соціального педагога: теоретико-методологічний аспект

У статті проаналізовано теоретичний аспект професійної компетентності соціального педагога, визначено її компоненти. Детально охарактеризовано наукові підходи стосовно виокремлення особистісного рівня професійної компетентності спеціаліста соціально-педагогічної сфери, а також визначено сукупність професійних знань і професійних умінь, якими він має володіти.

Ключові слова: професійна компетентність, соціальний педагог, компетенція, компоненти професійної компетентності.

Суттєві зміни характеру, змісту вітчизняної педагогічної освіти актуалізують потребу розробки ефективних шляхів підготовки соціальних педагогів, оскільки це відносно нова професія, змістом якої є організація соціальної діяльності.

Соціальний педагог – працівник освітнього закладу, який створює умови для соціального і професійного саморозвитку учнів, організовуючи діяльність педагогів і батьків на основі принципу гуманізму, з урахуванням соціокультурних традицій регіону.

Основним завданням соціального педагога освітнього закладу є соціальний захист прав дітей, створення сприятливих умов для розвитку дитини, встановлення зв'язків і партнерських відносин між сім'єю та освітнім закладом.

Професіоналізм соціального педагога характеризує його компетентність – єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення соціально-педагогічної діяльності [2, с. 36].

Проблемі професійної компетентності соціального педагога та соціального працівника присвячували наукові розвідки вітчизняні та російські вчені О. Арнаутов, О. Безпалько, В. Буяшенко, С. Бочарова, М. Галагузова, Д. Годлевська, І. Єрмаков, А. Капська, І. Мигович, П. Павленко, Т. Семиногіна, М. Шишковець, О. Чуракова та ін.

Метою цієї статті є здійснення теоретичного аналізу професійної компетентності соціального педагога, визначити сутнісну характеристику її компонентів.

Розглядаючи питання професійної компетентності соціального педагога, необхідно враховувати стандарт компетентної особистості, прийнятий Радою Європи у 1997 р., у рамках якого визначено п'ять основних компетенцій, важливих для кожної людини незалежно від роду діяльності та рівня освіти:

- *політична та соціальна компетенції* – здатність приймати рішення як індивідуальні, так і групові та нести за них відповідальність, брати участь у функціонуванні та розвитку демократичних інститутів. Під цими компетенціями розуміються незалежність особистості, її здатність ефективно взаємодіяти в соціумі, тобто визначається соціальна зрілість людини;
- *соціокультурна компетенція* – передбачає толерантність до представників інших націй, культур та релігій і готовність з ними взаємодіяти;
- *комунікативна компетенція* – здатність вступати в письмовій та усній формах у спілкування та підтримування його не нижче тієї межі, поза якою констатується

ізоляція індивіда від соціуму. До цієї компетенції відноситься білінгвальна компетенція, оскільки сучасні вимоги європейської освіти передбачають володіння кількома мовами;

- *інформаційна компетенція* – актуальна в сучасному інформаційному суспільстві. Передбачає володіння інструментарієм, необхідним для отримання інформації, у тому числі й новітніми технологіями;
- *компетенція реалізації здібності та бажання безперервного навчання* – передбачає навчання протягом життя як у професійному плані, так і в суспільному та особистому. Ця компетенція передбачає високий потяг до само-актуалізації, високий рівень мобільності особистості та її психологічну стійкість [4, с. 23].

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях немає однозначності стосовно сутності понять «компетенція» та «компетентність». Ми будемо керуватися таким підходом: компетенції є моделлю критеріїв, якими має володіти особистість, а компетентність вказує на ступінь оволодіння ними [4, с. 23].

Метою підготовки соціального педагога є, насамперед, розвиток його в особистісному, професійному та соціальному плані, а її результатом є не просто набуття спеціальних знань та вмій, навичок соціального педагога, а формування ключових професійних компетенцій з урахуванням специфіки соціально-педагогічної діяльності у реальному соціумі.

У зарубіжній науковій літературі немає єдиного підходу стосовно компонентів професійної компетентності соціальних працівників. Найбільш важливими вважаються: компетентність сприйняття, компетентність взаємодії, комунікативна компетентність і рефлексивна компетентність як складові професійної компетенції соціальних працівників [6, с. 55].

Т. Яркіна розглядає професійну компетентність соціальних працівників і соціальних педагогів на трьох рівнях: науково-методологічному, професійно-практичному і особистісному. В особистісному плані надається значення таким психологічним якостям як креативність і пластичність мислення, інноваційність [6, с. 56].

Враховуючи специфіку професійної діяльності соціального педагога, особливо важливим є комплекс особистісних якостей, якими він має бути наділений.

Так, М. Галагузова виділяє такі:

- гуманістичні якості (доброта, альтруїзм, почуття власної гідності та ін.);
- психологічні характеристики (високий рівень протікання психічних процесів, стійкі психічні стани, високий рівень емоційних і вольових характеристик);
- психоаналітичні якості (самоконтроль, самокритичність, самооцінка);
- психолого-педагогічні якості (комунікабельність, емпатичність, красномовність, перцептивність та ін.) [7, с. 28].

Розглядаючи соціально-педагогічну діяльність як унікальну сферу довіри між людьми, що є основою для їх взаєморозуміння, взаємодопомоги і взаємної відповідальності, М. Шишкевець виокремив важливі особистісні якості соціального педагога:

- природність – здатність бути самим собою у процесі взаємодії з оточуючими;
- доброзичливість – здатність доброго сприйняття оточуючих, готовність до постійної підтримки людини;
- емпатія – уміння стати на позицію сприйняття світу таким, яким його сприймають інші люди, з метою пошуку компромісного вирішення певної проблеми;
- відкритість – уміння щиро говорити про свої почуття і думки, передаючи їх співрозмовнику;
- делікатність – м'якість, чемність, фактичність у спілкуванні з іншими людьми;
- конкретність – уміння чітко відповідати на поставлені запитання чи висловлювати власну думку [9, с. 22].

Л. Нікітіна зазначає, що ефективно вирішувати соціально-педагогічні завдання дозволяють: гуманність; справедливість, самовизначення, конфіденційність, безкорисність і чесність; свідоме і розумне використання особистих якостей і диференційне застосування навичок спілкування; відповідальність і самодисципліна; глибока і щира зацікавленість у вирішенні проблем та ін. [2, с. 35].

Відповідно до класифікації особистісних якостей соціального педагога О. Безпалька, вони розподілені на:

- психологічні характеристики (емоційна врівноваженість, творче мислення, наполегливість);
- морально-етичні якості (гуманність, доброта, толерантність);
- психоаналітичні якості (адекватна самооцінка, самоаналіз);
- психолого-педагогічні якості (комунікабельність, привабливість) [3, с. 49].

Для нашої розвідки слушними є компоненти професійної компетентності соціального працівника, визначені О. Чураковою:

- мотиваційно-ціннісний (погляди, уявлення, сподівання, мотивації, що є необхідними для розуміння соціальним працівником цінності для суспільства соціальної роботи в цілому та його особистісної діяльності зокрема);
- когнітивно-технологічний (володіння відповідними знаннями та вміння застосовувати їх на практиці);
- комунікативний (володіння культурою спілкування, здатність створити атмосферу комфортності, доброзичливості);
- рефлексивно-діяльнісний (здатність до критичного самоаналізу, готовність до змін, самовдосконалення, інновацій);
- морально-етичний (володіння якостями необхідними для етичної поведінки) [8, с. 52–53].

Професійно-практичний рівень професійної компетентності соціального педагога визначається сукупністю професійних знань і професійних умінь, які визначаються особливостями професійної діяльності соціального педагога, її завданнями і функціями з урахуванням специфічних видів цієї діяльності, типів закладів і установ, в яких може працювати соціальний педагог, а також видів допомоги, які можуть бути надані дитині.

Професійні знання соціального педагога включають знання:

- нормативно-правової бази діяльності (законів, актів, постанов, розпоряджень, інструкцій, соціально-правових і соціально-економічних основ діяльності соціального педагогів, системи установ, які надають допомогу дитині);
- теорії та історії соціальної педагогіки;
- методик і технологій соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями дітей у різних соціумах;
- вікової психології, що вивчає особистість дитини, її фізичний, духовний соціальний розвиток, нормальну та з відхиленням поведінку;
- соціології, що вивчає об'єднання і групи людей (сім'я, мала група, шкільний колектив, колектив ровесників та ін.);
- методів соціального управління і планування професійної дослідної діяльності [1, с. 79].

М. Маслоу, у свою чергу, представив професійні знання соціального педагога у певній ієрархії:

- *теоретико-методологічні знання* – комплексне знання про людину як біосоціопсихікосмічну істоту. Знання закономірностей взаємодії особистості і суспільства, соціальної поведінки і формування особистості. Знання закономірностей виховання, навчання, розвитку особистості на всіх етапах онтогенезу, впливу середовища на процес соціалізації особистості. Знання цілей, принципів, змісту, методів, форм соціальної діяльності в інституційному і відкритому середовищі;
- *методичні знання* – знання основ методики, форм, методів, технологій соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення, у різних сферах мікросередовища, у різних соціальних інститутах; знання практичних основ прогнозування, проектування, моделювання соціальної діяльності;
- *прикладні знання* – знання способів, прийомів, видів соціальної допомоги дітям, сім'ям, тим, хто потребує допомоги; знання освітньо-виховних, оздоровчих, культурно-дозвіллевих форм соціально-педагогічної діяльності.

Професійні уміння – це здатність спеціаліста застосовувати отримані професійні знання у практиці своєї діяльності. До **загальних професійних умінь** соціального педагога відносяться:

- *аналітичні уміння*, що передбачають теоретичний аналіз процесів, які відбуваються в соціумі і мають негативний вплив на стан і розвиток дитини; аналіз стану дитини і оточуючого його соціуму;
- *прогностичні уміння*, що передбачають прогнозування вирішення проблеми дитини за допомогою залучення його до спеціально організованої соціально-педагогічної діяльності; прогнозування розвитку особистості дитини з урахуванням проблеми, що виникає перед нею. Прогностичні уміння передбачають: визначення мети діяльності та її завдань; вибір способів здійснення діяльності; передбачення результату; врахування можливих відхилень від визначеної мети; виокремлення етапів соціально-педагогічної діяльності; розподіл часу; планування спільної діяльності з дитиною;
- *проективні уміння*, що передбачають визначення конкретного змісту діяльності, здійснення якої забезпечить запланований результат. Проективні уміння включають: перетворення мети діяльності у конкретні завдання; врахування специфіки потреб, інтересів, установок, мотивів, ступеня їх вдоволення у дітей, підлітків і молоді; врахування можливостей матеріальної бази і свого особистого досвіду; відбір змісту, методів і засобів досягнення поставлених цілей; створення соціально-педагогічної програми діяльності для конкретної дитини;
- *рефлексивні уміння*, що передбачають самоаналіз власної діяльності соціального педагога на кожному з її етапів, осмислення її позитивних і негативних сторін і ступеня впливу отриманих результатів на особистість дитини і вирішення її проблеми;
- *комунікативні уміння*, що передбачають володіння культурою міжособистісного спілкування і включає: уміння «слухати і чути» дитину цілеспрямовано і з повагою; уміння ввійти в ситуацію спілкування і встановити контакт; уміння виявити інформацію і зібрати факти, необхідні для розуміння проблеми дитини; уміння полегшити дитині ситуацію спілкування, створювати і розвивати відносини в позитивному емоціональному настрої; уміння спостерігати та інтерпретувати вербальну та невербальну поведінку дитини [1, с. 80–81].

Р. Овчарова до загальних професійно-педагогічних умінь відносить:

- *гностичні* (пошук, сприйняття і відбір інформації);
- *проективні* (постановка цілей і завдань, прогнозування);
- *конструктивні* (відбір і поєднання змісту, методів і засобів);
- *організаторські* (створення умов, які стимулюватимуть цілеспрямовані і природо-відповідні зміни вихованців);
- *комунікативні* (контактність, спілкування, взаємовідносини);
- *оцінені* (сприйняття і критичний аналіз дій суб'єктів педагогічного процесу);
- *рефлексивні* (самоаналіз власної особистості, діяльності і спілкування) [5, с. 49].

Разом з тим, у вітчизняній науці не розробленими залишаються критерії аналізу рівня сформованості професійної компетентності соціального педагога. У російських дослідженнях у межах зазначеного наукового пошуку виділено наступні критерії: особистісно-гуманістична орієнтація у соціально-педагогічній професії; пошук індивідуального стилю діяльності; соціально-педагогічна спрямованість особистості; соціально-педагогічне мислення; суб'єктна позиція щодо діяльності; комплекс соціально-педагогічних умінь та умінь проектувати професійну діяльність [1, с. 152].

Таким чином, професійна компетентність соціального педагога об'єднує у собі складний зміст, який інтегрує професійні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, особистісні характеристики, забезпечує готовність і здатність фахівця виконувати соціально-педагогічні функції відповідно до існуючих норм, стандартів і вимог суспільства.

Разом з тим, подальшої розробки та обґрунтування потребують компоненти професійної компетентності соціального педагога, їх чітка класифікація, а також критерії аналізу рівня сформованості.

Література:

1. Арнаутов А. В. Формирование профессиональной компетентности социального педагога в условиях учебно-научно-педагогического комплекса: дис. на здобуття канд. педагог. наук: спец. 13.00.01 / А. В. Арнаутов. – Волгоград, 2004. – 187 с.
2. Басов Н. Ф. Социальный педагог: введение в профессию: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, А. Н. Кравченко. – М.: Изд. центр «Академия», 2006. – 256 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К., 2003. – 134 с.
4. Докторович М. Компетенція та компетентність особистості: аналіз наукових джерел / М Докторович // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 2. – С. 21–26.
5. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М.: Сфера, 2001. – 480 с.
6. Профессиональная компетентность специалиста: качественная характеристика дипломированного социального работника // Басов Н. Ф. Социальный педагог: введение в профессию: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, А. Н. Кравченко. – М.: Изд. центр «Академия», 2006. – С. 55–58.
7. Социальная педагогика: курс лекций / Под ред. М. А. Галагузовой. – М., 2000. – 280 с.
8. Чуракова О. Про професійну компетентність соціального працівника / О. Чуракова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 2. – С. 48–53.
9. Шишковец Т. А. Справочник социального педагога: [5-11 кл.] / Т. А. Шишковец. – М.: ВАКО, 2005. – 207 с.

Кравченко О. А. Профессиональная компетентность социального педагога: теоретико-методологический аспект. *В статье проанализирован теоретический аспект профессиональной компетенции социального педагога, определено ее компоненты. Охарактеризованы научные подходы к выделению личностного уровня профессиональной компетентности специалиста социально-педагогической сферы, а также определено совокупность профессиональных знаний и умений, которыми он должен обладать.*

Ключевые слова: профессиональная компетентность, социальный педагог, компетенция, компоненты профессиональной компетентности.

Kravchenko O.A. Professional competence of social teacher: theoretical and methodological aspect. *The theoretical aspect and the components of the professional capacity of a social teacher are described in the article. Scientific approaches to the individual level of the professional capacity of the specialist in social and educational sphere are characterized in details. The complex of the professional knowledge and skills necessary for the specialist is pointed out.*

Key words: professional competence, social teacher, competence, components of professional capacity.

УДК 364-43:005.336.2

Кривоконь Н.І.,

канд. психол. наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи
Чернігівського державного технологічного університету

До проблеми формування соціально-психологічної компетентності соціальних працівників

У статті розглядаються питання соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи. Здійснено характеристику цього виду професійної діяльності. Пропонується використати результати проведеного аналізу для формування соціально психологічної компетентності при розробці державних стандартів підготовки соціальних працівників.

Ключові слова: соціально-психологічна компетентність, соціальна робота, соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи.

Компетентнісний підхід до підготовки фахівців передбачає передусім «переорієнтацію з процесу на результат в діяльнісному вимірі, розгляд цього результату з погляду затребуваності в суспільстві, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в професії, в соціальній структурі» [3, с. 46]. Серед ключових компетентностей, формування яких визначається як пріоритетне завдання в ході професійної підготовки, важливе місце посідають соціально-психологічна і комунікативна компетентність [1, 3]. Більш вузьке поняття, що виражає «соціально закріпленій освітній результат» і «реальні вимоги до засвоєння сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі» [3, с.47] називається компетенцією. Визначення змісту відповідної компетентності та професійних компетенцій є важливим завданням при розробці державних стандартів будь-якого фаху.

Виходячи з того, що соціальна робота є професією, що належить до групи «людина-людина, людські спільноти, соціальні системи», компетенції соціального та психологічного характеру виступають ключовими, необхідними і мають ґрунтуватися на теоретичних дослідженнях, наукових підходах та вимогах практичної діяльності. Відтак, особливої актуальності набувають наукові доробки, присвячені вивченню соціально-психологічних особливостей соціальної роботи як професійної діяльності та виділення основних змістовних складових її соціально-психологічного забезпечення. Значення формування у спеціалістів із соціальної роботи відповідних соціально-психологічних компетенцій не можна переоцінити, оскільки це забезпечить належне виконання основних гуманістичних функцій та завдань даного виду діяльності взагалі, а також створить можливість надання дієвої допомоги у поліпшенні конкретної життєвої ситуації окремої особистості, дотримання принципу адресності, індивідуального підходу, зокрема.

У цій статті ми прагнули висловити міркування стосовно соціально-психологічних особливостей соціальної роботи, а також зупинитися на проблемах створення і функціонування системи соціально-психологічного забезпечення цього виду професійної діяльності. Здійснений нами аналіз дозволить, на нашу думку, визначити основні пріоритети у формуванні соціально-психологічних компетенцій соціальних працівників.

На думку Є.О. Климова, для віднесення тієї чи іншої активності до категорії професійної праці, необхідно, щоб вони відповідали чотирьом основним соціально-психологічним ознакам [2, с. 8-12].

Перша ознака – це передбачення (і гностичне, й афективне), уявлення про соціальну

цінність результату праці. Щоб діяльність можна було вважати трудовою, очікуваний результат повинен розглядатися суб'єктом як цінний для значного кола осіб. Рівень даного усвідомлення визначається на основі: уявлень у суб'єкта діяльності знань про вимоги до результатів праці; характеру пізнання соціальної цінності передбачених результатів праці для себе та для суспільства (ставлення до справи); емоційних проявів працівника в діяльності та їх адекватності його уявленням та знанням.

Стосовно соціальної роботи ця ознака може бути охарактеризована таким чином. Оскільки основним завданням соціального працівника має бути сприяння вирішенню проблем клієнта, допомога у виході зі скрутної ситуації та спонукання до самостійного розв'язання власних життєвих перешкод, то саме досягнення цих цілей і є основним результатом діяльності спеціаліста з соціальної роботи.

Крім того, кожен соціальний працівник має усвідомлювати моральну відповідальність за результати та ефективність власної роботи, а також її значущість та вагу як перед державою та суспільством у цілому, так і перед кожною конкретною людиною, що звернулася по допомогу, зокрема. Для отримання достовірної інформації про належне чи неналежне виконання соціальної роботи необхідними є соціальні стандарти, які мають визначити мінімально достатній рівень надання соціальної допомоги чи послуг. Необхідним елементом соціально-психологічного забезпечення в цьому контексті є розробка методів вимірювання діяльності фахівців, що здійснюють соціальну роботу.

Основними ж емоційними проявами соціального працівника мають бути емпатія, стриманість і зваженість, доброзичливість, милосердя, тактовність тощо. Більшість соціальних працівників, які мають тривалий досвід роботи у соціальній сфері і люблять свою професію, визначають соціальну цінність своєї праці як один із основних мотивів їх діяльності. Цей самий чинник має бути провідним і в процесі формування професійних компетенцій соціальних працівників у ході навчання, а його стимулювання повинно становити важливе завдання соціально-психологічного забезпечення.

Друга ознака – усвідомлення обов'язковості виконання соціально зафіксованої цілі. Важливо, щоб у свідомості суб'єкта праці були представлені і носії соціально значущих цілей (документи, керівники), і форми суспільного схвалення цих цілей. Причому, самого працівника повинні турбувати факти співпадання чи, навпаки, невідповідності діяльності визначеним цілям і планам.

Стосовно соціальної роботи йдеться про те, що, з одного боку, чітке дотримання повноважень та посадових інструкцій соціальних працівників, дія в рамках чинного законодавств, уміння не переступати певну межу у взаєминах з клієнтами є обов'язком фахівця. А з іншого боку, виконання функцій посередника між громадянином і державою часто викликає когнітивний дисонанс з боку працівника, оскільки ресурси держави часто бувають обмежені і усвідомлення неможливості надати дієву допомогу знецінює результати соціальної роботи. Ці моменти є дуже важливими для соціальних працівників, оскільки інколи бажання допомогти людині обмежується наявними ресурсами та можливостями. А ті альтернативні шляхи, що пропонуються самими клієнтами, лежать поза функціональними обов'язками працівника, або ж вимагають від них дій, що спонукають розвиток професійного вигорання у спеціаліста чи інші негативні прояви. Саме за цим критерієм соціальна робота і може розглядатися як діяльність, в якій закладено можливі напружені стосунки, внутрішні та інші види конфліктів, що пояснює стресогенність даної професії.

Відтак, важливою ознакою соціальної роботи є високий рівень відповідальності фахівців, яку потрібно формувати, а також слідування розробленим в межах соціально-психологічного забезпечення моделям професійної гігієни.

Третя ознака – свідомий вибір, застосування, вдосконалення або створення знарядь, засобів діяльності. Важливими тут виступають такі характеристики: а) ступінь теоретичної підготовки до виконання професійної діяльності; б) ступінь сформованості професійних умінь і навичок; в) адекватність емоційних проявів відповідно до рівня професійної підготовленості працівника.

У контексті цієї ознаки особливого значення набуває загальна професійна компетентність спеціаліста, оскільки тільки добре підготовлений, ознайомлений із сучасними формами та методами роботи, та такий, що вміє адекватно їх застосовувати, фахівець зможе належним чином виконувати свої професійні обов'язки, виявляти належне ставлення до клієнтів і ефективно взаємодіяти з ними.

Загальновідомо, що соціальна робота – інтегрована діяльність і включає положення багатьох наук: правознавства, філософії, психології, антропології, медицини, валеології, соціології, педагогіки тощо. Ось чому засвоєння даних знань є необхідною умовою формування професійних якостей соціальних працівників, і, як наслідок, – ефективної соціальної роботи. Не менш важливим є формування відповідних навичок: спілкування, налагодження контактів, вирішення конфліктів; посередництва, представництва; організації діяльності; стимулювання розвитку власних сил клієнта; обслуговування; оформлення документів тощо.

Оволодіння сукупністю відповідних професійних компетенцій із соціальної роботи дає змогу майбутнім працівникам відчувати себе більш упевнено, допомагає краще вирішувати проблеми людей, що звертаються по допомогу. Крім того, розумна впевненість у власних силах сприяє більш ефективному пошуку шляхів у різних нестандартних ситуаціях, а також певній «психологічній захищеності» соціальних працівників. Відтак, ще однією особливістю соціальної роботи є інтегрований характер професійного досвіду спеціалістів, розвиток у них практичних навичок роботи, професійної взаємодії, орієнтація на вирішення теоретичних і прикладних завдань.

Четверта ознака – усвідомлення міжособистісних взаємин і залежностей. Йдеться про те, що будь-яка професія є соціально зумовленою і представляє собою певну систему відносин. У соціальній роботі – це взаємини між працівником і клієнтом, між клієнтом і його оточенням, між самими соціальними працівниками, між керівниками і підлеглими, а також зі спеціалістами інших суміжних галузей тощо. Так, наприклад, соціальний працівник відділення соціальної допомоги вдома при територіальному центрі обслуговування самотніх непрацездатних громадян у ході своєї діяльності спілкується з групою підопічних, яких він обслуговує; зі своїми колегами по роботі, з завідувачем відділення; з медиками, працівниками, які надають допомогу підопічним, іноді – з представниками влади та ін. Тобто соціальна робота, – це робота з людьми, для людей і здійснювана у взаємодії з різними людьми (не обов'язково клієнтами). В ній особливого значення набувають уявлення про себе та інших, відношення, що формуються в ході професійної взаємодії. Ось чому в процесі підготовки фахівців із соціальної роботи необхідно формувати у них перцептивні, комунікативні та інтерактивні навички і готувати до усвідомлення необхідності ефективного спілкування та взаємодії.

Також за цим критерієм важливою ознакою є зумовленість соціальної роботи різними чинниками: соціальною політикою держави, суспільною думкою, актуальними цінностями суспільства, характером взаємин у середині системи соціальної допомоги, а також відносинами з так званими «суміжниками» (органами внутрішніх справ, медиками, педагогами та ін.). Тому особливої актуальності набуває розуміння соціальної роботи як системи, в центрі якої має бути людина.

Перераховані психологічні ознаки професійної діяльності соціальних працівників розкривають зумовленість взаємозв'язків мотиваційних, когнітивних, емоційних та інших компонентів функціонування фахівців їх соціальними установками, професійною спрямованістю та підготовкою і, деякою мірою, індивідуально-типологічними особливостями особистості. Цей комплекс виступає як рольова характеристика професійної компетентності працівника, як основа його професійної «Я-концепції».

Ще одне питання, яке безпосередньо стосується формування підходів до визначення ключових професійних компетенцій в соціальній роботі, є її соціально-психологічне забезпечення. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи є запорукою її ефективності та дієвості, оскільки ключовою фігурою в даній професії виступає людина,

особистість, з її труднощами, проблемами, негараздами, скрутними життєвими ситуаціями тощо.

Пропонуємо зміст соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи розглядати, принаймні, в трьох основних «вимірах»: як систему заходів, що мають на меті вдосконалення, оптимізацію професійної діяльності; як специфічну діяльність, супровід особистості в професії; як процес перетворення особистості, набуття нею нового досвіду, нових якостей, рис тощо. Причому, це перетворення і зумовлене спеціально організованими впливами і супроводом, а сама особа при цьому має бути досить вмотивована.

Наразі зазначимо, що соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи у подальшому розглядається нами у кількох аспектах:

- як сукупність теоретичних положень, спрямованих на оптимізацію, підвищення ефективності процесу та покращення результатів соціальної роботи як суспільно корисної діяльності завдяки використанню соціально-психологічних компетенцій;
- як психолого орієнтована діяльність (зокрема, і з надання відповідних послуг, супроводу), що базується на сукупності спеціально розроблених соціально-психологічних заходів, і має на меті створення оптимальних умов для професійної взаємодії у соціальній роботі та наснаження клієнтів;
- як сукупність розроблених на основі соціально-психологічної діагностики та інших видів збору інформації форм та способів впливу на особистість з метою спонукання її до позитивних життєвих змін та їх досягнення.

Відтак, система соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи повинна вмещувати: дослідження соціально-психологічних особливостей клієнта і соціального працівника; психологічне забезпечення процесу і результату взаємодії соціального працівника і клієнта; психологічне забезпечення управління соціальною роботою. Окреме місце посідає також використання теоретичних психологічних засад у практиці соціальної роботи.

Відповідно, провідними напрямками розробки соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи можуть бути:

- формування гуманістичного підходу до розуміння особистості в аспекті соціальної роботи, усвідомлення необхідності наснажувати клієнтів, сприяти їх фасилітації;
- залучення психологічних принципів до системи ціннісних орієнтирів соціальної роботи, використання психологічних теорій та концепцій для пояснення соціально-психологічних явищ чи процесів, що призводять до негараздів на життєвому шляху особистості;
- застосування знань, накопичених у межах розвитку різноманітних психологічних напрямів при формуванні моделей соціальної роботи та в практиці допомоги клієнтам в умовах соціальної дезадаптації;
- використання психологічних методів для діагностики, соціально-психологічної корекції, консультування, профілактики, вирішення конфліктів, налагодження спілкування та взаємодії у соціальній роботі при роботі з різними групами клієнтів;
- розробка індивідуальних програм (супроводу), що сприяють вирішенню соціалізаційних завдань людини на різних вікових етапах на основі вивчення соціально-психологічних характеристик особистості та аналізу її життєвої ситуації, соціального оточення тощо;
- вироблення системи психогієни та профілактики «синдрому вигорання» у соціальних працівників;
- впровадження соціально-психологічного супроводу соціальних служб згідно з логікою процесу управління та ін.

Зрозуміло, що запропонованим переліком не вичерпуються можливості використання психологічних положень у зазначеній сфері. Досвід інших держав, особливо тих, де соціальна робота вже давно стала професійною діяльністю, також підтверджує необхідність ґрунтовної психологічної підготовки соціальних працівників, а також наявність системи практично орієнтованих психологічних прийомів по роботі з різними видами клієнтів,

надання консультацій, ведення груп підтримки, організації спілкування, корекційного впливу тощо.

Насамкінець, хочемо запропонувати деякі погляди щодо характеристики основних напрямів та дій щодо розвитку соціально-психологічного забезпечення в контексті сучасної соціальної роботи.

Передусім, важливо визнати на державному рівні, що соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи поряд із правовим, економічним, фінансовим, організаційним та іншими видами забезпечення є основним компонентом цього виду діяльності. За радянських часів традиційно установи соціального захисту займались лише розподілом державних допомог, пенсій, забезпеченням пільг та наданням певних соціальних послуг базового рівня, і там працювали в основному фахівці з юридичною або економічною освітою. А наявність соціальних проблем у дітей та молоді з ідеологічних міркувань взагалі не визнавалась. Сьогодні, коли активно впроваджуються принципи адресності та індивідуального підходу, брак соціально-психологічних знань у спеціалістів значно знижує ефективність надання соціальних послуг окремим категоріям громадян і дієвість соціальної роботи в цілому. Тому визнання значущості соціально-психологічного забезпечення дозволить оптимізувати соціальну роботу, орієнтувати суспільство на більш гуманне ставлення до осіб, що є соціально незахищеними, а також сприятиме реальному впровадженню адресного підходу, котрий передбачає врахування конкретних життєвих обставин конкретних людей.

Крім того, розроблені концепція і модель соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи повинні охоплювати не лише професійну діяльність та вплив соціальних працівників на їх клієнтів, а й проблеми особистості самого клієнта, його життєву ситуацію та соціальне оточення, реалізацію потреб особи, можливості її самовираження, умов формування та зміст соціального досвіду.

За умов соціально-економічної та фінансової кризи в Україні відбулось значне загострення соціально-психологічної проблематики особистості, котра за подібних обставин почувається особливо незахищеною. Загалом, спостерігаються негативні прояви на рівні конкретної особистості, соціальних груп, інституцій та суспільства в цілому. Наслідком цього є значне збільшення клієнтів соціальних служб, а, отже, виникає нагальна потреба у підвищенні ефективності діяльності організацій, що надають соціальні послуги. Одним із шляхів оптимізації надання соціальних послуг є отримання науково обґрунтованих даних стосовно причин, чинників та наслідків виникнення проблем у процесі розвитку особистості, яка неспроможна самостійно вирішувати соціалізаційні завдання. Особливо це стосується роботи на індивідуальному рівні, оскільки основним принципом соціальної допомоги сьогодні є адресність. Соціальні ж працівники, котрі з огляду на свої посадові обов'язки виступають посередниками між державою та громадянами, можуть стати тими медіаторами, котрі допоможуть людині використати особистісний ресурс та можливості громади (найближчого соціуму) для подолання труднощів.

Ось чому впровадження такого підходу дозволить не лише покращити якість життя і підвищити життєвий рівень людей (за рахунок надання адресної допомоги та особистої підтримки), а й створить умови для формування довіри до соціальних інституцій держави, що, в свою чергу, сприятиме зняттю соціальної напруги і підвищенню престижності соціальної роботи як чинника врегулювання соціальних відносин.

Ще одним важливим напрямом розвитку соціально-психологічного забезпечення є формування соціально-психологічних засад діяльності соціальних служб усіх рівнів. Йдеться про розробку системи заходів, організаційних методів впливу, що сприятимуть налагодженню ефективного функціонування інституцій соціальної сфери, які здійснюють соціальну роботу.

Ні для кого не секрет, що заклади й установи системи соціального захисту населення, а також соціальні служби для сімей, дітей та молоді, останніх 10–15 років переживають постійні реформи. Зміни стосуються їх структури, підпорядкування, нормативного та соціально-економічного регулювання їх діяльності, переліку, змісту та організації послуг, що надаються, форм звітності, вимог до професійного досвіду фахівців тощо. Однак, в усіх

випадках дуже мало уваги приділяється навчанню, формуванню соціально-психологічної компетенції соціальних працівників, проблемам менеджменту соціальної роботи. У кращому випадку, спеціалістам просто роз'яснюють зміст нових законів, постанов, інструкцій, тоді як вони потребують інформації стосовно того, як наприклад, правильно реагувати на скарги та негативне сприйняття нововведень з боку клієнтів, як сприяти їх наснаженню за складних умов сьогодення, як діяти в конфліктних ситуаціях, як використовувати методи психогієни та ін. Усе зазначене вище, на нашу думку, також підвищує роль соціально-психологічного забезпечення в організаційно-управлінському контексті соціальної роботи.

Таким чином, з огляду на те, що єдиної цілісної системи соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи як професійної діяльності (йдеться про відсутність концепції, де було б визначено основні структурні елементи, завдання, функції, етапи, методики, котрі передбачали б теоретичне обґрунтування та вирішення конкретних прикладних завдань соціально-психологічного характеру) поки що немає, а нагальна потреба та запит з боку представників соціальної сфери та суспільства в цілому, в ній існує, необхідно розробляти сучасну та таку, що відповідає реаліям сьогодення, методологію соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи, і на її основі створювати моделі діяльності соціальних працівників та відповідних служб, чим самим сприяти формуванню, наповненню соціально-психологічних компетенцій соціальних працівників.

Концепція соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи та сформовані на її основі соціально-психологічні компетенції соціальних працівників повинні будуватися на основі сучасних теоретичних підходів і передового практичного досвіду та включати систему положень щодо налагодження взаємодії з людьми, які знаходяться у скрутних життєвих обставинах, а також спеціально розроблену концепцію психології менеджменту самих соціальних служб. Така система може розглядатися як комплекс, що поєднує соціально-психологічні положення і моделі, які пояснюють особливості розвитку та становлення особистості, проявів її поведінки, побудови життєвого шляху, самовпливу та впливу інших на саму особистість та її життєву ситуацію, а також сукупність заходів, які покликані створити сприятливі умови як для виконання професійних обов'язків соціального працівника, так і для вирішення проблем клієнта та його наснаження.

Література:

1. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посіб. / За ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова та ін. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
2. Климов Е.А. Человек как субъект труда и проблемы психологии / Е.А. Климов // Вопросы психологии. – 1984. – №4. – С.5 – 14.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: «КІС», 2004. – 112 с.

Кривоконь Н.И. К проблеме формирования социально-психологической компетентности социальных работников. В статье рассматриваются вопросы социально-психологического обеспечения социальной работы. Осуществлена социально-психологическая характеристика данного вида профессиональной деятельности. Предлагается использовать результаты проведенного анализа для формирования социально-психологической компетентности при разработке государственных стандартов подготовки социальных работников.

Ключевые слова: социально-психологическая компетентность, социальная работа, социально-психологическое обеспечение социальной работы.

Kryvokon' N.I. To the problem of the formation of social and psychological social workers competence. The article is devoted to the questions of social-psychological providing of social work. Short social-psychological description of this type of professional activity is carried out. The results are suggested to be used during the analysis of social-psychological competence formation and within working out the standards of social workers training.

Key words: social-psychological competence, social work, social-psychological providing of social work.

УДК 316.35/37:78

Нестеренко Л. М.,

викладач кафедри теорії та історії музики
Луганського державного інституту культури та мистецтв*Музичні преференції: сутність, зміст, принципи формування*

У статті запропоновано концепцію вивчення принципів формування музичних преференцій. Як пояснюючий принцип обрано категорію габітусу. Вивчається сутність поняття музичних преференцій. Вказується на близькість преференцій і габітусу у зв'язку з диспозиційною природою цих двох явищ. Розглядаються типи габітусу – сімейний, естетичний, колективний (груповий), індивідуальний.

Ключові слова: музичні преференції, габітус, сімейний, естетичний, колективний, індивідуальний габітус, студенти.

Дослідження музичних преференцій у сучасній ситуації є актуальним питанням. Важливість його вивчення зумовлюється відсутністю достеменною та достатньою інформації щодо шляхів формування музичних преференцій особистості, спільнот, значущістю музики у процесі організації повсякденного досвіду індивідів [1].

Особливого значення набуває вивчення музичних уподобань молоді, оскільки сьогодні музика займає одне з провідних місць у її життєдіяльності. Так, за допомогою сприйняття зразків музичного мистецтва відбувається соціалізація молоді та студентів, проходить процес конструювання культурного капіталу, крім того, вибір певної музики визначає способи та стилі життя, є ознакою соціокультурної диференціації.

Проте необхідність розгляду цього питання характеризується невідповідністю методів та інструментів вивчення уподобань їх реальному стану, – останні все ще залишаються незмінними. Домінуючим способом є звернення дослідників до категорії «естетичний смак», який допомагає виявляти «належні» та «неналежні» смаки аудиторії, відображає «правильні» та, навпаки, «неправильні» музичні орієнтири. Натомість сучасна ситуація характеризується змінами процесів створення, розповсюдження та сприйняття музичного мистецтва в Україні, аніж це відбувалось дотепер. Ця ситуація позначена скритим характером шляхів формування музичних преференцій внаслідок поширеності індивідуальних траєкторій, вибором різноманіття зразків музичної культури та мистецтва, а не лише рекомендованих до споживання, взагалі поза-художніми та позаестетичними критеріями обираючи приклади музики.

За цих умов постає питання вибору адекватних теоретико-методологічних основ дослідження музичних переваг, відповідність теорії соціальній практиці. У результаті створеної належної концепції є можливість показати реальні преференції, розглянути принципи їх формування [2].

Метою нашої статті є застосування соціологічних концепцій та понять, які пояснюють принципи формування сучасних музичних преференцій.

Ми прагнемо розглянути механізми конструювання музичних преференцій студентської молоді.

Об'єктом є музичні преференції студентської молоді.

Предметом є механізми, траєкторії формування музичних преференцій студентів музичних та немусичних професійних груп.

Визначення цілі дослідження потребує розгляду таких завдань: виявлення сутності та змісту поняття музичних преференцій; визначення категорії «габітус» П'єра Бурдьє,

характеристика різних його видів; дослідження способів, траєкторій формування музичних преференцій студентів різних професійних груп.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» «преференція» визначається, як «...перевага, пільга, яка надається кому-небудь у користуванні чимось» [3, с. 1107]. Трактуючи слова «перевага», що є синонімом та україномовним еквівалентом поняття «преференція», виявляє такі його значення: 1) якість, властивість, що вигідно вирізняє одного перед іншим; вищість, першість певного об'єкта; 2) кількісне або якісне переважання (матеріальне або тактично-стратегічне); 3) виключне право на щось [4, с. 559].

Відзначимо, що англomовне поняття «преференція» широко увійшло в сучасну мовну практику і вживається в різних контекстах: у галузі журналістики, а також у межах різних дисциплін, наприклад: політичні преференції, економічні, електоральні та ін. Натомість використання поняття «музичні преференції» у галузі вітчизняної соціології музики поки що не стало прийнятним на відміну від його легітимності у контексті досліджень західних авторів [5]. Найчастіше це поняття використовується в емпіричних соціологічних дослідженнях у його україномовному еквіваленті – «переваги», проте авторами не дається значення та зміст цього поняття [6; 7].

Хоча поле музичної культури та мистецтва відрізняється специфікою і потребує особливих прийомів та методів дослідження, тим не менш, питання соціальних взаємовідносин у рамках музичної культури, різні аспекти взаємовпливу суспільства та музики з давніх давен вивчались авторами, починаючи з античних мислителів, наприклад, Платона та Аристотеля, й закінчуючи сучасними дослідниками М. Хальбваксом, А. Шюцем, П. Бурдьє. Таким чином, стає можливим вибір та залучення соціологічних концепцій, спеціально не призначених для аналізу музичних уподобань, проте таких, що надають методи, шляхи їх вивчення.

Музичні преференції є складним, багаторівневим явищем, що поєднує у собі як внутрішні, психофізіологічні, соціально-психологічні структури, так і зовнішні, об'єктивні характеристики взаємовідносин особистості, соціальних груп та музичної культури. Преференції можливо порівняти з іншими суб'єктивними характеристиками особистості – установками та ціннісними орієнтаціями. Схожість проявляється, по-перше, зі сторони загальної ознаки цих явищ – орієнтації на цінності, по-друге, внаслідок схожої диспозиційної природи. Як і установки, преференції у галузі музики є певним внутрішнім «планом», програмою актуальної і майбутньої поведінки, яка може відбутися за умов поєднання внутрішніх та зовнішніх можливостей. Із ціннісними орієнтаціями преференції зближує спрямованість на певні сфери, практики у полі культури, дозволя, масових комунікацій та ін. Проте на відміну від ціннісних орієнтацій преференції мають різні «рівні дії» та позначені не лише високими «поверхами» регуляції поведінки особистості, а й «нижчими», наприклад, фізіологічними та психологічними механізмами – відчуттями, емоціями. На нашу думку, преференції за «розташуванням» займають умовне місце між установками та ціннісними орієнтаціями. Натомість «зовнішніми» характеристиками музичних переваг особистості стають практики. Практики становлять об'єктивацію внутрішньої спрямованості та зорієнтованості індивіда на вибір певних об'єктів музичної культури: останні поширені в різних полях, наприклад, освіти, сім'ї, художньої культури, масової культури.

З метою вивчення принципів формування та функціонування музичних преференцій обрано метод виявлення детермінант поведінки індивідів у контексті соціології П'єра Бурдьє, зокрема, категорія габітусу. Габітус (від лат. habitus – властивість, стан, положення, особливості) [8] у працях Бурдьє визначається як система стійких та переносимих диспозицій сприйняття, оцінювання, мислення, комунікації та дій агента. Визначення габітусу являє принцип, що створює можливість відтворення практик, засвоєних агентом у попередньому досвіді, за певних умов, а також спроможність породжувати та організувати практики та уявлення відповідно до нових ситуацій, цілей: «Детермінації, що є зв'язаними з особливим класом умов існування, виробляють габітуси – системи стійких та переносимих диспозицій, структуровані структури, що є схильними функціонувати як структури, які структурують, тобто як принципи, що породжують та організують практики та уяв-

лення, які можуть бути об'єктивно адаптованими до їх цілі, проте не передбачають свідому спрямованість на неї та неодмінне оволодіння необхідними операціями щодо її досягнення» [9]. П. Бурдьє вказує на подвійну сутність габітусу, в якому діалектично поєднуються об'єктивне та суб'єктивне, відбуваються процеси інтеріоризації/екстеріоризації. З цієї причини габітус є відбитком соціальних відносин, результатом засвоєння агентом соціального досвіду, за посередництвом якого відтворюються моделі поведінки, застосовуються практичні схеми у разі його перенесення, транспозиції у будь-які інші умови.

Соціолог, визначаючи габітуси через систему диспозицій, разом із тим вказує на специфічну властивість габітусу – його цілісність – на відміну від особливості диспозицій по-різному проявлятися залежно від ситуацій, змінюватися відповідно до конкретних обставин. Зокрема, на таку властивість системи диспозицій особистості як різнорівневої структури вказував В. Ядов [10].

Як виявилось, між перевагами та габітусом є схожі ознаки внаслідок диспозиційної природи обох явищ. Із цієї причини використання моделі габітусу є можливим і для пояснення сприйняття та оцінювання суб'єктами об'єктів музичної культури. Ця особливість габітусу – стійкість, транспозиція на різні умови – є справедливою для одного з видів музичних уподобань молоді та студентів, що проявляються в різних соціокультурних ситуаціях, зберігаються протягом довгого періоду часу, є незмінними, сталими та виникнення яких особливо належить до етапу первинної соціалізації.

Генезис габітусу створюють соціальні умови існування агента, а головною ознакою стає позиція агента в системі соціальних відносин. Відповідно, соціолог вказує, що «...вся структура системи умов існування, як вона реалізується в досвіді тієї або іншої позиції, що займає певне місце в цій структурі, з неминучістю опиняється уписаною до диспозицій габітусу...» [9]. Вважаємо, що габітус є принципом появи не взагалі всіх музичних уподобань, а лише тих, які формуються на «середньому» рівні, рівні, який включає один із елементів соціальної структури, – соціальний статус. Статус визначає диференціацію студентів за професійною ознакою і передбачає розгляд уподобань студентів двох професійних груп – музикантів та не музикантів (наприклад, студентів-гуманітаріїв та студентів технічних професій). При цьому дослідники зазначають, що чим вищим є диспозиційний рівень певного елемента ієрархічної системи, тим більш стійким та довготривалим, незмінним стає даний елемент [11].

Важливим є також порівняння П. Бурдьє диспозицій та габітусів як схожих механізмів перцепції та дії, основу яких становлять потреби. Музичні переваги також виникають на ґрунті потреб особистості, при цьому потреби у галузі музики є відбитком певної соціокультурної ситуації.

Французький соціолог вказує не лише на цілісність габітусу, а й розрізняє його типи, серед яких ним виокремлюються сімейний габітус, естетичний, колективний (груповий) та індивідуальний. Для нас є важливим вивчення сімейного габітусу, який характеризується в дослідженні у зв'язку з музичними перевагами, сформованими за умов родини. Цей аспект й досі не розглядався в контексті соціології музики, як і не відстежувалось значення цих переваг у подальшому розвитку уподобань особистості. Між тим, його роль як процесу генезису музичних уподобань не тільки особистості студента, а й особистості взагалі, не викликає сумнівів.

У характеристиці сімейного габітусу П'єром Бурдьє особливо відмічається роль сім'ї у процесі конструювання габітусів, вказується важливість первинного, раннього досвіду, певних умов існування як соціалізаційних практик агентів, які є «характерними структурами одного визначеного класу умов існування, які через економічну й соціальну необхідність, що тиснула на них у відносно самотійному світі домашньої економіки та сімейних відносин, а точніше кажучи – через власне сімейні прояви цієї зовнішньої необхідності... формують структури габітусу, які, в свою чергу, лежать в основі сприйняття та оцінювання будь-якого наступного досвіду» [9].

Ранній період соціалізації студентів, що проходить за умов родини як первинної соціальної групи та одночасно соціального інституту, засвідчує про засвоєння цінностей,

норм, установок, взірців поведінки членів родини у сфері музичного мистецтва. При цьому ступінь згуртованості родини та авторитет батьків впливає на повну або часткову інтеріоризацію цих елементів, зумовлює їх відтворення та функціонування в інших умовах, на подальших етапах соціалізації [12, с. 364]. Родинні музичні уподобання (звісно, за умов наявності у студента батьків) стають для індивідів у період дитинства та у шкільні роки (особливо у молодших класах) майже єдиним взірцем для наслідування, основним каналом отримання музичної інформації внаслідок визначальної ролі сім'ї як провідного агента соціалізації, на що вказують практично всі дослідники.

Схожі умови виховання в батьківській родині породжують гомологічні габітуси різних агентів, стають результатом соціалізації у однакових соціальних умовах. Так, процес соціалізації майбутніх студентів у батьківській родині, що проживає у сільських поселеннях, проходить на основі сприйняття її членами більшою мірою народного музичного мистецтва, створює передумови формування стійких музичних переваг народної пісні, музичного фольклору. На наступних етапах соціалізації, в інших умовах конструювання габітусу, перш за все, під час навчання у вузі, останні проявляються застосуванням саме цих практичних схем. Уклад та умови життєдіяльності патріархальної родини, яка найперше характеризує сільську сім'ю, передбачає і функціонування в її межах селянського музичного фольклору, який відповідає її способу та стилю життя.

Проте процеси індустріалізації та урбанізації села, хоча й повільні, позначаються і на трансформації музичних уподобань сучасних сільських родин, характеризуються проникненням засобів масової комунікації, у першу чергу, телебачення, радіо, технічних засобів звуковідтворення – магнітофону, а у подальшому – й інших, новітніх, що з'являються практично в кожній родині. Останні змінюють музичні уподобання, особливо молоді, доповнюють інформацію, що передавалась за умов родини в усній формі, різними видами міської музики, що також засвоюється майбутніми студентами в період навчання у сільській школі. Так, вітчизняний етномузиколог Софія Грица, аналізуючи музичні смаки населення, у тому числі молоді міста та села, вказує на їх однакову структуру, на стереотипні уявлення про народну музику, переважне знання відомих народних пісень, які транслюються в радіоефірі [13].

Натомість у студентів, які виховувались у сім'ї, батьки та інші родичі яких належали до міської спільноти та відрізнялись практиками слухання саме міського фольклору, в подальшому можна також виявити сталі диспозиції сприйняття та оцінювання репертуару міської музичної культури, знання тих зразків, які слухались ними в дитинстві та в підлітковому віці, в період проживання разом із батьками. В розмаїтті міської музики, що звучала в їх батьківській сім'ї, майбутні студенти найбільше засвоювали приклади та набували музичного досвіду в ситуації сімейного дозвілля, в процесі відвідування концертів, перегляду телевізійних та слухання радіопрограм. Крім того, колекції музичних записів, що зберігаються в фонотеках кожної родини, репрезентують переваги батьків, що також позначається на формуванні уподобань дітей, майбутніх студентів [14].

Так, ще одним прикладом формування музичних уподобань студентів за принципом сімейного габітусу, соціалізації за умов родини, є проведення свят у колі сім'ї з практиками колективного виконання або слухання пісень, які є улюбленими серед її членів. Зазначимо, що вид свята передбачає і реалізацію практичних схем щодо відтворення відповідних цьому святу музичних творів. Наприклад, на Різдво молоді та студенти, особливо які проживають у сім'ях на Заході України, з традиціями святкування католицького Різдва можуть сприймати в період цього свята народні пісні – колядки та щедрівки, музичні привітання та побажання з цим святом. У цьому проявляються тенденції національної ідентичності.

Зазначимо, що проведення студентами професійних свят у родинній ситуації відповідно до професії батька або матері більше позначає родинні свята промислового та урбанізованого Східного регіону України. Святкування відрізняється сприйняттям музичних творів, спеціально складених професійними авторами до даного свята, наприклад, Днів металурга, шахтаря, хіміка та інших, що, крім того, є продовженням радянської традиції святкування професійних дат. Проте може відбуватися породження інших практичних схем

серед членів родини відповідно до появи нових професійних свят, зокрема, святкування Днів підприємців, фермерів, які з'являються в новій соціокультурній ситуації [15].

Хоча соціологи вказують на процеси трансформації сучасної сім'ї, на зміни її функцій, індивідуалізацію сімейних ролей її членів, автономність батьків та дітей, розрив та конфлікти поколінь, навіть на розпад сім'ї у новій ситуації, сім'я залишається «провідником» між особистістю та музичною культурою, «посередником» між дітьми та суспільством, перш за все, на початку життєвого шляху людини. З цієї причини сімейний габітус як структуруючий принцип практик відбору зразків музичного мистецтва стає основою виникнення ранніх, найперших, проте сталих преференцій молоді та студентів, які мають визначний вплив на подальшу поведінку людини, належать до найбільш значущих, а у майбутньому проявляться в різних соціокультурних ситуаціях як інваріант музичних переваг.

Виходячи зі стійкого характеру габітусу, з його стремління «...забезпечити власне сталість та захиститися від змін за допомогою відбору, що...проводиться ним в потоці інформації» [9], можна аналізувати принцип вибірковості, що знаходиться в основі формування та функціонування музичних переваг як спроможність уникнення такої музичної інформації, яка є протиріччям до попереднього досвіду індивіда. Наприклад, із точки зору сталого характеру габітусу можуть розглядатися причини вибірковості за умов родини музичної творчості певних авторів та виконавців, із репертуаром яких майбутні студенти мали можливість знайомитися впродовж проживання та виховання в батьківській родині.

Розгляд колективного (або групового) та індивідуального габітусів, проведений у різних працях Бурдьє, допоможе виявити принципи виникнення та функціонування музичних переваг різних професійних груп студентів, а також пояснити появу переваг окремих індивідів. Цей аспект аналізу музичних уподобань вже розглядався вітчизняними дослідниками у межах соціології музики. Проте аналіз диференціації музичних смаків, особливо студентів-музикантів та не музикантів, зазвичай ґрунтувався на застосуванні естетичних критеріїв щодо оцінки вказаних респондентами прикладів музичного мистецтва, базувався на моделі бажаного, а не реального споживання музичного мистецтва молоддю та студентами.

Колективний (або груповий) та індивідуальний габітуси вивчалися П. Бурдьє на основі аналізу їх взаємовідносин. Колективний габітус являє «суб'єктивну – проте не індивідуальну – систему інтеріоризованих структур, загальних схем сприйняття, уявлення та дії, які складають умову будь-якої об'єктивності та аперцепції». Колективний габітус створює «об'єктивну регуляцію практик та цілісність світосприйняття на основі певної знеособленості та заміненості одиничних практик та поглядів.» Встановлення відношень гомології, тобто розмаїття у схожості, «відображає різноманітність у схожості їх соціальних умов формування, що об'єднує одиничні габітуси різних членів одного класу» [9].

В аналізі відношень колективного (групового) та індивідуального габітусів є важливою причина схожості диспозицій зсередини групи, спільноти, якою автор визначає спільність умов формування. Саме схожі ситуації виникнення музичних преференцій, з одного боку, студентів музичних професій, а з іншого, немусичних, пояснюють одночасно і їх різницю між собою.

Так, основою появи близьких музичних переваг студентів музичних професій є естетичний габітус, який аналізувався в працях П. Бурдьє, зокрема, в дослідженні «Різниця. Соціальна критика судження смаку». В контексті цієї праці автор зазначає, що вироблення навичок сприйняття мистецтва, роль яких відіграє естетичний габітус, або естетичні диспозиції, не є простим психофізіологічним актом, результатом лише того, що ми чуємо та бачимо. Можливість сприйняття творів мистецтва, музичного також, є довгим шляхом, процесом, який зумовлюється впливом сім'ї, проте особливо визначається умовами соціуму, найближчим оточенням. З цієї причини процес естетичного сприйняття не обмежується першою стадією, простими естетичними відчуттями. Друга стадія, вторинне сприйняття включає «розуміння твору мистецтва», оволодіння концепцією твору, сутність якого є глибшою, аніж особливості сприйняття, оскільки визначає стилістичні риси, притаманні кожному твору мистецтва [6].

Професія студентів-музикантів передбачає можливість становлення другої стадії естетичного сприйняття музичного мистецтва: процес розуміння змісту музичного твору, а також вміння його «декодування» на ґрунті володіння «кодом» академічного музичного мистецтва. Для студентів-музикантів створені ситуації конструювання, у першу чергу, групових, і у другу, – індивідуальних музичних переваг.

Проте переваги в галузі музичного мистецтва студентів – не професійних музикантів можливо розглянути зі сторони тих габітусів, які конструюються на основі здійснення практик та відтворення практичних схем сприйняття та оцінювання музики різних типів, яка функціонує у сфері музичної культури України. Серед останніх естетичний габітус є лише одним серед інших та займає периферійні позиції. Поясненням ситуацій формування диспозицій слухання різної музики студентів – не музикантів, як вже вказувалось, є способи конструювання габітусів, які знаходяться під впливом і диспозицій групи, і самостійного індивідуального вибору індивідом траєкторій формування музичних уподобань (наприклад, за допомогою ЗМІ, друзів, референтної групи та ін.).

Звертаючись до аналізу індивідуального габітусу, або до розгляду того виду музичних преференцій, який конструюється індивідами самостійно, вкажемо причини його формування та функціонування. За визначенням французького соціолога, індивідуальний габітус являє один із варіантів з-поміж класу, групи: «будь-яка індивідуальна система диспозицій є один із структурних варіантів інших, де виражається одиничність позиції зсередини класу та одиничність траєкторії». [9]. Одиничність соціальних траєкторій агентів зумовлюється незліченними комбінаціями змінних; проте габітус здійснює єдину інтеграцію досвіду, загальну всім членам класу (групи); при цьому інтеграція є підпорядкованою першому досвіду.

У контексті соціологічних досліджень сучасної соціокультурної ситуації не лише в Україні, а й у світі, вказуються її особливості, зокрема, індивідуалізація соціальної життєдіяльності, збільшення можливостей вибору [7, с. 91]. Нагадаємо, що у ситуації радянського суспільства ззовні створювались можливості та засоби конструювання колективних габітусів агентів та, відповідно, колективних музичних уподобань, переваг виключно радянської масової музичної культури. Такий стан преференцій стимулювався розвитком офіційної музичної культури, пояснювався практикою художньо-естетичного виховання, ідеологією колективістського спрямування, згідно з яким встановлювався пріоритет колективного, всенародного над індивідуальним та особистісним.

Однією з нових можливостей формування музичних уподобань зі сторони кожного окремого індивіда є, зокрема, високий рівень розвитку інформаційних технологій, технічний аспект запису, зберігання та звуковідтворення музики. Поява індивідуальних засобів звукозапису та звуковідтворення приводить до комбінування складових процесу формування музичних уподобань. Так, молодь, студенти використовують як традиційні технічні засоби – радіо, телевізор, магнітофон, програвач, так і нові технології та удосконалені устрої – плеєр, комп'ютер, Інтернет, DVD-програвач, мобільний телефон тощо. Вказані засоби дозволяють задовольняти будь-які потреби студентів та створюють практично необмежені можливості, ситуації формування музичних переваг на рівні індивіда. Так, індивід отримує можливості вибору, які включають у себе: вибір будь-якого часу слухання музики впродовж доби – вранці, вдень або увечері; крім того, передбачається вибір будь-якого місця та обставин прослуховування, наприклад, вдома, на вулиці, в транспорті; обирання будь-якого музичного твору, якому індивід віддає перевагу з-поміж усіх інших; зазначимо також, що вибір передбачає і перевагу того або іншого засобу слухання музики, залежно від їх наявності вдома у людини; вкажемо на спроможність слухати музичний твір із будь-якого місця – спочатку або зсередини, сприймати найбільш улюблені епізоди; також на будь-яку бажану кількість прослуховувань певного музичного твору.

Проте існує й інша думка щодо переважання квазііндивідуального принципу, в контексті якого сьогодні нібито задовольняються потреби кожного окремого індивіда [8]. З цієї позиції індивідуальні траєкторії у галузі музичної культури приводять скоріше до споживання «готової» музичної продукції, що нав'язується індивідам та унеможливує їх вибір.

Проведений аналіз вказує на те, що музичні уподобання формуються різними шляхами. Одним із них є габітус або система стійких диспозицій сприйняття, оцінювання, комунікацій та дій агента, пояснюючий принцип появи стійких музичних уподобань. Колективний, або груповий, габітус пояснює спосіб конструювання музичних переваг у межах професійних груп студентів-музикантів та не музикантів. Переваги студентів-професійних музикантів з'являються, в першу чергу, на основі естетичного габітусу, який характеризує колективні траєкторії формування уподобань у полі академічної музичної культури, при цьому індивідуальні траєкторії, індивідуальний вибір є другорядним принципом. Тому музичні уподобання цієї групи студентів є переважно гомогенними. Натомість переваги студентів немусичних професій формуються і колективним «шляхом», зсередини професійних груп, і за допомогою індивідуальних траєкторій. Колективні уподобання цієї спільноти є плюралістичними, гетерогенними, оскільки складаються з безлічі «підгруп» з різноманітними музичними уподобаннями. Нарешті, музичні уподобання обох груп з'являються на основі «практичних схем» сімейного габітусу, засвоюються в процесі сімейної соціалізації і залишаються найбільш стійкими, довготривалими. «Сімейні» уподобання зумовлюють у подальшому конструювання інших музичних переваг.

Література:

1. На 2-й Європейській конференції SSSI 2011, Society for the Study of Symbolic Interaction, — «Everyday Life, Social Control and Ethnography», яка проходила у Касселі (Німеччина) 21–24 липня 2011 року, проблеми соціології музики розглядалися у рамках двох секцій, що вказує на легітимність цієї галузі соціології, визнання значущості музики у процесі набуття повсякденного досвіду.
2. Черкашина Л. С. Сучасна музична соціологія: напрямки, проблеми, перспективи (український та європейський контексти) // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. — К.: Київ, 2002. — Вип.16. — С. 90-99.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел-К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. — С. 1107.
4. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х т. — К.: Аконт. — 2003. — Т.2. — С. 559.
5. Thomas Schafer. Determinants of Music Preference. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://deposit.ddb.de/cgi-bin/docsern&idn=99338451>; Nicola Sigg. An investigation into the relationship between music preference, personality and psychological wellbeing. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://aut.researchgateway.ac.nz/bitstream/10292/955/4/SiggN.pdf>
6. Исхакова И. Р. Музыкальные предпочтения молодежи / И. Р. Исхакова, Р. Р. Болтачев // Социс. — 2006. — № 6. — С.103-106.
7. Носорев Ю.А. Предпочтения студентов-музыкантов. О возможности формирования музыкального вкуса // Социс. — 2008. — № 1. — С. 115-118.
8. Большой латинско-русский словарь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://linguaterna.com/vocabula/list.php?letter=H>
9. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. — СПб.: Алетейя, 2001. — 562 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bourdieu.name/files/bourdieu-sens.pdf> // <http://yanko.lib.ru>
10. Ядов В. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии. — М.: Наука, 1975. — С. 89-105.
11. Резник В. Феномен диспозиционной концепции В. Ядова в советской и постсоветской социологии // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2003. — № 1. — С. 71-90.
12. Социология семьи: учеб. / Под ред. проф. А. И. Антонова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 640 с. (Классический университетский учебник).
13. Грица С. Й. Социологическое направление в этномузикологии / С. Й. Грица // Проблемы музыкальной культуры: сб. ст.— Киев: Музична Україна, 1987. — Вып.1. — С. 51-66.
14. Катаев С. Л. Музыкальные вкусы молодежи / С. Л. Катаев // Социс. — 1986. — № 1. — С. 105-109.
15. Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации / Г. Коржов // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2006. — № 4. — С. 38-51.
16. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste by Pierre Bourdieu. Рос. переклад М. О. Назаренко з англійської версії статті у перекладі Річарда Найса [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.hu.mtu.edu/~njcarpen/3860_readings/bourdieu1.pdf

17. Степаненко В. Общественная трансформация в социокультурной модели интерпретации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. - № 4. – С. 89-109.
18. Шостак С. Механизмы культурной диффузии // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 142-164.

Нестеренко Л.Н. Музыкальные предпочтения: сущность, содержание, принципы формирования. В статье предложена концепция изучения принципов формирования музыкальных предпочтений. В качестве объясняющего принципа выбрана категория *габитуса*. Изучается сущность понятия музыкальных предпочтений. Указывается на близость предпочтений и *габитуса* в связи с диспозиционной природой этих двух явлений. Рассматриваются типы *габитуса* – семейный, эстетический, коллективный (групповой), индивидуальный.

Ключевые слова: музыкальные предпочтения, *габитус*, семейный, эстетический, коллективный, индивидуальный *габитус*, студенты.

Nesterenko L.N. Music preferences: The essence, contents, principles of formation. The concept of studying the principles of music preferences formations is given in the article. The category of "habitus" as an explanatory principle is chosen. The essence of the concept of music preferences is studied. The close relations of preferences and habitus in the connection with the dispositional nature of these two phenomena are revealed. The types of habitus – the family, the aesthetic, the collective (group) or an individual are described.

Key words: music preferences, habitus, family, the aesthetic, the collective (group), individual habitus, students.

УДК 004.73-047.64:316.776.33

Пастушенко С.Г.,

канд. техн. наук,
доцент кафедри соціології та соціального управління АПСВ ФПУ

Методика визначення недружніх інформаційних впливів

У статті розглядаються питання побудови системи управління інформаційним простором, що впливає на суспільство, його адаптації, аналізу, вибору критеріїв і моделей оцінки та формування відповідної ефективної реакції.

Ключові слова: центр, інформаційний простір, суспільство, вплив, управління, система, інформаційна війна, протидія.

Однією з характерних тенденцій, яка склалася за сучасних умов, не тільки в Україні, а й у світі, – це випереджальний розвиток форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість (підсвідомість), психологію й психічний стан людини в порівнянні з організацією протидії негативним, деструктивним психологічним впливам, інформаційно-психологічним захистом особистості й суспільства в цілому [1].

Йдеться про можливі деформації системи масового інформування й поширення дезінформації, які призводять до потенційних порушень суспільної стабільності, про завдання шкоди здоров'ю і життю громадян унаслідок пропаганди чи агітації, що збуджують соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу, про діяльність тоталітарних сект, що пропагують насильство й жорстокість. Ці впливи, усвідомлені чи неусвідомлені, як засвідчує життя, можуть призводити й призводять до серйозних порушень психічного й фізичного здоров'я, розмивання природних і культурно-заданих норм поведінки, до зростання ризикованих соціальних й особистісних ситуацій.

Коли йдеться про інформаційно-психологічний вплив як загрозу, природно, що мають на увазі негативні наслідки його реалізації, які можуть проявлятися у двох аспектах: перший – щодо особистості до держави і другий – у руйнуванні цілісності самої особистості [2;3].

Таким чином, американські фахівці вважають цілком можливим досягнення в найближчому майбутньому суттєвої переваги в інформаційній боротьбі, що, на їх думку, дозволить успішно розв'язувати конфліктні ситуації на свою користь без збройного втручання.

Джерелами загроз інформаційного впливу є розбіжності (суперечності) відповідних інтересів, системи цінностей, цілей між особистістю та суспільством, державою або наявністю в однієї зі сторін стосовно іншої домагань, претензій або інших спонукань до конфлікту. Найбільш небезпечним джерелом загроз цим інтересам вважається суттєве розширення можливостей маніпулювання свідомістю людини за рахунок створення навколо неї індивідуального «віртуального інформаційного простору, а також можливість використання технологій впливу на її психічну діяльність»[4;5;6].

Виходячи з наведеного вище, перед нами постає завдання виявлення недружніх інформаційних впливів. Найбільш показовою (з точки зору розкриття логіки побудови центральної моделі аналітичного забезпечення Ситуаційного центру) [7] і актуальною (з точки зору практики) завданням є завдання виявлення недружніх інформаційних впливів. Підкреслимо, що ми розглядаємо завдання з точки зору адресата впливу. Отже, головна мета виконання завдання:

- виявити факт виконання інформаційного впливу;
- оцінити можливий збиток від його виконання.

Це завдання має вирішуватися в режимі реального часу, оскільки навмисні інформаційні дії готуються приховано й починаються раптово. Для їх нейтралізації адресат впливу не має достатнього часу. Для держави рішення цього завдання є необхідною умовою контролю інформаційного простору та забезпечення інформаційної безпеки. Перш, ніж приступити до викладу нашого підходу до вирішення зазначеного завдання, розглянемо, як подібні завдання вирішуються у світовій науці, і чи вирішуються вони взагалі. У світовій науковій літературі виходить друком безліч спеціалізованих видань, журналів, у яких публікуються результати досліджень громадської думки. Аналізу громадської думки та її властивостей присвячено безліч сучасних політичних і соціологічних досліджень. Так, Gartner (2008) [8] і Berinsky (2006) [9] розглядають вплив втрат на підтримку війни з боку громадської думки, Asfaw (2006) [10] висвітлює залежність ефективності адаптації інформаційних та комунікативних технологій від соціоперсональних факторів на основі опитування громадської думки. У сучасних публікаціях також розглядається задача формування (зміни) громадської думки для публічної підтримки політики (дій) уряду і корпорацій.

У цілому, аналіз відомих наукових публікацій вказує на те, що:

- завдання виявлення і кількісної оцінки збитку від інформаційних впливів у дослідженнях не розглядалося;
- висновки досліджень носять суто якісний характер і не дають кількісних даних для прийняття рішень на практиці;
- математичних рішень для кількісного вимірювання інтенсивності і збитку від інформаційних впливів наразі не існує. Відсутність у сучасній літературі наукових розробок з розглянутої задачі, можливо, викликана закритістю тематики. У будь-якому випадку ми спробуємо заповнити цю прогалину.

Розглянемо логічну модель. Основною ідеєю моделі є порівняння переваг щодо варіантів вирішення важливих державних і суспільних проблем: переваги в інформаційних повідомленнях ЗМІ, переваги соціальних груп, переваги адресатів впливу. Виявлення інформаційного впливу. Ініціатор впливу публікує у ЗМІ інформаційні повідомлення, в яких окремі варіанти вирішення проблем розглядаються як головні (або як другорядні – як критика). Однак адресат впливу має інші варіанти вирішення проблем. Тому між змістом повідомлень і його уподобаннями виникає суперечність.

Ознайомлення соціальних груп зі змістом інформаційних повідомлень відбувається відповідно до популярності ЗМІ у цих соціальних групах. Якщо інформаційні повідомлення публікуються в непопулярних ЗМІ, то інформаційний вплив на громадську думку мінімальний. Якщо інформаційні повідомлення публікуються в ЗМІ, які є популярними тільки в одній соціальній групі, то інформаційний вплив спрямовано лише на цю соціальну групу. Якщо інформаційні повідомлення публікуються в усіх популярних ЗМІ, то інформаційний вплив є широкомасштабним та спрямованим на всі соціальні групи. Тому, основними ознаками для виявлення інформаційного впливу є:

- рівень суперечностей між змістом інформаційних повідомлень і системою переваг адресата впливу;
- рівень ознайомлення соціальних груп зі змістом інформаційних повідомлень.

Можливість інформаційного впливу є високою, якщо обидва зазначених рівня є максимальними. Можливість інформаційного впливу розраховується за допомогою логічної операції «І» для вказаних ознак. Оцінка потенційних збитків від інформаційного впливу (оцінка напруженості відносин, яка стимулюється інформаційним впливом). Збиток від інформаційного впливу розглядається як рівень суперечностей між громадською думкою (уподобаннями соціальних груп) і перевагами адресату впливу. Суперечності викликають напруженість відносин у суспільстві. Тому потенційний збиток далі оцінюється напруженістю відносин між соціальними групами і адресатом впливу. Суперечності виникають як результат інформаційного впливу. Високий рівень протиріч відповідає високому потенційному збитку інтересам адресату впливу. У цьому випадку громадська підтримка адресату впливу мінімальна. Високий рівень протиріч виникає, коли зміст інформаційних повідомлень у ЗМІ максимально співпадає з уподобаннями соціальних груп і максимально не збігається з уподобаннями адресату впливу. Тобто, напруженість відносин стає високою, якщо інформаційний вплив має місце, і уподобання в інформаційних повідомленнях підтримуються соціальними групами. Тому, для оцінки напруженості відносин є важливими дві ознаки:

- наявність інформаційного впливу;
- рівень збігу уподобань в інформаційних повідомленнях з уподобаннями соціальних груп.

Напруженість відносин розраховується також за допомогою логічної операції «І» для обраних ознак. Таким чином, в основі моделі лежать дві логічні залежності:

Можливість інформвпливу = Рівень протиріч між змістом повідомлень і системою «І».

Рівень ознайомлення соціальних груп зі змістом уподобань адресату впливу повідомлення

Напруженість відносин = Можливості інформаційного впливу «І»

Рівень співпадання уподобань у повідомленнях з уподобаннями соціальних груп.

Розглянемо динамічний аспект цього впливу. Час впливу інформаційних повідомлень також є важливим для виявлення інформаційного впливу, що має виконуватися постійно і безперервно для підвищення ефективності. Ініціатор повинен регулярно публікувати інформаційні повідомлення, оскільки час актуальності кожного окремого повідомлення обмежений. Як засвідчує практика, цей час становить 3–4 дні. Після публікації інформаційне повідомлення викликає обговорення (громадський резонанс) і потім поступово втрачає актуальність. Соціальні групи також забувають повідомлення і починають звертати увагу на інші повідомлення. Вплив потоку інформаційних повідомлень на одну соціальну групу показано на рис. 1, де інформаційні повідомлення зображені як трапеції (поступове збільшення і зменшення сили впливу повідомлення). Висота трапеції вказує на популярність ЗМІ у соціальній групі.

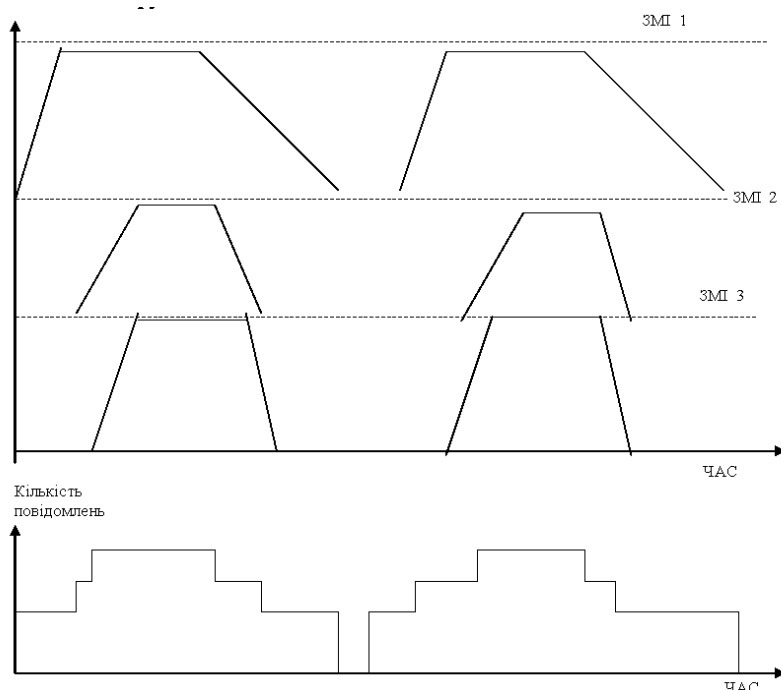

Рис. 1. Взаємодія інформаційних потоків

На рис. 2 представлена структура моделі з поясненнями приватних оцінок. Модель є безліччю взаємопов'язаних елементарних понять, які позначають переваги соціальних груп, адресата впливу, переваги в інформаційних повідомленнях щодо суспільно важливих проблем і позначають аспекти їх оцінки. Поняття моделі зображені як чотирикутники – вершини графа. Вершини пов'язані один з одним за допомогою стрілок. Вершина кінця стрілки є контекстом розгляду (точкою зору) для вершини початку стрілки.

На вхід вершини початку стрілки подаються вхідні оцінки. На виході вершини початку стрілки розраховується вихідна оцінка, зміст якої визначається відповідно до змісту контексту. Наприклад, на вхід вершини (SG 1) з блоку вершин (SG*) подаються рівні збігу переваг в інформаційному повідомленні з перевагами соціальної групи щодо кожної проблеми. На виході вершини (SG1) розраховується узагальнений рівень збігу з усіх проблем. Узагальнені оцінки розраховуються за допомогою нечіткого інтеграла Сугено [11]. У кожній вершині формується кілька нечітких заходів відповідно до числа контекстів цієї вершини. Вхідні оцінки формалізуються як функції приналежності нечіткої множини X.

Вихідна оцінка для одного контексту розраховується як результат інтегрування функції приналежності

$$G(\cdot): 2^X \rightarrow [0, 1]; L = \int h(x) \cdot g(x).$$

У кожній вершині інтегрування вхідних оцінок здійснюється кілька разів згідно з числом контекстів). Узагальнені оцінки у вершинах (хвости стрілок) розглядаються як вхідні оцінки для інтегрування у вершині (кінець стрілки). Алгоритм моделі виконується по кроках.

Крок 1. Аналіз інформаційних повідомлень у ЗМІ. Розрахунки виконуються у групі вершин

$$\langle \text{Проблема 1} \rangle - \langle \text{Проблема N} \rangle \text{ і } \langle \text{ЗМІ} \rangle.$$

На цьому кроці розраховується таке:

- рівні протиріч серед переваг в інформаційних повідомленнях з перевагами адресата впливу щодо кожної проблеми;
- рівні збігу переваг в інформаційних повідомленнях з перевагами соціальних груп щодо кожної проблеми;

- рівень ознайомлення соціальних груп з інформаційними повідомленнями в ЗМІ. Розрахунок рівнів протиріч серед переваг:
- Розрахунок виконується в групі вершин для контексту вершини <ІА>. Позиції адресату впливу щодо проблем задаються у відповідних вершинах <Проблема 1> – <Проблема N>. Ці позиції відображають переваги адресату впливу щодо варіантів вирішення відповідних проблем. Переліки суспільно важливих проблем та можливих варіантів їх вирішення можуть бути визначені на основі аналізу тематики поточних повідомлень у ЗМІ. Залежно від формулювання проблеми використовуються два варіанти завдання позиції.

Варіант завдання 1. Використовується для «однорідних» проблем, наприклад, для проблеми «Вступ України в ЄС». У цій проблемі варіанти рішення можуть бути легко сформульовані. У кожній вершині <Проблема 1> – <Проблема N> задається безліч градацій. Градації відповідають варіантам вирішення проблеми. На цих варіантах задається нечітка міра, яка характеризує неприйнятність (небажаність) кожного із варіантів рішення з точки зору адресату впливу. Варіант завдання показаний на рис. 3 зліва. Переваги в інформаційних повідомленнях задаються також на безлічі варіантів вирішення проблеми як функція приналежності. У результаті інтегрування розраховується рівень протиріч переваг.

<Проблема 1> – <Проблема N>

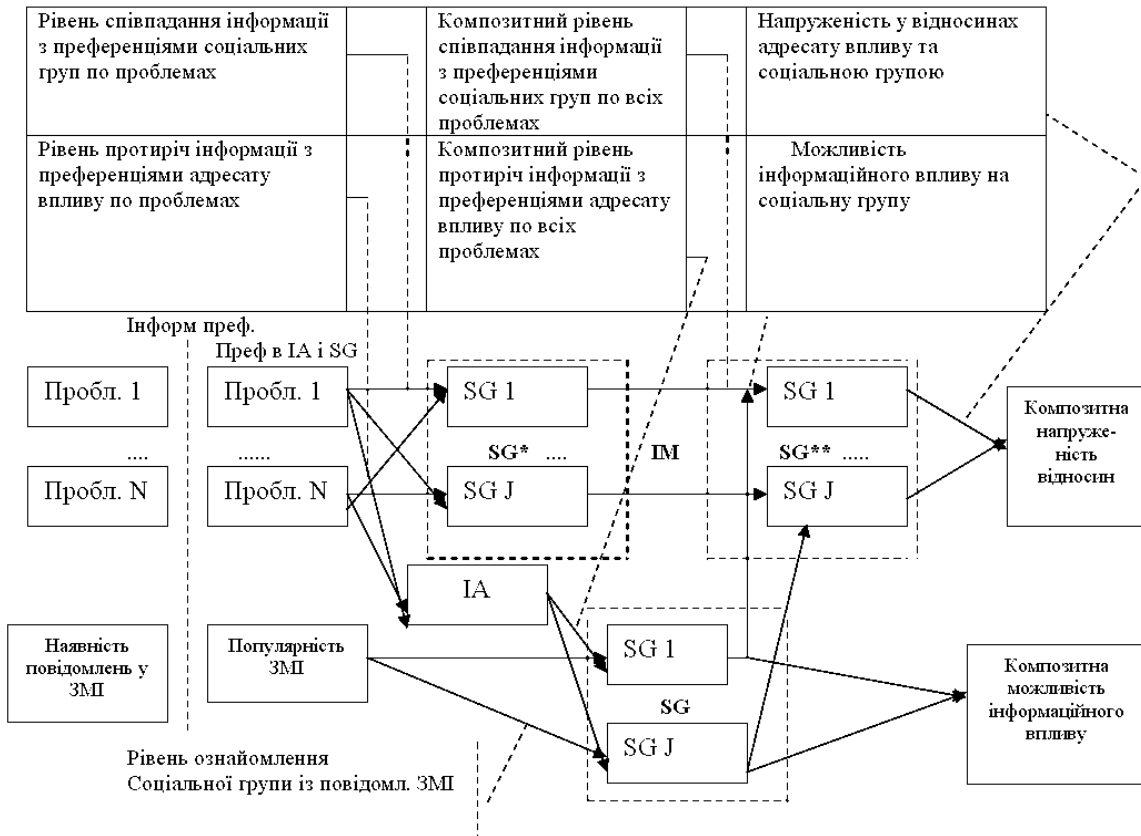

Рис.2. Структура моделі

- Умовні позначки:
 ІМ – інформаційні повідомлення;
 ІА – адреса впливу;
 SG- соціальна група.

Варіант завдання 2. Варіант використовується для «комплексних» проблем, тобто, коли для зменшення розмірності моделі кілька подібних проблем можна узагальнити в одну проблему. Як приклад, це проблема торгових відносин, які часто містять багато проблем, і

немає необхідності розглядати кожну з них. У таких проблемах складно сформулювати варіанти вирішення. Тому градації формуються у сенсі ступеня протиріччя. У цьому випадку обов'язок визначення рівня протиріччя тут покладається на самого експерта.

Цей варіант завдання показаний на рис. 3 праворуч. У відповідній вершині прямо вибирається одна з градацій: її функція належності прирівнюється до одиниці. У результаті інтегрування також розраховується рівень протиріччя преференцій щодо відповідної проблеми.

Розрахунок рівнів збігів переваг

Розрахунок виконується в групі вершин <Проблема 1> – <Проблема N> для контекстів вершин з групи <SG*>. У кожній вершині <Проблема 1> – <Проблема N> задається позиція кожної соціальної групи, що відображає переваги групи щодо варіантів рішення відповідної проблеми. Позиції соціальних груп можуть бути визначені на основі опитування громадської думки. Розрахунок виконується аналогічно розрахунком рівнів протиріччя. Однак нечіткі заходи формуються із зворотнім значенням. Для однорідних проблем задаються бажані варіанти рішення. Для комплексних проблем задається рівень збігу позицій. У результаті інтегрування розраховується рівень збігу переваг.

Розрахунок рівня ознайомлення

Розрахунок виконується у вершині <ЗМІ> для контекстів вершин з групи <SG>. У вершині <ЗМІ> задається безліч градацій, які відповідають різним ЗМІ. На цій множині формується нечітка міра популярності ЗМІ в контексті кожної соціальної групи.

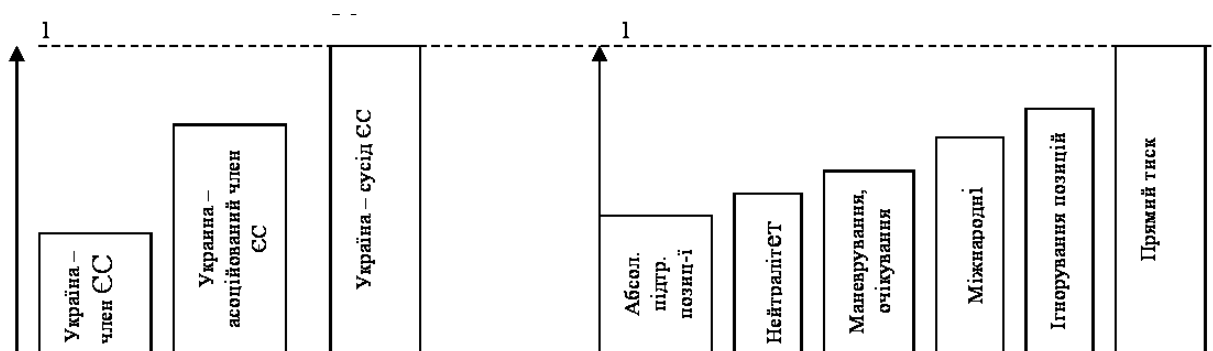

Рис.3. Розрахунок рівнів протиріччя преференцій

Популярність ЗМІ в соціальних групах може бути визначена у результаті досліджень ринку ЗМІ. Наявність інформаційних повідомлень задається також на безлічі ЗМІ як функція приналежності. Якщо у ЗМІ з'являється повідомлення, приналежність градації прирівнюється до одиниці. У результаті інтегрування розраховуються рівні ознайомлення кожної соціальної групи з усіма повідомленнями у всіх ЗМІ.

Крок 2. Узагальнення оцінок з усіх проблем. Розрахунок виконується в групі вершин <SG*> і <IA>. На цьому кроці розраховуються:

- композитний рівень протиріччя серед переваг в інформаційних повідомленнях з уподобаннями щодо адресату впливу та щодо всіх проблем;
- композитні рівні збігу переваг в інформаційних повідомленнях з уподобаннями соціальних груп щодо всіх проблем.

Розрахунок композитного рівня протиріччя серед переваг

Розрахунок виконується у вершині <IA> для контекстів вершин з групи <SG>. У вершині <IA> для кожного контексту формуються однакові нечіткі заходи. Ці заходи підкреслюють важливість проблем з точки зору адресату впливу. Функція приналежності формується з рівнів протиріччя для кожної з проблем. У результаті інтегрування розраховується композитний рівень протиріччя як узагальнення з усіх проблем.

Розрахунок композитного рівня збігу переваг

Розрахунок виконується в усіх вершинах групи <SG*> для контекстів вершин з групи <SG**>. У кожній вершині з групи <SG*> формується нечітка міра важливості проблем з точки

зору соціальної групи. Міра важливості може бути сформована на основі соціальних опитувань. Функція приналежності формується з рівнів співпадань переваг для кожної з проблем. У результаті інтегрування розраховується композитний рівень збігу як узагальнення з усіх проблем.

Крок 3. Розрахунок можливості інформаційного впливу на кожну соціальну групу. Розрахунок виконується в групі вершин <SG>. У кожній з цих вершин задається субаддитивна нечітка міра на безлічі вхідних оцінок. Така субаддитивна міра забезпечує виконання логічної операції «I» при інтегруванні. Вхідними оцінками є:

- рівень ознайомлення соціальної групи з інформаційними повідомленнями у ЗМІ;
- композитний рівень протиріч серед переваг в інформаційних повідомленнях з уподобаннями адресату впливу щодо всіх проблем.

Ці вхідні оцінки інтегруються відповідно до логіки «I». В результаті інтегрування розраховуються можливості інформаційного впливу на кожну соціальну групу.

Крок 4. Розрахунок напруженості відносин між адресатом впливу і кожною соціальною групою.

Розрахунок виконується в групі вершин <SG**>, у кожній з яких задається субаддитивна нечітка міра на множині вхідних оцінок. Міра забезпечує властивості нечіткого інтеграла, близьких до логічної операції «I». Вхідними оцінками є:

- композитний рівень збігу переваг в інформаційних повідомленнях з уподобаннями соціальних груп щодо всіх проблем;
- можливість інформаційного впливу на соціальну групу.

У результаті інтегрування розраховуються напруженості відносин між адресатом впливу і кожною соціальною групою.

Крок 5. Узагальнення оцінок за всіма соціальними групами.

Розрахунок виконується у вершинах <Можливість інформаційного впливу «i» Напруженість відносин>. У цих вершинах задаються однакові значення впливовості соціальних груп у суспільстві. Значення можуть бути сформовані на основі даних про населення. Вхідними оцінками є відповідні оцінки для окремих соціальних груп. У результаті інтегрування розраховуються:

- композитна можливість інформаційного впливу на всі соціальні групи;
- композитна напруженість відносин між адресатом впливу і всіма соціальними групами.

Таким чином, розглянута модель забезпечує виявлення інформаційних впливів. Модель полегшує діяльність аналітиків з виявлення інформаційних впливів. Вона дозволяє визначити мету впливу, об'єкти впливу. Розглянута модель забезпечує високу технологічність налаштування та використання. Модель налаштовується відповідно до результатів опитувань громадської думки та маркетингових досліджень. Для введення похідних даних експерт повинен прочитати інформаційне повідомлення і визначити:

1. Яка суспільно важлива проблема порушується в інформаційному повідомленні?
2. Який варіант вирішення цієї проблеми пропонується в інформаційному повідомленні?
3. Хто автор і яка довіра до матеріалу повідомлення?
4. Важливість повідомлення в потоці повідомлень.

Модель також дозволяє визначити, яким чином запобігти або знизити негативні наслідки впливів. Формуючи послідовність гіпотетичних інформаційних повідомлень і підбираючи (вручну або автоматично) їх параметри, ми можемо сформувати власне інформаційний вплив, який нейтралізує зовнішні впливи. Оцінюючи цінність власних публікацій у ЗМІ за допомогою невеликої надбудови моделі, ми також можемо оцінити вартість свого нейтралізуючого впливу. Розподіляючи публікації у часі і їх інтенсивність, а також прогнозуючи публікацію повідомлень ініціатора впливу, ми можемо оцінити швидкість його нейтралізації. Подаючи на вхід моделі обурення або послідовності збурень, ми можемо оцінити стійкість громадської думки та доцільність вибору тих чи інших точок впливу. Ми здатні також вирішувати й інші завдання, які залежать від наших цілей, часу і

коштів. Описана методика може бути застосована в рамках різних ситуацій і кампаній, у тому числі і виборів. Принципово в моделі нічого не змінюється, крім проблемного поля. У деяких ситуаціях на перший план висувуються ті чи інші проблеми, в інших – інші. Таким чином, описана модель є основою аналітичного забезпечення, яке виконує функціональні завдання Ситуаційного центру контролю та управління інформаційним простором.

Література:

1. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам: навч. посіб. / За заг. ред. докт. техн. наук, проф. — К.: НАОУ, 2004. — 177с.
2. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій: навч. посіб. [Дзюба М.Т., Жарков Я.М., Ольховой І.О., Онищук М.І.] / За заг. ред. В.В.Балабіна. — К.: ВІТІ НТУУ «КПІ», 2006. — С. 132.
3. Толубко В.Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти): монографія / В.Б. Толубко. — К.:НАОУ, 2003.—315 с.
4. Кара-Мурза С.Г. Маніпуляція свідомістю: навч. посіб. — К.: Оріон, 2003. — 500 с.
5. Черешкин В.С. Реалии информационной войны / В.С. Черешкин, Г.Л. Смолян, В.Н. Цигичко // Конфидент. — 1996. — № 4. — С. 13-18.
6. Взгляды военных экспертов США на ведение информационного противоборства // ЗВО. — 2001. — № 8. — С. 10-15.
7. Пастушенко С.Г. Задачі управління інформаційним простором / С. Г. Пастушенко // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ.— 2011. — №3. — С. 24-29.
8. Gartner Scott Sigmund, 2008. The Multiple Effects of Casualties on Public Support for War: An Experimental Approach. American Political Science Review 102, 95-106.
9. Berinsky Adam J., 2006. Assuming the Costs of War: Events, Elites and American Public Support for Military Conflict. Working Paper, MIT.
10. Asfaw M., 2006. Analysis of socio-personal factors affecting the adaptation and Use of Information and communication technologies (ICTS) in Ethiopia. AMDS 2006 Proceedings, Dallas, TX, USA, 12-21.
11. Sugeno M., 1972. Fuzzy measure and fuzzy integral. Trans. SICE. 8, №2, 95-102.

Пастушенко С.Г. Методика определения недружеских информационных влияний. В статье рассматриваются вопросы построения системы управления информационным пространством, которое воздействует на общество, его адаптации, анализа, выбора критериев и моделей оценки и формирования ответной эффективной реакции.

Ключевые слова: центр, информационное пространство, общество, воздействие, управление, система, информационная война, противодействие.

Pastushenko S.H. Methodology of unfriendly information influence identification. The article deals with the problem of creation of the system of information space management and its influence on society, the system adaptation, the choice of the criteria and models of estimation and formation of the corresponding effective feedback.

Key words: center, information space, society, influence, management, system, information warfare, feedback.

УДК 364-43-78:343.848

Проскура В. В.,

канд. соціол. наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»

Компетентнісний підхід у підготовці соціальних працівників до роботи з особами, які звільняються з місць позбавлення волі

У статті подані теоретичний аналіз та опис практичного застосування компетентнісного підходу при підготовці соціальних працівників по роботі із звільненими з місць позбавлення волі.

Ключові слова: компетентнісний підхід; особи, які звільнені з місць позбавлення волі.

Потреба у соціальній роботі з особами, які звільняються з місць позбавлення волі, на сучасному етапі розвитку українського суспільства актуалізується як у зв'язку із масштабістю цієї проблеми (щорічно з пенітенціарних установ звільняється близько 40 тис. таких осіб), так і специфічними потребами цих осіб як групи. Адже перебування у специфічних середовищі та умовах місць позбавлення волі спричиняє інтеграцію у кримінальну субкультуру, розрив соціальних зв'язків, погіршення стану здоров'я, зміни у психіці, розумову деградацію тощо. Нездатність адаптуватися до вимог суспільства призводить до високого рівня рецидивної злочинності.

Соціальна робота із звільненими вимагає від фахівців спеціальної підготовки, яка, як і підготовка у будь-якій сфері на сучасному етапі розвитку вищої освіти, повинна здійснюватися в рамках компетентнісного підходу. Питання компетентнісного підходу в освіті досліджували І. Галяміна, М. Головань, І. Зимня, О. Овчарук, Ю. Татур, І. Черемис та ін. Підготовку фахівців соціальної сфери до роботи із засудженими в пенітенціарних закладах та із звільненими висвітлювали у своїх працях О. Беца, О. Караман, О. Песоцька, В. Синьов та ін. Однак застосування компетентнісного підходу при підготовці фахівців по роботі із звільненими з місць позбавлення волі залишається практично не дослідженим.

Мета цієї статті полягає у визначенні загальних та професійних компетенцій, на яких ґрунтується підготовка соціальних працівників до роботи з особами, які звільняються з місць позбавлення волі.

І. Галяміна визначає компетенцію як здатність і готовність застосовувати знання і уміння при розв'язанні професійних завдань у різноманітних областях – як у конкретній області знань, так і в областях, слабо прив'язаних до конкретних об'єктів [2, с. 7]. Компетенція передбачає не лише відповідність цілей освіти та засвоєння більш-менш стандартного набору знань, умінь і навичок відповідно до посади, а й розвинуті здатності орієнтуватися в складних і непередбачуваних робочих ситуаціях, уявлення про наслідки своєї діяльності та здатність нести за них відповідальність. Компетентнісний підхід орієнтує на побудову навчального процесу згідно з результатом освіти: в навчальну програму спочатку закладаються чіткі параметри опису того, що студент знатиме і вмітиме «на виході» [4].

І. Зимня відносить до складових компетентності такі: готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект); володіння знаннями змісту компетентності (когнітивний аспект); досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект); ставлення до змісту компетентності і об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий аспект); емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності [3, с. 25-26]. У програмі TUNING, розробленій за участю більш як 100

університетів з 16 країн, що підписали Болонську декларацію, виділено дві основні групи компетенцій: загальні та спеціальні (професійні).[4]. Ці дані подані у табл. 1.

Варто зазначити, що навчальна програма у «Львівській політехніці» розроблена для підготовки генералістичних соціальних працівників – фахівців-практиків широкого профілю. Випускник повинен уміти працювати з різними категоріями клієнтів (окремі особи, сім'ї, групи чи громади) у різних соціальних інституціях і неінституційних формах надання соціальних послуг, часто координуючи зусилля спеціалістів у процесі піклування [1, с. 76], при цьому виконуючи свої функції на різних рівнях практичної соціальної роботи (мікро, мезо, макро).

Таблиця 1.

Загальні компетенції студента напрямку соціальна робота

№ з/п	Група компетенцій	Зміст компетенцій
1.	Інструментальні компетенції	здатність до аналізу і синтезу; здатність до організації та планування; базові знання в різних сферах (право, економіка тощо); письмова та усна комунікація рідною мовою та знання інших мов; навички роботи на комп'ютері; навички знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел; прийняття рішень; володіння основами професійних знань.
2.	Міжособистісні компетенції	здатність до критики та самокритики; навички міжособистісних відносин; працювати в команді; сприймати різноманітність людей; дотримуватися етичних цінностей тощо.
3.	Системні компетенції	навчатися; проводити дослідження; застосовувати знання на практиці; адаптуватися до нових ситуацій; працювати самостійно; здатність до креативності; лідерські здібності; розробляти і керувати проектами; ініціативність тощо.

При підготовці майбутнього фахівця ключове місце відводиться практиці, адже вона визначає знання, вміння, навички і компетенції, якими повинен володіти висококваліфікований соціальний працівник. Під час проходження практики студенти збирають емпіричний матеріал для виконання завдань з навчальних дисциплін, курсових та дипломних робіт. Практична підготовка студентів включає в себе різні види практичної навчальної діяльності студентів: навчальні практики протягом семестрів (ознайомча практика і практика соціальної роботи) та навчально-дослідницький практикум, що проводиться на базі закладів соціальних служб.

Під час вивчення загальноосвітніх дисциплін різних напрямів, у студентів формуються відповідні базові компетенції: навички роботи на комп'ютері, знання інших мов, робота з документами тощо. Викладачі намагаються заохочувати і підкріплювати такі загальні компетенції як лідерські здібності, ініціативність, прагнення застосовувати знання на практиці тощо.

Розглянемо докладніше процес формування професійних компетенцій на прикладі викладання навчального курсу «Актуальні проблеми соціальної роботи-II», змістом якого є

соціальна робота з особами, які звільняються з місць позбавлення волі. Цей курс викладається у Національному університеті «Львівська політехніка» з 2008 р. для студентів четвертого курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Він складається з лекційно-лабораторних інтегрованих занять, у рамках яких викладання теорії поєднується з груповою та індивідуальною роботою студентів, спрямованою на виконання конкретних, заздалегідь розроблених завдань.

Серед методів навчання провідне місце відводиться активним та інтерактивним методам, якими є: самонавчання та взаємонавчання у малих динамічних групах, дидактичні ігри (ситуативні, симуляційні, інсценізації – рольові ігри); інтелектуальний штурм (брейн-стормінг); творчі дискусії та бесіди; тренінги; вправи; метод індивідуальних завдань, підготовка та проведення групових презентацій тощо. Інтерактивна форма проведення занять створює можливість слухати лекційний матеріал, досліджувати питання, винесені на обговорення, брати участь у рольових іграх, представляти власні ідеї, коментувати ідеї інших у малих та великій групах.

Зважаючи на те, що при роботі з особами, які повертаються з місць позбавлення волі, практичні соціальні працівники найчастіше виконують такі функції, як оцінка становища клієнта; соціальний супровід; психосоціальна оцінка і стабілізацію способу життя та представництво інтересів [6, с. 26], акцент зроблено на формування та розвиток відповідних навичок.

Після закінчення цього курсу студенти повинні мати знання про:

- основні проблеми, з якими стикаються засуджені після звільнення з пенітенціарної установи;
- основні теорії, підходи та цінності при роботі із особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- контекст надання послуг звільненим;
- законодавство України щодо надання допомоги звільненим;
- установи та організації України, на які покладені функції соціального патронажу щодо звільнених;
- основні форми та методи роботи із звільненими;
- особливості мікро-, мезо- та макрорівнів роботи із звільненими;
- особливості роботи з різними групами звільнених (ВІЛ-інфікованими, наркозалежними, бездомними, неповнолітніми, жінками тощо).

Після закінчення цього курсу студенти повинні набути готовності до того щоб:

- аналізувати та застосовувати у роботі нормативно-правові документи, що регулюють процес соціальної адаптації звільнених;
- усвідомлювати вплив перебування в місцях позбавлення волі на особистість засудженого;
- визначати ознаки, за котрими варто розподіляти засуджених для індивідуалізації процесу надання їм допомоги;
- проводити професійне втручання при роботі із звільненими;
- безпосередньо здійснювати або надавати консультації у наступних напрямках: правовий, психологічний, соціальний, матеріально-економічний, професійний, освітній тощо;
- працювати у мультидисциплінарній команді фахівців (соціальний працівник, психолог, юрист, лікар, медсестра тощо);
- усвідомлювати проблеми, які можуть виникати під час професійного втручання та вміти їх долати;
- мотивувати недобровільних клієнтів;
- укладати тематичні інформаційні листівки для засуджених;
- визначати установи, котрі зможуть надати якомога ширший обсяг потрібної допомоги конкретному звільненому;
- на базовому рівні аналізувати та планувати програми в галузі соціальної адаптації;
- уважно ставитися до стереотипів щодо звільнених з місць позбавлення волі;

- адекватно оцінювати імовірну небезпеку з боку клієнтів та вживати відповідні заходи тощо.

Студенти, зацікавлені у опануванні практичних навичок та набутті відповідних компетенцій, проходять практику у БО «Регіональний центр соціальної адаптації» та Самбірській виховній колонії.

Отже, в рамках підготовки до роботи з особами, які звільняються з місць позбавлення волі, компетенція являє собою здатність і готовність майбутнього соціального працівника застосовувати знання і уміння при розв'язанні професійних завдань під час роботи з цією групою осіб. За час проходження курсу та проходження практики у студентів формуються загальні (володіння основами професійних знань, здатність дотримуватися етичних цінностей тощо) та професійні (здатність застосовувати нормативно-правові документи, якими регулюється процес соціальної адаптації звільнених; визначення ознак, за котрими варто розподіляти засуджених; проведення професійного втручання при роботі із звільненими тощо) компетенції. Поглиблюють і вдосконалюють ці компетенції студенти під час проходження практики в установах, які працюють із звільненими, та при написанні курсових та дипломних робіт.

Література:

1. Англо-український термінологічний словник – довідник із соціальної роботи. / Уклад. А. Журавський, І. Байбакова, Н. Гайдук, О. Гілета, З. Казимира. – Львів: МАЛТИ-М, 2004. – 213 с.
2. Галямина И.Г. Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения с использованием компетентностного подхода: Материалы к четвертому заседанию методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы» / И.Г. Галямина. – М.: Издательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 66 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании: Труды методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы» / И.А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
4. Компетентностный подход: Реферативный бюллетень. – РГГУ. – М., 2005 // Российский государственный гуманитарный университет. [Электронный ресурс]. – www.rsuh.ru/binary/56572_11.1173464019.22977.doc
5. Караман О.Л. Надання вищої освіти засудженим та підготовка фахівців до соціально-педагогічної роботи в пенітенціарних закладах у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка / О.Л. Караман, О.П. Песоцька // Педагогічний альманах. – 2010. – №5. – С. 208-212.
6. Проскура В.В. Соціальна робота з особами, які повернулися з місць позбавлення волі / В.В. Проскура // Соціальна політика і соціальна робота. – 2005. – №1(29). – С. 20-30.

Проскура В.В. Компетентностный подход при подготовке социальных работников к работе с лицами, освобожденными из мест лишения свободы. В статье представлены теоретический анализ и описание практического использования компетентностного подхода при подготовке социальных работников к работе с лицами, освобожденными из мест лишения свободы.

Ключевые слова: компетентностный подход; лица, освобожденные из мест лишения свободы.

Proskura V.V. Competence approach in preparing social workers to work with individuals released from prison. The article gives theoretical analysis and description of the practical application of the competency approach in preparing social workers to work with those who released from prison.

Key words: competence approach, people released from prison.

УДК 316.343-058.12:177.72](477)

Рахманов О. А.,

канд. соціол. наук, доцент,
доцент кафедри політології та соціології
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Суб'єктність великого капіталу у соціально-гуманітарній сфері України

У статті аналізуються системні зміни соціальної суб'єктності українських власників великого капіталу у соціально-гуманітарній сфері України. Висвітлюється їх взаємодія з наукою, освітою, культурою та спортом. Ґрунтовно розглядаються меценатські акції великого капіталу.

Ключові слова: великий капітал, меценатські акції, добродійні проекти, ЗМІ, податки, інвестиції.

Неоднозначне ставлення населення України до процесів приватизації та появи феномену великого капіталу суттєво стимулює активність великих власників у соціальній сфері. Зміст і характер діяльності великих власників у цій сфері пов'язаний загалом з двома напрямками – легітимацією їхньої діяльності в очах громадськості (благодійність, меценатство) та формуванням інтелектуального середовища задля ідеологічного обґрунтування соціально-економічної доцільності їх існування. Для цього великим власникам потрібні відповідні інструменти для донесення до суспільства свого бачення розвитку суспільства, висвітлення їх діяльності та поширення ринково-ліберальних ідей. Наслідком такого донесення повинно стати визнання у громадській думці суспільства ролі великих власників як соціальних корисних суб'єктів. Метою цієї статті є аналіз діяльності українських власників великого капіталу у соціально-гуманітарній сфері, зокрема, їх взаємодії з наукою та освітою, культурою та спортом. Крім цього, важливим є аналіз громадської думки щодо ролі великих бізнесменів у житті українського суспільства.

Після завершення процесу первісного нагромадження капіталу великі українські фінансово-промислові групи (ФПГ) розпочали освоєння нової для них ролі в суспільстві. Досягнувши могутньої економічної та політичної суб'єктності, власники великого капіталу почали поступово усвідомлювати власну відповідальність за розвиток суспільства, долучаючись до вирішення стратегічних питань розвитку країни. З великим капіталом пов'язана поява феномену добродійності й перетворення її на значущий фактор функціонування суспільства. На тлі обмеженості фінансових можливостей держави великий капітал поступово перетворюється на вагомий інвестор, який може позмагатися за масштабами фінансування з державним бюджетом. Зокрема, Д.Фірташ, очоливши Федерацію роботодавців України, закликав бізнесменів інвестувати у соціальну сферу регіонів: «Ми повинні взяти відповідальність перед тими містами, тими селами, де живемо. Хтось купить автобус, хтось відремонтує дорогу або побудує дитячий садок. Якщо ми разом скинемося потрошки, то і ситуація буде змінюватись, і держава буде змінюватись» [1]. Досить швидко діяльність великих власників у суспільно-гуманітарній сфері почала набувати певних інституціональних форм системного характеру. Інституціоналізація суспільної діяльності великого капіталу (поза своїм бізнесом) проходить зазвичай у трьох головних напрямках:

а) «інвестування» у сферу реалізації суспільних завдань (системна добродійність через фонди);

б) «виробництво і просування» аналітичного/ідеологічного продукту (незалежні аналітичні центри), що сприяє формуванню державної політики та вибір оптимальних для великого бізнесу рішень влади;

в) формування державної політики та вибір оптимальних рішень влади шляхом впливу на уявлення/світогляд правлячої еліти (елітні політико-економічні клуби) [2, с. 32].

У країнах з тривалою ринковою традицією великий капітал часто стає альтернативою державі у вирішенні соціальних проблем. Процес первинного накопичення капіталу вимагав від українських бізнесменів зосередження уваги винятково на власних справах, обмежуючись епізодичними доброчинними акціями у локальних масштабах. Однак подальший вихід великих власників на суспільно-політичну арену змусив формувати стратегію взаємодії з суспільством шляхом створення різноманітних благодійних фондів на постійній основі. На відміну від розвинутих країн, де за допомогою ресурсів і завдяки енергії великого капіталу постали альтернативні недержавні системи вирішення суспільно значущих проблем, в Україні лише деякі великі ФПГ починають усвідомлювати свою нову роль у суспільстві. Інтереси основної частини ФПГ усе ще зосереджені на проблемах, пов'язаних із формуванням власного бізнесу. Але навіть епізодичний характер їх доброчинності спрямований на одержання ефективного результату (мінімум витрат при максимумі ефекту). Як засвідчив рейтинг десяти найбільш щедрих українських філантропів за версією журналу «Корреспондент», далеко не завжди розмір статків співвідноситься з масштабами доброчинності. Так, до Топ-10 благодійників увійшла трійка головних філантропів країни – Р.Ахметов, В.Пінчук та О.Фельдман. Крім них, до десятки увійшли Д.Фірташ, П.Порошенко, О.Пінчук, Б.Колесніков, брати Віталій і Володимир Клички, а також О.Онищенко та І.Воронов. Загалом учасники Топ-10 за 2011 р. витратили на благодійність майже 550 млн. грн. [3]. Якщо частину з них можна зарахувати до десятки найбагатших українців, то решта, за рейтингом, є хоч і заможними, однак не найбагатшими. Найбільш послідовними у цьому контексті досі вважаються дві ФПГ – компанія «СКМ» і корпорація «Інтерпайп», які протягом 2000-х років здійснюють системну політику за межами свого бізнесу та беруть участь у масштабних проектах, спрямованих на розвиток бізнес-освіти для молоді. Їх мета – формування бізнес-еліти світового рівня.

Одним з найперших меценатських акцій великого капіталу стала підтримка спорту.

Великий капітал розпочав розширювати меценатські проекти у всіх напрямках. Основними стимулами активізації меценатства звичайно є прагматичні потреби капіталу у прихильності влади та суспільства. За ініціативи президентів України особливою увагою великого капіталу у сприянні відродженню стало українське мистецтво й українська культурна спадщина. До успішних меценатських проектів можна зарахувати реставраційні роботи в «Мистецькому Арсеналі» (І.Коломойський, Г.Боголюбов, Г.Суркіс, В.Новинський), у заповіднику «Софія Київська» (Р.Ахметов), відновлення палацу гетьмана К.Розумовського у Батурині (С.Тарута, В.Пінчук, В.Новинський), роботи по відтворенню архітектури Запорізької Січі (Е.Шифрін).

Основними формами такої діяльності є добродійні фонди. За своїм статусом – це неприбуткові організації, створені для управління доброчинною діяльністю і фінансовими ресурсами, що спрямовуються на певні цілі. Програми благодійного фонду «Розвиток України», який фінансується винятково Р.Ахметовим, спрямовані на боротьбу з туберкульозом, лікування і діагностику онкологічних захворювань, будівництво центру для дітей з вродженим пороком серця, підтримку національного усиновлення, боротьбу з туберкульозом та регулювання чисельності бездомних тварин у Донецькій області. Як зазначається у прес-релізі компанії, загальний обсяг інвестицій Групи «СКМ» у реалізацію програм, спрямованих на охорону навколишнього середовища, охорону праці та розвиток регіонів присутності перевищив 5 млрд. грн. У тому числі, інвестиції в охорону навколишнього середовища та соціальні програми для регіонів присутності становили приблизно 2,99 млрд. грн. (2,284 млрд. грн. у 2010 р.), а інвестиції в охорону праці та промислову безпеку в 2011 р. зросли практично вдвічі – 1,4 млрд. грн. (797,6 млн. грн. у 2010 р.) [5].

Програми фонду В.Пінчука спрямовані на охорону здоров'я, освіту і мистецтво, підтримку прав людини: створення неонатальних центрів для новонароджених, підтримка талановитої молоді щомісячними стипендіями та надання грантів на навчання у світових вузах; надання юридичної допомоги малозахищеним верствам населення, підтримка місцевих співтовариств. Вже стала традиційною організація В.Пінчуком щорічних конференцій – Ялтинської європейської стратегії (YES), ланч-конференції Міжнародного економічного форуму в Давосі, які спрямовані на налагодження ділових відносин та задля підтримки членства України в ЄС. Резонансними проектами В.Пінчука є створення у Києві Музею сучасного мистецтва, який можна відвідати безкоштовно, сприяння участі України в Венеціанському бієнале, підтримка молодих художників. До того ж В.Пінчук профінансував приїзд та безкоштовний виступ на головних площах Києва і Харкова музикантів світового значення – Елтона Джона, Пола Маккартні, групи «Квін». Крім цього, дружина В.Пінчука О.Пінчук, донька экс-президента Л.Кучми, підтримує дитячий фестиваль в Артеку «Змінимо світ на краще!». Однак найвагомішою її справою є Фонд АНТИСНІД, гроші якого йдуть на інформаційно-освітні програми, спрямовані на підвищення поінформованості про ВІЛ/СНІД, міжнародне співробітництво, допомогу людям та медичним центрам, залученим у боротьбу з епідемією ВІЛ/СНІДу.

Доброчинні проекти корпорації «Індустріальний союз Донбасу» за вартістю майже не поступаються витратам фондів двох вищезгаданих компаній. Це в основному великі фінансові внески в окремі проекти, зокрема, 75 млн. грн. на будівництво «Дитячої лікарні майбутнього», 10 млн. грн. – на реконструкцію Батурина. «ІСД» підтримує масштабні акції українських діячів культури, наприклад, підтримка «Днів сучасного театру в Києві», спонсорвання постановки фільмів українських режисерів, створення колекції давньослов'янських, скіфських і трипільських старожитностей. На базі цієї колекції створено музей, експонати якого демонструються за кордоном.

Серед інших власників великого капіталу можна вирізнити О.Фельдмана, чий фонд займається придбанням нейрохірургічного обладнання для видалення пухлин головного мозку, будівництвом оздоровчо-розважального парку і розплідника Santa House Feldman з притулком для бездомних тварин, організацією прес-турів для ЗМІ по святих місцях Ізраїлю та підтримкою національно-культурних громад. Власник холдингу Group DF Д.Фірташ спрямовує свої кошти на будівництво студентського містечка Українського католицького університету, фінансування програми україністики в Кембріджському університеті; підтримку українських театрів, міжнародного поетичного фестивалю Meridian Czernowitz; спонсорвання шкільної хімічної освіти; допомогу дитячим притулкам. Програми Фонду П.Порошенка спрямовані на підтримку багатодітних сімей, ветеранів, спортсменів; закупівлю медобладнання для допомоги онкохворим, установку в транспорті спеціального обладнання для інвалідів, підтримку села та навчання дітей у селах, реконструкцію набережної у Вінниці. Програми Фонду Б.Колеснікова зосереджені на підтримці програми «Цінуємо спадщину», зокрема, закуплені інструменти для театру опери та балету у Львові. У Харкові Колесніков фінансує проект з будівництва бібліотеки ім. Кушнарьова, у Донецькій області він фінансує проект «Екстрена медична допомога».

Активізація великих власників на благодійницькій ниві стала помітною на міжнародному рівні. Зокрема, за даними британської Charities Aids Foundation, яка щорічно складає рейтинг рівня благодійної діяльності всіх країн світу – The World Giving Index, – Україна в 2010 р. перебувала на 150-му з 153 можливих місць відповідно, випереджаючи лише Мадагаскар, Бурунді та Уганду. Однак вже у 2011 р. Україна перемістилася 105-е місце, продемонструвавши найбільше зростання індексу доброчинності (на 13%) [6].

Оскільки перегляд телевізора є основною формою дозвілля українців, принаймні середнього і старшого покоління, саме володіння цим засобом масової інформації є основним інструментом ідеологічного впливу. Крім прагнення легітимізації приватної власності, набутої сумнівним для суспільства шляхом, сучасні ЗМІ нав'язують громадськості споживацькі, матеріалістські цінності. Власниками більшості телеканалів, друкованих та електронних ЗМІ є представники великого бізнесу. Зокрема, власником однієї з найбільш

масових газет в Україні «Сегодня» є Р. Ахметов, який ще володіє багатьма регіональними виданнями на Донбасі. Крім цього, власник групи «СКМ» володіє телеканалами ТРК «Україна», «Футбол», «Новини» та ін. В.Хорошковський є основним акціонером холдингу UA Inter Media Group Limited (телеканали «Інтер», «Ентер-фільм», «Ентер-музика», НТН, К1, К2 та «Мегаспорт»). Не менш впливовими власниками багатьох ЗМІ є І.Коломойський та Г.Боголюбов, які стали основними співвласниками студії «1+1», телеканалами «Кіно» і ТЕТ. До того ж їх група «Приват» володіє журналами «Телекритика», «Главред», «Профіль-Україна», «TeleCity», газетою «Известия в Украине», інформгентством УНІАН та інших інтернет-видань. Крім цього, група Коломойського частково володіє газетою «Комсомольская правда в Украине». Не менш потужними медіаактивами володіє В.Пінчук, який охопив своїм контролем телеканали ICTV, «Новий канал», СТБ, М1, М2 та 11-й канал (Дніпропетровськ); газети «Факты и комментарии», «Дело», журнали «Инвестгазета», Marketing Media Review, ТОП-100. Крім цього, у Пінчука є інтереси в ТаврМедіа (Русское Радио «Україна», Хіт FM, Kiss FM, Radio ROKS). Співвласники корпорації «ІСД» (С.Тарута, В.Гайдук) володіють газетою «Економічні вісті», журналами «Експерт-Україна». Б.Ложкін володіє групою компаній Український Медіа Холдинг (60 друкованих видань, сім радіостанцій (Авторадіо, Ретро FM, Радіо ONE (володіє спільно з П.Порошенко), Європа Плюс Україна, MusicРадіо, Джем FM, Радіо Динамо. Власне П.Порошенко контролює 5-й канал, КР Медіа (журнал «Корреспондент»), є співвласником газети «Правда України» і Радіо 5, Радіо ONE, Радіо АЛЛА). А.Деркач є власником ТРК Ера і радіо Ера, тижневика «Телеграф», інтернет-порталу «Версии» [7]. Таким чином, контроль великих власників над медіапростором України дозволяє впливати на масову свідомість українців.

Світовий досвід вказує на те, що у міру концентрації великого капіталу дедалі більшого значення в системі його інтересів набувають стратегічні проблеми розвитку країни. Великий капітал посилює свій вплив на розробку й реалізацію державної політики за допомогою ідеологічного й аналітичного забезпечення своєї діяльності в цьому напрямі. Для цього великий капітал сприяє формуванню мережі незалежних від держави аналітичних центрів. Ці центри зазвичай допомагають виробляти стратегічні ідеї, способи вирішення проблем, аналізувати наслідки ухвалення рішень тощо. Здебільшого аналітичні центри за своїм статусом є неприбутковими організаціями. Вони створюються з ініціативи приватних осіб, окремих компаній і банків, а також бізнес-асоціацій. Особливістю України є те, що незалежні аналітичні центри розпочали свою діяльність на початку постсоціалістичних перетворень у країні за ініціативи міжнародних донорських організацій. З цією метою для фахівців і керівників українських центрів організовувалися навчання та стажування в США й країнах Європи. Незалежні центри мали стати провідниками нових ідей ринкової економіки, громадянського суспільства та європейської інтеграції. Діяльність таких центрів час від часу викликає увагу державних органів через підозру, що вони займаються антидержавною діяльністю та є провідниками політики/інтересів інших держав. Однак експерти вважають, що незалежний український інтелектуальний ринок є малорозвинутим. Мережа аналітичних центрів, що сформувалася в Україні, є малопотужною і вузько-спеціалізованою. Більшість центрів мають незначний штат фахівців, слабку інформаційну й технічну базу. За останні роки у зв'язку зі зменшенням фінансування з боку міжнародних організацій та незначного попиту на їх послуги з боку держави і великого капіталу аналітичні центри зазнають фінансових труднощів. Значна частина українських аналітичних центрів час від часу обслуговує політичні сили та народних депутатів [2, с. 43–44]. Власне на це ще звертав увагу у 2003 р. російський політтехнолог Г.Павловський: «В Україні виникла особлива ситуація: у вас олігархи не ділилися з інтелектуальною елітою. Це унікальна особливість України на відміну від Росії. У нас існувала, завдяки проміжній системі, а саме – системі колишніх радянських засобів масової інформації, прямо скажемо, система агітпропу, з якою зрослася вся так звана передова інтелігенція. Олігархи потребували цієї системи як системи своєї влади і перекачували до неї частину коштів. Таким чином, у нас виникла система внутрішнього фінансування інтелектуальних еліт. В Україні вона не виникла. Всі українські еліти знаходяться на зовнішньому утриманні. Це створює певну

проблему... Сьогодні українська еліта більше відокремлена від своїх мас, ніж російські еліти» [8, с. 37–38].

І дійсно, підтримка у 2004 р. антиолігархічної за гаслами «помаранчевої революції» недержавним громадянським сектором змусила великий бізнес звернути свою увагу і на цю проблему. Поступово окремі представники великого капіталу починають вкладати кошти в аналітичні центри. Якщо спочатку компанія «СКМ» при підготовці програми економічних змін в Україні залучила фахівців відомої зарубіжної консалтингової фірми «Маккензі», то у подальшому з ініціативи Р.Ахметова був створений фонд «Ефективне управління», який має стати «мозковим» центром, головне завдання якого полягає у допомозі виконавчим органам при формуванні економічної політики та впровадженні економічних реформ, дослідженні конкурентоспроможності та розробці стратегій економічного розвитку регіонів України. Крім цього, компанія «СКМ» створила недержавний аналітичний центр «Бюро економічних і соціальних технологій» (БЕСТ), який займається моніторингом макро- і мікроекономічних процесів, дослідженням проблем корпоративної та соціальної відповідальності бізнесу.

Традиційною проблемою досі залишається відсутність системних зв'язків науки з українським бізнесом. Внаслідок цього у національному ВВП частка інноваційного продукту залишається вкрай мізерною. Однак останнім часом тісне співробітництво між українськими вченими та енергетичною компанією ДТЕК, яка входить до групи «СКМ», зумовило президента Національної академії наук України Б.Патону зазначити: «Нарешті наша наука комусь потрібна!» [9]. Крім цього, Б.Патон високо оцінив ініціативи великого приватного капіталу у залученні до виробництва: «Співпраця великих національних інвесторів із українськими вченими вже зараз дозволяє створювати унікальні запатентовані розробки, розвивати промисловий потенціал країни і підвищувати її конкурентоспроможність на світовому ринку. При цьому створюються умови для розвитку молодих наукових кадрів в Україні» [10].

Великим українським ФПГ в результаті виборів до парламенту в 2006 р. вдалося безпосередньо прийти до влади, проте це не привело автоматично до якісної зміни їх місця і ролі у масовій свідомості суспільства. Суспільні проблеми, як і колись, вирішують державні органи та державний бюджет. Це спричинює насторожене ставлення суспільства до представників великого капіталу. Як свідчить загальнонаціональне моніторингове опитування «Україна та українці» (6-а хвиля), проведене Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» в період з 10 до 21 березня 2011 р. (N=2004), переважна більшість респондентів вбачає справжню роль багатих людей у сучасній Україні у задоволенні своїх статусно-споживацьких потреб (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей населення України на запитання «На Вашу думку, яка роль багатих людей сьогодні в Україні?», (%)

На Вашу думку, яка роль багатих людей сьогодні в Україні?	N=2004
Вони допомагають розбудувати країну	1,1
Вони достатньо багато займаються доброчинністю та спонсорською діяльністю	2,8
Вони інвестують свій капітал в економіку країни і створюють нові робочі місця	6,2
Вони піклуються тільки про себе, витрачаючи гроші на дорогі будинки, авто та інші предмети розкоші	82,5
Важко відповісти / Відмова від відповіді	7,4

Джерело: Резнік В. Верства багатих людей в українському суспільстві: стан соціальної легітимності та можливості легітимації / В. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1. Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 130.

Натомість розбудова країни, інвестиції в неї, доброчинність та спонсорська діяльність у масовій свідомості з багатими людьми майже не асоціюється. Втім, незважаючи на доволі критичне масове сприйняття багатих людей, майже рівними виявилися частки опитуваних,

з погляду яких багаті люди мають у суспільстві дуже низький і низький авторитет (34,0%), з одного боку, та високий і дуже високий (35,4%), – з іншого. Крім цього, суспільство здебільшого налаштоване конструктивно щодо бажаної ролі багатих людей в Україні (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей населення України на запитання «А якою повинна бути роль багатих людей в Україні?», (%)

А якою повинна бути роль багатих людей в Україні?	N=2004
Вони повинні іти в політику і ефективно керувати країною	2,0
Вони повинні більше займатись доброчинністю та спонсорською діяльністю	10,2
Вони повинні сплачувати податки, інвестувати в економіку і створювати нові робочі місця	70,2
Вони повинні сидіти у в'язниці	13,7
Важко відповісти / Відмова від відповіді	3,9

Джерело: Резнік В. Верства багатих людей в українському суспільстві: стан соціальної легітимності та можливості легітимації / В. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Т. 1. Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 132.

Так, переважна більшість населення вважає, що українські багатії повинні сплачувати податки, інвестувати в економіку і створювати нові робочі місця. І лише 13,7% дотримуються думки, що вони повинні сидіти у в'язниці. Разом з цим, інші функції багатіїв не знаходять підтримки у масовій свідомості України: 10,2% вважають, що вони повинні більше займатись доброчинністю та спонсорською діяльністю, і лише 2,0% погоджуються, що вони повинні іти в політику і ефективно керувати країною [11]. Тут треба мати на увазі, що, відповідаючи на запитання, респонденти вимушені були вибирати лише один варіант відповіді. Тому питання ставлення населення до доброчинності великих власників залишається відкритим.

Населення загалом усвідомлює значну роль підприємців та бізнесменів у житті українського суспільства. Так, у моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України серед наведених 14 груп, опитані, відповідаючи на запитання «Як Ви думаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства?», відводять підприємцям і бізнесменам впродовж останніх 18 років найвищі місця (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка розподілу відповідей на запитання «Як Ви думаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства?», (%)

Група	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2011
Робітники	23,4	22,2	17,2	19,1	18,7	19,7	25,4	23,9	27,2	19,1	22,4	28,4	27,6	23,8	25,2	15,8
Селяни	20,9	19,0	14,1	15,9	15,8	15,4	22,8	18,5	22,4	14,7	17,8	19,3	19,6	18,9	18,7	11,4
Інтелігенція	16,3	12,8	10,8	9,9	11,3	11,3	16,7	13,8	17,3	9,8	13,2	18,1	18,8	15,3	13,7	8,7
Підприємці, бізнесмени	24,2	24,5	21,7	25,2	25,4	30,7	32,4	31,2	28,0	28,9	27,0	31,9	33,4	33,4	32,1	36,1
Керівники держпідприємств	16,2	14,4	10,8	10,1	12,8	14,1	18,3	17,6	13,9	11,9	13,8	15,4	16,4	14,7	13,4	10,6
Службовці держапарату («чиновники»)	29,1	26,2	27,4	25,1	29,3	33,3	33,3	35,7	23,9	24,5	23,6	25,7	25,7	29,4	24,5	27,6
Пенсіонери	1,9	2,2	1,3	1,7	2,3	2,7	3,5	2,8	6,8	2,9	3,1	6,8	4,4	3,8	3,8	4,3
Керівники сільгосп-підприємств	10,7	11,7	6,8	5,5	6,9	8,1	9,9	8,4	8,6	5,7	5,8	7,5	8,8	9,1	7,1	4,5

Група	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2011
Лідери політичних партій	–	–	–	–	–	–	–	–	24,5	22,2	25,9	28,3	35,8	36,9	36,5	28,8
Військові	6,6	8,5	6,0	5,5	5,7	5,3	10,0	8,9	8,1	5,6	4,8	7,5	5,3	7,2	6,7	4,1
Працівники міліції, служби безпеки	7,9	11,0	7,3	8,9	10,6	9,9	13,8	12,7	14,5	11,7	12,6	12,8	12,1	12,8	14,4	11,2
Судді та працівники прокуратури	–	–	–	–	–	–	–	–	11,3	8,4	9,8	10,7	11,9	13,7	17,0	11,0
Мафія, злочинний світ	33,9	41,9	37,3	42,0	42,7	43,9	43,1	49,0	38,3	42,7	40,2	30,7	33,9	32,9	32,3	39,3
Інші	0,7	0,7	0,8	0,5	1,4	1,3	1,6	1,6	1,1	0,7	0,8	1,6	1,5	1,5	1,6	1,9
Ніхто не відіграє	4,2	3,9	4,3	4,6	3,6	3,6	2,8	2,4	2,3	3,1	2,8	2,3	2,6	2,9	3,6	6,4
Важко сказати	17,4	15,2	18,8	18,3	14,1	13,1	12,2	10,6	13,1	15,4	12,6	14,2	11,4	9,7	13,3	11,6
Не відповіли	0,2	0,2	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,4	0,3	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0

Примітка. Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Джерело: Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Т. 2. Таблиці і графіки / За ред. д.філос.н. Є.Головахи, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 23 (480 с.)

З моменту започаткування соціологічного моніторингу найбільш впливовою соціальною групою у масовій свідомості населення України стала мафія, злочинний світ. Лише у другій половині 2000-х років ця група поступалася за впливовістю двом групам – підприємцям, бізнесменам та лідерам політичних партій. Цікаво, що впродовж 1990-х років другою за «рейтингом» була група службовців держaparату («чиновників»). Однак, починаючи вже з 1999 р. суттєво зросла роль групи підприємців, бізнесменів, яка у 2002 р. вже вийшла на чільне «друге місце». Це вказує на те, що внаслідок грошової приватизації впливовість та суб'єктність бізнес-груп почала зростати у громадській думці, натомість державна бюрократія почала втрачати свої домінуючі позиції. За результатами 2005 р. група підприємців, бізнесменів стала найвпливовішою у громадській думці України, тоді як роль мафії, злочинного світу суттєво знизилася. Очевидно, що тут вплинули події «помаранчевої революції», коли у масовій свідомості зросла надія на декриміналізацію влади. У другій половині 2000-х років група бізнесменів і підприємців нарівні з мафією, злочинним світом займала друге-третє місце у масовій свідомості населення України, поступаючись лише лідерам парламентських партій, коли була чинною парламентсько-президентська форма правління. Однак за результатами опитування 2011 р. впливовість групи підприємців, бізнесменів різко зросла (як і впливовість мафії, злочинного світу), натомість різко знизилась впливовість лідерів політичних партій. Очевидно, у масовій свідомості відобразилися зміни у політичному житті України, коли відновлення Конституції зразка 2004 р. та безпосереднє захоплення влади власниками великого капіталу остаточно закріпило суб'єктність великих власників у громадській думці.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що власники великого приватного капіталу, набувши економічної та політичної суб'єктності, активно впроваджують власну суб'єктність у соціально-гуманітарній сфері України. Під контролем великих власників знаходяться переважна більшість як друкованих, так і електронних ЗМІ. Це дає їм змогу активно висвітлювати власну благодійницьку діяльність. Створені за їхньої ініціативи благодійні

фонди спрямовують свою діяльність на ті сфери, де фінансування з державного бюджету є обмеженим. Широке висвітлення підтримки великими власниками популярних видів спорту, де активність держави є мізерною, сформувало стереотип їх незамінності. Менш розвинутих є формування інтелектуального середовища задля ідеологічного обґрунтування соціально-економічної доцільності існування великого капіталу. Можливо саме це є причиною того, у масовій свідомості населення України великі власники наділяються найбільш бажаною роллю платників податків, інвесторів в економіку та творців нових робочих місць, а не як спонсорів та меценатів. Лише за умови виконання ними прямої ролі у громадській думці відбудуться зрушення щодо визнання їх суб'єктності у соціально-гуманітарній сфері. З іншого боку, у масовій свідомості населення України серед різних соціальних груп підприємцям та бізнесменам відводиться чільне місце у житті українського суспільства.

Література:

1. Гончаров А. Давайте скинемось потрошки і держава зміниться – Д.Фірташ / А. Гончаров [Електронний ресурс]. – Українські національні новини. – 2012.4.03. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/news/634575-davayte-skinemos-potroshki-i-dergeava-zmintsya--d.firtash>.
2. Пасхавер О.Й. Світовий досвід для України: взаємовідносини великого капіталу з владою і суспільством / О.Й. Пасхавер, Л.Т. Верховодова, К.М. Агеева. – К.: Центр економічного розвитку, 2007. – 68 с.
3. Карпенко К. Искусство требует жертвований. Главные филантропы Украины / К. Карпенко // Корреспондент. – 2011. 16 дек. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ua.korrespondent.net/journal/1296402-korrespondent-mistectvo-vimagae-pozhertvuvan-top-10-blagodijnikiv-ukrayini>.
4. Пасхавер А. Лед тронулся / А. Пасхавер // Корреспондент. – 2011. □ 16 сент. – № 36 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ua.korrespondent.net/journal/1263467-korrespondent-kriga-skreslav-ukrayini-zapuskaetsya-profesijna-hokejna-pershist>.
5. Повідомлення прес-служби Компанії СКМ від 20.02.2012: У 2011 р. інвестиції Групи СКМ у розвиток своїх підприємств перевищили 15 млрд. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scm.com.ua/uk/media-centre/news/view/1028/>.
6. World Giving Index 2011: A global view of giving trends / Charities Aids Foundation. – Alexandria: Charities Aid Foundation, 2011. – 68 р.
7. Грищук Н. Владельцы медиапространства / Н. Грищук // Marketing Media Review. – 2009. – № 13 (82) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mmr.ua/issues/year/2009/num/13/news/1269/>.
8. Социология и политика. Материалы круглого стола и научной конференции социологов и политологов Украины и России (19–21 июня 2003 г.) / Под ред. Е.Головахи, М.Погребинского. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2003. – 184 с.
9. Українські вчені можуть очистити шахтні води Донбасу до генетично безпечного рівня. – 23.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ura-inform.com/uk/economics/2012/02/23/ukrainskie-uchenye-mogut-ochistit-shakhtnye-vody-donbassa-do-geneticheski>.
10. Повідомлення прес-служби Компанії СКМ від 23.02.2012: НАН України розробить для ДТЕК наукові рішення в сфері видобутку і збагачення вугілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scm.com.ua/uk/media-centre/news/view/1030/>.
11. Резнік В. Верства багатих людей в українському суспільстві: стан соціальної легітимності та можливості легітимації / В. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Т.1: Аналітичні матеріали / За ред. докт. екон. наук В.Ворони, докт. соц. наук М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 124–133.

Рахманов А. А. Суб'єктність крупного капіталу в соціально-гуманітарній сфері України. В статті аналізуються системні зміни соціальної суб'єктності українських владельців великого капіталу в соціально-гуманітарній сфері України.

Ключевые слова: крупный капитал, меценатские акции, благотворительные проекты, СМИ, налоги, инвестиции.

Rakhmanov O. A. Subjectivity of the large capital in social and humanitarian sphere of Ukraine. The article deals with the system analysis of social subjectivity of the Ukrainian large capital owners in social and humanitarian sphere of Ukraine.

Key words: large capital, patronage actions, charity projects, Mass Media, taxes, investments.

Таблиця 1

Підходи українських банків до тлумачення проектного фінансування

Банк	Визначення проектного фінансування та проекти підприємств, що потенційно можуть фінансуватися шляхом проектного фінансування в конкретному банку
УКРСОЦБАНК	Технологія розширення бізнесу, що дає змогу втілити в життя новий напрям бізнесу, досягти ефекту синергії, надати компанії нового імпульсу розвитку. У забезпечення приймаються активи, що створюються упродовж реалізації проекту. Банк фінансує проекти, які здатні генерувати у майбутньому достатній грошовий потік для обслуговування боргу та досягнення мети проекту. Зокрема, проекти придбання земельних ділянок, будівництво, ремонт та реконструкцію, придбання обладнання, формування обігових коштів та інше.
НАДРА БАНК	Довгостроковий кредит для придбання основних засобів, збільшення обігового капіталу, при яким основне джерело погашення – це приплив коштів, у результаті реалізації впроваджуваного проекту. Банк фінансує проекти реконструкції або модернізації діючого чи нового виробництва продукції (надання послуг); придбання або будівництво нерухомості; придбання транспорту, устаткування або сільськогосподарської техніки; комплексне фінансування довгострокових інвестиційних проектів для досягнення стратегічних цілей.
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	Фінансування інвестиційних проектів, при якому банк здебільшого бере до уваги майбутній грошовий потік, що генеруватиметься безпосередньо проектом, як джерело погашення кредитної заборгованості.
ОТР БАНК	Фінансування інвестиційних проектів за умов: розмежування ризиків між акціонерами та банком; джерело повернення кредитних коштів – грошовий потік, який генерується активом проекту; позичальником може виступати компанія, затверджена спонсорами проекту для реалізації, розвитку та володіння активом проекту.
VAB БАНК	Організація фінансування позичальника для реалізації певного інвестиційного проекту, у тому числі шляхом кредитування й/або використання інших банківських фінансових інструментів. Банк фінансує проекти придбання нерухомості нежитлового призначення на вторинному ринку; придбання й модернізації основних фондів; виконання будівельних робіт з нового будівництва, розширення, реконструкції, капітального ремонту нерухомого майна; придбання земельних ділянок під інвестиційний проект; поповнення запасу обігових коштів та ін.
КРЕДИТ-ПРОМБАНК	Залучення в проект коштів, джерелом повернення яких є планований грошовий потік проекту. Джерелом погашення кредиту, як правило, є загальна бізнес-діяльність клієнта. Банк фінансує середньо- та довгострокові проекти промислової енергоефективності за програмою ЄБРР, Світового банку, середньо- та довгострокове фінансування постачачів під забезпечення експортних кредитних агентств, проекти фінансування інвестиційних витрат і оборотного капіталу.
СВЕДБАНК	Фінансування довгострокових інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток діючих і створення нових виробництв.
УКРЕКСІМ-БАНК	Різновид інвестиційного кредиту; є пріоритетним напрямом кредитування для банку. Довгостроковий кредит, умовами якого передбачено погашення кредиту за рахунок притоку коштів, отриманих за рахунок впровадження проекту.
АЛЬФА-БАНК	Банк фінансує проекти модернізації або реконструкції діючого виробництва продукції (надання послуг), організації виробництва нової продукції (надання послуг), довгострокові інвестиційні проекти.
АЛЬФА-БАНК	Фінансування підприємств на тривалі строки для модернізації або придбання основних фондів.

Джерело: складено автором за даними [9 – 17].

Сапелкіна О. В.,

канд. філос. наук, доцент кафедри соціології та
соціального управління АПСВ ФПУ

Інтерпретація соціальної справедливості в сучасних соціологічних теоріях

У статті розглядається соціальна справедливість як базова цінність демократичного суспільства, інтерпретації категорії соціальної справедливості в сучасних філософських та соціологічних теоріях, зокрема теорії справедливості Джона Ролза, концепцію соціальної справедливості за умов ринкової економіки Ральфа Дарендорфа та концепцію соціальної справедливості в рамках єдності приватної та публічної автономій Юргена Хабермаса.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна нерівність, чесність, моральні норми та принципи, демократичний розвиток суспільства.

Категорія «соціальна справедливість» протягом століть була однією із центральних категорій спочатку розвитку соціальної філософії, а потім і соціології. Це не випадково, оскільки соціальна справедливість є базовою цінністю будь-якого демократичного суспільства. Треба зауважити, що у різних соціальних системах соціальна справедливість інтерпретувалась по-різному, залежно від ідеології правлячого класу. Більш того, добровільного досягнення єдиної інтерпретації, розуміння соціальної справедливості у класовому суспільстві практично неможливо, оскільки поняття справедливості формується на базі інтересів тих чи інших соціальних груп.

Постійно розширюється і поглиблюється соціологічна інтерпретація соціальної справедливості в сучасній соціологічній думці. Соціологічний аналіз категорії «соціальна справедливість» є не тільки актуальним у теоретичному плані. Аналіз піків цікавості цією категорією демонструє стійку залежність від історичних періодів, які супроводжуються соціальною нестабільністю, соціальними потрясіннями як на рівні однієї держави, так і загостренню протиріч між державами у глобальному світі.

За умов політичної та соціальної нестабільності України подібний аналіз набуває великого практичного значення. Спираючись на визначення соціальної справедливості як ціннісно-цільового орієнтиру організації суспільства, можна більш ефективно аналізувати розвиток демократії в Україні, а саме – напрям цього розвитку: до соціальної справедливості чи далі від неї.

Як уже зазначалось, поняття «соціальна справедливість» є ідеологічним і сутність його наповнюється своїм змістом залежно від інтересів, ідеології соціального класу. Але чи означає це, що неможливо досягти соціального консенсусу в суспільстві щодо соціальної справедливості? Чи є в окремих трактовках соціальної справедливості той загальний початок, який об'єднує роз'єдане суспільство?

Соціологічний аналіз соціальної справедливості передбачає вивчення його як на рівні загального суспільного інтересу, який є одним з факторів забезпечення легітимації соціального устрою, так і на рівні індивідуальної свідомості. Саме формування адекватної для суспільства в цілому і для окремих громадян цього суспільства ідеї соціальної справедливості може бути запорукою стабільного розвитку суспільства.

У західній соціально-філософській та соціологічній думці з'явилися вагомі праці всебічного аналізу соціальної справедливості. Однією з найважливіших можна вважати працю відомого англо-американського соціального філософа Джона Ролза (1921 – 2002) «Теорія справедливості», який в основу аналізу соціальної системи поклав саме поняття «соціальна

справедливість». Він представив свою теорію як теорію належної справедливості ліберально-консервативної орієнтації як універсальну концепцію розвитку будь-якого суспільства у будь-який момент його життєдіяльності.

Слід зазначити, що Дж.Ролз розглядає соціальну справедливість як «першу добродієвість суспільних інститутів» [3, с.19]. Базовим поняттям його теорії є категорія чесності. За Ролзом, чесні стосунки, чесні вихідні ситуації дозволяють індивідам вільно зробити вибір на користь двох базових принципів. Перший стосується рівності основних прав і обов'язків. Другий – принцип нерівності, але такий, що призводить до компенсуючих переваг кожного члена суспільства [3, с.26]. Він стверджує, що організація життєдіяльності суспільства за цими двома принципами змусила б усіх прагнути загальної співпраці. Організація суспільства за двома названими вище принципами повинна супроводжуватися виконанням двох правил: пріоритет свободи та пріоритет справедливості над ефективністю та благополуччям.

Розкриваючи функційний устрій суспільства, Ролз підкреслював, що принцип соціальної справедливості може бути реалізований через перерозподіл доходів та багатств, через систему оподаткування, тобто в рамках функціонування ринкової економіки. Таким чином, теорію Дж.Ролза можна розглядати як теорію суспільної рівності як рівності чесних можливостей. Концепція «справедливість як чесність» – приклад справедливості, найважливішими умовами якої є рівність учасників, їх чесність відносно інших, а також рівний доступ до формування принципів рівності.

Можливість досягнення соціальної справедливості за умов ринкової економіки аналізував у своїх працях і Ральф Дарендорф (1929–2009). Німецько-британський соціолог вважав одним з перших завдань соціології аналіз причин соціальної нерівності [2]. Він розглядав соціальну справедливість, виходячи з принципу соціальної рівності, котра б забезпечила кожному члену суспільства можливість проявити себе і отримати за заслугами.

В основі соціальної нерівності, за Дарендорфом, лежать «соціальні норми» – цінності, які регулюють поведінку людей. Відбір окремих цінностей з їх сукупності і спричиняє момент дискримінації. Норми контролюють поведінку людей, до людей з «небажаною» поведінкою застосовуються санкції. Можливість призначати санкції впливає із панування. Дарендорф доходить висновку, що у суспільстві, яке побудоване на базі цих трьох категорій – «соціальна норма», «санкція», «панування», реальної рівності бути не може, це – утопія. Нерівність – момент свободи, стимул, який не дає суспільству застигнути.

Юрген Хабермас (1929), представник франкфуртської соціологічної школи, своєрідно підійшов до аналізу проблеми раціонального обґрунтування соціальної справедливості, розробивши свою концепцію в протиставленні з теорією Дж.Ролза. Цілком зрозуміло, що підходи Ю. Хабермаса до інтерпретації соціальної справедливості базуються на методологічних засадах франкфуртської школи, тобто неомарксистській методології та теорії. При цьому, як наголошує І.М.Гавриленко у своїй книзі «Сучасна зарубіжна соціологія», представники франкфуртської школи, в тому числі й Хабермас, «...переважно звертають увагу на гуманітарний (власне людський) аспект процесу» [1, с.320].

Хабермас у своїй концепції соціальної справедливості спирається на моральні норми як загальнозначущі, які суміщають у собі справедливість і коректність. А саме суспільство він розглядає через взаємодію публічної та побутово-інтимної («життєсвіт») сфер. Єдність приватної та публічної автономії дозволяє, за Хабермасом, впроваджувати справедливі моральні норми в практику повсякденного життя шляхом регуляції норм чинного законодавства [4].

Ю. Хабермас відкидає комунітаристську установку Ролза щодо соціальної справедливості, оскільки для німецького соціолога найвищими цінностями є особистість та її свободи. Тому він прагне об'єднати ліберальний та республіканський підходи. Однак права та свободи людини не можуть бути реалізовані поза межами суспільства. Суспільство, в своїй конкретно-історичній формі, повинно мати прийнятні для нього стандарти справедливості. За Хабермасом, основою соціальної справедливості повинна стати єдність моралі та права, бо саме мораль включає в себе те нормативно значуще, що повинно згуртувати

суспільство. Єдність позитивного права та універсальних моральних принципів забезпечують, на його думку, одночасне існування публічного та особистісного життя суб'єкту [5]. Саме єдність позитивного права та моральних принципів має забезпечити соціальну справедливість та демократичний устрій суспільства. При цьому Хабермас наполягає на тому, що мораль може існувати тільки в рамках конкретного історичного суспільства. І начала соціальної справедливості зафіксовані саме у праві цього суспільства і повинні коригуватися на фоні смислів життєвіту у комунікативній взаємодії між людьми. Тому він стверджує, соціальна справедливість – мета, до якої соціальні спільноти завжди повинні прагнути, якщо вони дійсно хочуть побудувати демократичне суспільство.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що, за Хабермасом, досягнення соціальної справедливості можна побудувати за умов розвитку соціальних комунікацій та становлення громадянського суспільства у тому разі, коли ці два фактори досягнуть свого соціального розвитку і закладених у них можливостей.

Питання соціальної справедливості, яке вивчалось представниками різних філософських, соціологічних, політологічних шкіл, є надзвичайно актуальним і для сучасної соціальної практики, в тому числі і вітчизняної. На жаль, українські соціологи ще не приділяють належної уваги вивченню цієї проблеми.

Література:

1. Гавриленко І.М. Сучасна зарубіжна соціологія: навч. посіб. / І.М.Гавриленко. – К.: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2011. – 498 с.
2. Дарендорф Р. Тропы утопии: Работа по теории и истории социологии / Ральф Дарендорф. – М.: Праксис, 2002. – 536 с.
3. Ролз Дж. Теория справедливости / Джон Ролз. — Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 535 с.
4. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Юрген Хабермас. – М.: Наука, 1992. – 175 с.
5. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем.; под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова / Юрген Хабермас. – СПб.: Наука, 2000. — 380 с.

Сапелкина Е.В. Интерпретация социальной справедливости в современных социологических теориях. В статье рассматривается социальная справедливость как базовая ценность демократического общества, интерпретация категории социальной справедливости в современных философских и социологических теориях, в частности, в теории справедливости Джона Ролза, концепции социальной справедливости в условиях рыночной экономики Ральфа Дарендорфа и концепции социальной справедливости в рамках единства частной и общественной автономий Юргена Хабермаса.

Ключевые слова: социальная справедливость, социальное неравенство, честность, моральные нормы и принципы, демократическое развитие общества.

Sapyelkina O.V. Interpretation of social justice in contemporary social theories. The article focuses on social justice as the basic value of the democratic society; on interpretation of the social justice as a category in modern philosophical and sociological theories, including the Theory of Justice by John Rawls; on the social justice concept in the Ralf Dahrendorf's market economy; and the social justice concept within the unity of private and public autonomy by Jurgen Habermas.

Key words: social justice, social inequality, honesty, moral norms and principles, democratic development of society.

УДК 005.21:3](47+57)

Смирнова О.О.,

помощник заместителя Председателя Совета Федерации
Федерального собрания Российской Федерации,
канд. экон. наук, доцент, заведующая кафедры «Стратегическое планирование»
Академии МНЭПУ

Анализ практики стратегического планирования в странах СНГ

Статья посвящена сравнительному анализу опыта государственного планирования развития экономики и социальной сферы стран СНГ.

Ключевые слова: государственное планирование, стратегическое планирование, система государственного планирования, развитие экономики, эффективность планирования, социальная сфера.

Распад СССР оказал негативное воздействие на состояние экономик и социальной сферы всех постсоветских стран: наблюдалось резкое падение уровня производства, а следовательно — падение доходов населения, безработица, невыплаченные зарплаты. Страны выбирали свой путь развития. Одним казалось, что единственной реальной задачей для органов государственной власти может быть «стратегия выживания», другие выбирали интеграцию государственных планово-регулирующих методов с рыночными реформами.

После системы директивного планирования в СССР трудно приживалось само слово «планирование» и осознание того, что планирование — это не воскрешение прошлого, а проектирование желаемого будущего общества и изыскание путей его достижения. Безусловно, на постсоветском пространстве не все страны отдавали должное внимание планированию экономики. Проанализируем документы стратегического планирования в отдельных странах СНГ и опыт государственного планирования развития экономики и социальной сферы.

АЗЕРБАЙДЖАН

Система государственного стратегического планирования в Республике Азербайджан не сформирована и нормативно-правовыми актами не закреплена. На сайтах Министерства экономики Азербайджана отсутствует раздел законодательства и даже упоминания о вопросе планирования. Представлена хорошая статистика по отчетным статистическим показателям [1], но плановые (прогнозные) показатели отсутствуют.

Важным целеполагающим документом в стране является Государственная программа по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской Республики. Было разработано и утверждено два документа: «Государственная Программа по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской Республики (2004–2008 годы)», «Государственная Программа по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской Республики (2009–2013 годы)» [2]. Программа имеет отдельные целевые показатели роста. Также совместно с Программой разработан план действий представляются годовые и полугодовые отчеты о выполнении Программы.

К разработке модели «общего равновесия для прогнозирования социально-экономических показателей» в Азербайджане только приступают. В 2006 г. при поддержке Азиатского банка развития (АБР) началась реализация проекта по подготовке модели общего равновесия и работы продолжались до начала 2008 г. Однако они были приостановлены и лишь в конце 2009 г. — возобновлены. Министерстве экономического развития Азербайджана планирует, что создаваемая модель «...будет самой совершенной в странах СНГ, модель исследовать взаимосвязь между секторами, уровень региональных отношений, подсчитать социально-экономические показатели и дать среднесрочные и долгосрочные прогнозы» [3].

В Законе Азербайджанской Республики «О бюджетной системе» [4] помимо прочих целей государственного бюджета также указывается формирование бюджета на основе социально-экономических программ. В Азербайджане разработано значительное количество комплексных и целевых программ, действующих в рамках бюджетного процесса, таких как «Государственная Программа по развитию машиностроительной индустрии в Азербайджанской Республике (2002–2005 годы)», «Государственная Программа по развитию аграрного сектора в Азербайджанской Республике (2002–2006 годы)», «Государственная Программа по развитию туризма в Азербайджанской Республике в 2002–2005 годы», «Государственная программа по надежному обеспечению населения Азербайджанской Республики в 2008–2015 годы продовольственными товарами», «Государственная Программа по снижению бедности и экономическому развитию в Азербайджанской Республике (2003-2005 годы)» [5] и др.

Несмотря на значительное число разработанных документов, в целом система планирования и координации вышеуказанных документов пока не прослеживается.

АРМЕНИЯ

Безусловно, необходимо отметить такой стратегический документ как Стратегия национальной безопасности Республики Армения [6], который, однако, не является документом планирования экономики.

В октябре 2011 г. эксперты приступили к обсуждению документа «Стратегии промышленной политики Армении», разработанного по заказу Всемирного банка и при содействии Министерства экономики Армении – это первая за историю независимости Армении стратегия развития промышленности со своими отраслевыми приоритетами. В проекте Стратегии отмечено, что основной целью промышленной политики, направленной на экспорт, является становление Армении в качестве страны, производящей услуги и товары высокой научной и материальной стоимости. Стратегия представляет собой промышленную политику, направленную на увеличение объемов экспорта. В стратегию включены 11 отраслей, заложены индикаторы (целевые показатели) развития основных отраслей до 2020 г., а также структура и география экспорта. В Республике Армения уже разработаны программы развития первых трех отраслей – коньячного производства, фармакологии и прецизионного приборостроения.

Разработка отдельных документов отраслевого и территориального характера безусловно, играет серьезную роль, но не дает должного эффекта без единой стратегии развития страны и координации прочими планами, стратегиями, концепциями.

БЕЛОРУССИЯ

В Республике Беларусь было сохранено государственное планирование и участие в важнейших секторах: инфраструктуре, транспорте, строительстве, финансах. Государственное регулирование экономики Республики Беларусь регулируется через планирование, прогнозирование и программирование экономики.

Конституцией Республики Беларусь определено, что «...государство осуществляет регулирование экономической деятельности в интересах человека и общества, обеспечивает направление и координацию государственной и частной экономической деятельности в социальных целях», Правительство (Совет Министров) Республики Беларусь обеспечивает проведение единой экономической, финансовой, кредитной и денежной политики, государственной политики и области науки, культуры, образования, здравоохранения, экологии, социального обеспечения и оплаты труда.

Государственное прогнозирование социально-экономического развития Республики Беларусь на долгосрочную перспективу определяет социально-экономическую и научно-техническую политику государства на перспективу и включает разработку национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития и основных направлений социально-экономического развития. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь (НСУР) разрабатывается один раз в пять лет на 15-летний период за два с половиной года до начала прогнозируемого периода. Основные направления социально-экономического развития Республики Беларусь на

10-летний период разрабатываются на основе НСУР один раз в пять лет за два года до начала прогнозируемого периода (с по годово й разбивкой первой половины периода). Корректировка долгосрочных прогнозов осуществляется один раз в пять лет за один год до начала прогнозируемого периода.

Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на среднесрочную перспективу разрабатывается на пятилетний срок. Прогноз социально-экономического развития Республики Беларусь на краткосрочную перспективу разрабатывается ежегодно в сроки, определяемые постановлением Совета Министров Республики Беларусь. Составной частью планов должны быть целевые комплексные программы, направленные на решение важнейших социально-экономических, научно-технических и экологических проблем.

Разрабатываемые в последние годы в Республике Беларусь программы, прогнозы, планы-прогнозы социально-экономического развития по своей сути и воплощают в себе принципы индикативного планирования. В качестве макроэкономических индикаторов выступают следующие показатели: валовой внутренний продукт; капиталовложения за счет всех источников финансирования; продукция промышленности, сельского хозяйства, строительства; розничный товарооборот; реальная заработная плата рабочих и служащих; уровень занятости населения в народном хозяйстве и др. Основой прогноз-ных расчетов служат: потребности народного хозяйства и населения республики, региона; региональные ресурсы и варианты их рационального использования; НТП и возможные варианты развития межгосударственных связей по обеспечению топливно-сырьевыми ресурсами и сбыта готовой продукции.

В 1991 г. была разработана Концепция экономического и социального развития до 2010 г., которая считалась главным стратегическим документом, содержащим общий замысел развития страны в перспективе. В 1996 г. сформированы Основные направления социально-экономического развития Республики Беларусь на 1996–2000 гг. В них обоснованы приоритеты и представлены сценарии реформирования экономики. В 1997–1998 гг. разработаны Национальная стратегия устойчивого развития, Концепция и Программа развития промышленного комплекса Республики Беларусь на 1998–2015 гг., Концепция социально-экономического развития Республики Беларусь до 2015 г.

В Национальной стратегии устойчивого развития определены направления эффективного использования трудового, природного, производственного и инновационного потенциала страны. В Концепции и Программе развития промышленного комплекса республики дана оценка современного состояния промышленности, определены приоритеты и основные этапы развития промышленного комплекса. Приоритет будет отдаваться развитию наукоемких производств, основанных на ресурсо- и энергосберегающих, экологически безопасных технологиях. Концепция социально-экономического развития Республики Беларусь до 2015 г. содержит долгосрочные тенденции мирового развития. В ней показано место республики в мире, ее ресурсный и производственный потенциал, определены долгосрочные ориентиры социально-экономического развития. Ежегодно разрабатывается прогноз экономического и социального развития республики (на год).

В 1998 г. был принят Закон «О государственном прогнозировании и программах социально-экономического развития Республики Беларусь». Он определяет цели и содержание системы государственных прогнозов и программ социально-экономического развития страны, а также порядок их разработки. Государственные прогнозы и программы используются при принятии государственными органами управления решений в сфере социально-экономической политики. Законом предусмотрено разрабатывать Национальную стратегию устойчивого развития на 15 лет, основные направления социально-экономического развития на 10-летний период, программы социально-экономического развития на среднесрочную перспективу. Программа является основой разработки прогноза социально-экономического развития на год.

Важную роль в системе настройки экономики Беларуси играет государственный заказ. Государственный заказ выполняет роль регулятора экономики. Он применяется широко в зарубежных странах (США, Японии, Франции и др.) и странах СНГ, в том числе в

Республіке Беларусь. В зарубежных странах он используется давно. Например, в США госзаказ начал действовать с 1933 г. В Беларуси впервые он был сформирован в составе государственного плана экономического и социального развития на 1988 г. Экономика Белоруссии направлена на государственное планирование в стратегических областях, укрупнение производства, сохранение как промышленности, так и сельского хозяйства.

Экономические реформы в Польше, Украине, Прибалтике, во всех странах бывшего СССР и СЭВ приводили к массовому закрытию крупных промышленных предприятий [7]. Часть избыточной рабочей силы отправилась на заработки за пределы своих стран, страны подсели на западные кредиты. В Белоруссии промышленные предприятия стали основой государственной мощи, социально-экономической основой для политики Белоруссии, успешно избежав практику «шоковой терапии».

КАЗАХСТАН

Казахстан был первой страной, которая осуществила переход на стратегическое планирование на постсоветском пространстве.

Конституция республики, принятая в 1993 г., провозгласила путь развития страны на десятилетия вперед. Был предложен амбициозный стратегический план «Казахстан-2030», предполагавший вывести страну в лидеры Центральной Азии.

Казахстан первым среди стран СНГ получил статус страны с рыночной экономикой. Он вошел в десятку наиболее динамично развивающихся стран и ныне является самым мощным государством центральноазиатского региона. Власти Казахстана фактически проводят социалистическое планирование экономической и политической жизни страны, но при этом допускают активные рыночные отношения.

Экономика Казахстана растет высокими темпами, улучшается благосостояние населения, растет уровень внутренних сбережений. Казахская экономика приобрела качественно новую модель развития, основанную на ограниченном вмешательстве государства в экономику при активной роли частного сектора и поощрении конкуренции.

В настоящее время на повестке дня стоит вопрос о повышении конкурентоспособности экономики Казахстана как важнейшего условия перехода к построению постиндустриального общества в мировом сообществе.

МОЛДОВА

В Республике Молдова в 2007 г. утверждена Национальная стратегия развития. Национальная стратегия развития на 2008–2011 гг. (далее – Стратегия) представляет собой главный внутренний документ среднесрочного стратегического планирования, определяющий цели развития Республики Молдова до 2011 г. и устанавливающий приоритетные меры и действия для достижения этих целей. В стратегии определены базовые экономические ориентиры развития на долгосрочную – до 2015 г. и среднесрочную – до 2011 г. перспективу. Определены министерства и ведомства, ответственные за достижение целевых показателей

В принятой в 2009 г. программе «Стабилизации и возрождения экономики Республики Молдова на 2009–2011 гг.» [8] представлено состояние экономики, пути выхода из структурного кризиса, а также первоочередные и среднесрочные меры по вопросам стимулирования экономики.

Стратегия экономического роста и снижения уровня бедности (2004–2006 гг.) представляет собой общеполитическую основу обеспечения устойчивого развития Республики Молдова в среднесрочном периоде. Данный документ будет служить базой для разработки и внедрения новых стратегий технической помощи международных финансовых организаций и стран-доноров, а также для разработки годовых бюджетов страны в 2005–2006 гг.

Из стратегических документов надо отметить принятую в сентябре 2011 г. и решением правительства одобренную Стратегическую программу технологической модернизации управления [9]. Она будет способствовать приведению процесса принятия решений в Республике Молдова к уровню информационно-технологических практик, используемых правительствами мира, повышения прозрачности и эффективности процесса управления путем интегрирования рационально используемых информацион-

ных технологий центральными государственными учреждениями и предоставление правительственных данных публичного характера.

Шаги по разработке и реализации стратегических документов пока не позволяют говорить о системе построения планов на среднесрочную перспективу и плановом достижении целевых показателей развития.

РОССИЯ

В части стратегического планирования в Российской Федерации приняты два основных документа: Федеральный закон от 20 июля 1995 г. №115-ФЗ «О государственном прогнозировании и программах социально-экономического развития Российской Федерации», Указ Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. №536 «Об Основах стратегического планирования в Российской Федерации».

В 2008 г. был разработан и утвержден основополагающий документ – Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 г. [10]. В период 2007–2011 гг. были также разработаны и приняты документы долгосрочного горизонта планирования: Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. [11], Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 г. [12] и др.

Стратегии федеральных округов и отдельных территорий – Стратегия социально-экономического развития Дальнего Востока и Байкальского региона на период до 2025 г. [13], Стратегия социально-экономического развития Сибири на период до 2020 г. [14], Комплексная стратегия социально-экономического развития Северо-Кавказского федерального округа до 2020 г. [15], Стратегия социально-экономического развития Приволжского федерального округа на период до 2020 г. [16]. В настоящее время приводятся в соответствии с указанными стратегиями федеральных округов разработанные ранее стратегии социально-экономического развития субъектов Российской Федерации. Большинство субъектов Российской Федерации разработаны схемы территориального планирования субъектов Российской Федерации. Утверждены стратегии и программы отраслевого развития в транспортном и энергетическом комплексах (Транспортная стратегия Российской Федерации на период до 2030 г. [17], Энергетическая стратегия России на период до 2030 г. [18] в ряде других отраслей (в том числе, в металлургической, химической и нефтехимической промышленности и др.) и важных сфер жизнедеятельности (Стратегия развития информационного общества Российской Федерации [19], Водная стратегия Российской Федерации до 2020 г. [20], Стратегия развития морской деятельности Российской Федерации и др.).

Однако, в отсутствие основного федерального закона «О стратегическом планировании в Российской Федерации» нет должной эффективной координации и реализации федеральных, отраслевых и региональных программ и стратегий.

УКРАИНА

В Украине разработано значительное количество отраслевых и региональных концепций, стратегий, планов развития отраслей и территорий.

Разработана Транспортная стратегия Украины на период до 2020 г. – это первый целостный системный документ, в котором определены приоритеты развития транспорта Украины на долгосрочный период и стратегические задачи развития и функционирования транспортного сектора экономики Украины.

Разработаны отраслевые программы развития секторов экономики: Программа развития АПК до 2015 г., Программа развития легкового автомобилестроения Украины, Программа развития международного туризма на Украине, Общегосударственная программа развития минерально-сырьевой базы Украины до 2030 г., Программа развития авиастроительной отрасли Украины до 2020 г. Многие из указанных программ и планов были представлены в 2011 г. Разработаны планы и программы развития территорий Украины (Программа развития и реформирования рекреационного комплекса Крыма и др.). Разрабатывается Генеральная схема планирования территории Украины.

В мае 2010 г. представлена «Программы экономических реформ Украины на 2010–

2014 годы» как базовая стратегия коренных изменений в экономике страны, в том числе в части системы планирования в государстве. В частности, в программе отмечена необходимость ликвидировать противоречия между «Энергетической стратегией Украины на период до 2030 года» и последними тенденциями развития экономики Украины. В разделе Устойчивое экономическое развитие Программы определена необходимость внедрения среднесрочного планирования: принятие изменений в Бюджетный кодекс с целью законодательного определения принципов и методов среднесрочного планирования; принятие Проекта Закона Украины «О государственном прогнозировании и стратегическом планировании в Украине». В ноябре 2011 г. проект закона «О государственном стратегическом планировании в Украине» одобрен Верховной Радой.

Целью разработки долгосрочных документов является определение стратегического виденья развития страны с учетом мировых и отечественных тенденций. Законом определяется перечень документов государственного стратегического планирования развития страны на долго- (свыше 5 лет), средне- (от 3 до 5 лет) и краткосрочный (до 1 года) периоды. Законопроектом определяются правовые, экономические и организационные принципы формирования целостной системы государственного стратегического планирования развития страны, устанавливается общий порядок разработки, одобрения, выполнения, мониторинга, оценки, контроля документов государственного стратегического планирования, а также полномочия участников такого планирования. Определены принципы государственного стратегического планирования.

Законопроектом предусмотрено, что на долгосрочный период (более пяти лет) разрабатываются: Стратегия развития Украины; Стратегия регионального развития Украины; Стратегии развития Автономной Республики Крым, областей, городов Киева и Севастополя.

На среднесрочный период (от трех до пяти лет) разрабатываются: План социально-экономического развития Украины; планы социально-экономического развития АРК (Крым), областей, районов, городов; прогноз экономического и социального развития Украины; прогноз государственного бюджета Украины на следующие за плановым два бюджетных периода; прогноз местного бюджета на следующие за плановым два бюджетных периода; государственные целевые программы; региональные и местные целевые программы; планы развития государственных хозяйственных объединений, государственных акционерных компаний, государственных холдинговых компаний.

На краткосрочный период (один год) разрабатываются: основные направления экономической политики; государственный бюджет Украины; местные бюджеты; годовые финансовые планы государственных предприятий, хозяйственных обществ, в уставном (составном) капитале которых более 50% акций (частич, паев) принадлежат государству; планы деятельности центральных органов исполнительной власти; прогнозные балансы спроса и предложения товаров и услуг.

Прогноз экономического и социального развития Украины разрабатывается ежегодно на плановый и два последующих года до 1 мая года, предшествующего плановому, центральным органом исполнительной власти по формированию и обеспечению реализации государственной политики экономического и социального развития и принимается Кабинетом Министров. Законопроектом предусмотрено, что Кабинет Министров Украины не позже 1 апреля года, предшествующего плановому, рассматривает и одобряет проект Основных направлений экономической политики и в пятидневный срок подает его в Верховную Раду Украины.

Проект Основных направлений экономической политики разрабатывается с учетом основных прогнозных макропоказателей экономического и социального развития Украины (в частности показателей номинального и реального валового внутреннего продукта, индексов потребительских цен и цен производителей промышленной продукции, официального обменного курса гривны в среднем за год и на конец года, уровня безработицы).

Несмотря на то, что Украина имеет множество юридических и стратегических документов общего характера, их эффективная координация, реализация и исполнение остаются недостаточными.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ведущие мировые эксперты сегодня признают в качестве главных уроков кризиса для национальных правительств – усиление государственного планирования и госрегулирования экономики [21]. Альтернативой кризису и хаотичности рыночной экономики является планирование общественного воспроизводства, с которым мы знакомы с советских времен. В процессе планирования обеспечивается необходимая координация взаимосвязей производителей во времени и пространстве и соответствующее им движение финансовых потоков. Поэтому стратегическое планирование развития экономики государства является необходимым условием ее устойчивого бескризисного развития. Выигрывают те, кто к планированию приступил уже давно.

Литература:

1. Сайт Министерства экономики Республики Азербайджан http://www.economy.gov.az/eng/index.php?Option=com_content&view=article&id=768&Itemid=17.
2. Государственная Программа по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской республики (2009–2013) принята указом Президента Республики Азербайджан 14 апреля 2009 г.
3. В Азербайджане разрабатывается самая совершенная в СНГ модель общего равновесия», 11 октября 2011 г., <http://news.day.az/economy/292801.html>
4. Закон «О бюджетной системе АР» от 02.07.2002 г.
5. Информация официальных сайтов Республики Азербайджан: www.economy.gov.az; www.cabmin.gov.az
6. Стратегия национальной безопасности Республики Армения. Одобренная на заседании Совета национальной безопасности при Президенте Республики Армения 26 января 2007 г.
7. Борцов Андрей. Социализм без ярлыков: Белоруссия / Андрей Борцов // «Спецназ России». – 2009. – №9 (156) <http://www.specnaz.ru/article/?1531>.
8. Постановление Правительства Республики Молдова № 790 от 1 декабря 2009 г. «Программа стабилизации и возрождения экономики Республики Молдова на 2009–2011 годы».
9. Стратегическая Программа технологической модернизации управления (е-Трансформация) была одобрена Решением правительства Республики Молдова № 710 от 20 сентября 2011 г.
10. Утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. № 1662-р.
11. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. (утв. Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537).
12. Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 г. (утв. Указом Президента Российской Федерации от 9 октября 2007 г. № 1351).
13. Стратегия социально-экономического развития Дальнего Востока и Байкальского региона на период до 2025 г. (утв. распоряжением Правительства РФ от 28.12.2009 г. N 2094-р).
14. Стратегия социально-экономического развития Сибири на период до 2020 г. (утв. распоряжением Правительства РФ от 05.07.2010 N 1120-р).
15. Стратегия социально-экономического развития Северо-Кавказского федерального округа до 2020 г. (утв. распоряжением Правительства РФ от 06.09.2010 N 1485-р).
16. Стратегия социально-экономического развития Приволжского федерального округа на период до 2020 г. (утв. распоряжением Правительства РФ от 07.02.2011 N 165-р).
17. Транспортная стратегия Российской Федерации на период до 2030 г. (утв. распоряжением Правительства Российской Федерации от 22 ноября 2008 г. №1734-р).
18. Энергетическая стратегия России на период до 2030 г. (утв. распоряжением Правительства Российской Федерации от 13 ноября 2009 г. № 1715-р).
19. Стратегии развития информационного общества Российской Федерации (утв. Указом Президента Российской Федерации 7 февраля 2008 года № Пр-212).
20. Водная стратегия Российской Федерации до 2020 года (утв. распоряжением Правительства Российской Федерации от 27 августа 2009 года № 1235-р).
21. Десять лет без права на кризис // Российская газета (Столичный выпуск). – 2010. – 8 апреля.

Смірнова О.О. Аналіз практики стратегічного планування в країнах СНД. Стаття присвячена порівняльному аналізу досвіду державного планування розвитку економіки й соціальної сфери країн СНД.

Ключові слова: державне планування, стратегічне планування, система державного планування, розвиток економіки, ефективність планування, соціальна сфера.

Smirnova O.O. Analysis of the practices of strategic planning in the countries of CIS. The article is devoted to the comparative analysis of experience of state planning of development of economy and social sphere in the countries of the Community of Independent States.

Key words: state planning, strategic planning, system of state planning, economy development, planning efficiency, social sphere.

Економіка. Проблеми економічного становлення

УДК 005.336.3:631.11

Буряк Р.І.,

канд. екон. наук,
доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Самооцінка за моделями досконалості як метод визначення рівня якості діяльності аграрних підприємств

У статті проаналізовано основні вимоги моделей досконалості (моделі досконалості Європейського фонду управління якістю, моделі Демінга, моделі Малкольма Балдріджа). Розроблено методичне забезпечення оцінки рівня якості діяльності аграрних підприємств на основі моделі досконалості Європейського фонду управління якістю.

Ключові слова: *якість, якість діяльності, управління якістю діяльності, аграрні підприємства, модель досконалості Європейського фонду управління якістю, модель Демінга, модель Малкольма Балдріджа, Українська асоціація якості.*

У сучасній світовій практиці якість діяльності підприємств оцінюють за допомогою національних, міжнародних та регіональних премій з якості та «за системою оцінок». Вони були затверджені для стимулювання розвитку якості, впровадження прогресивних методів управління виробництвом, які відображають ідеологію якості. Найбільш престижними є премії Демінга (японська премія з якості), Малкольма Балдріджа (американська премія з якості) та Європейська премія з якості.

За сучасних умов для ефективної діяльності аграрним підприємствам недостатньо лише виробляти якісну продукцію, що відповідає міжнародним стандартам якості та спроможна задовольнити потреби споживачів, а насамперед все, потрібно прагнути до постійного самовдосконалення. Для того, щоб визначити та оцінити рівень управління якістю діяльності та порівняти себе з конкурентами, підприємствам агропромислового комплексу необхідно застосовувати методи самооцінки за методиками моделей досконалості (модель досконалості Європейського фонду управління якістю, модель Демінга, модель Малкольма Балдріджа), що використовуються для оцінки підприємств-учасників найбільш престижних у світі премій з якості.

Проблеми управління якістю діяльності присвячені праці відомих зарубіжних вчених Е. Демінга, Д. Джурана, Ф. Кросбі, А. Фейгенбаума, К. Ісікави, Г. Тагучі, Д. Харрінгтона, О.В. Глічева, В.В. Єфімова, С.Д. Ільєнкової, О.М. Карпенко, М.Г. Круглова, В.А. Лапідуса, І.І. Мазура, В.Ю. Огвоздіна, В.В. Окреплова, В.Є. Сицко та ін.

© Буряк Р.І., 2012

Дослідженням цієї проблеми також займалися відомі вітчизняні науковці: В.П. Галушко, О.Д. Гудзинський, І.Г. Венецький, А.М. Довжин, А.М. Должанський, П.Я. Калита, В.І. Кривошочков, В.О. Мозолюк, О.І. Момот, С.К. Фомічов, І.І. Чайка, М.І. Шаповал та ін.

Однак, проблема методичного забезпечення оцінки рівня якості діяльності аграрних підприємств є недостатньо вивченою та потребує подальших детальних досліджень.

Метою цього дослідження є аналіз вимог моделей досконалості (моделі досконалості Європейського фонду управління якістю, моделі Демінга, моделі Малкольма Балдріджа) та обґрунтування методичного забезпечення оцінки рівня якості діяльності аграрних підприємств.

Національні і міжнародні премії з якості стали популярними саме тоді, коли велика кількість організацій сертифікувало свої системи якості на відповідність вимогам стандартів ISO серії 9000. Отримання премії з якості підтверджує ще більш високий у порівнянні з сертифікатом по стандарта ISO серії 9000 рівень результативності системи управління і виробництва в компанії. Премія з якості базується на самооцінці підприємства.

Премії з якості дозволяють стимулювати розвиток підприємства у важливих для суспільства напрямках шляхом зміни критеріїв і співвідношення балів між критеріями [2, с. 113-115].

Інструментами для оцінки якості діяльності підприємств у рамках міжнародних та національних премій з якості є такі моделі досконалості: Модель досконалості Європейського фонду управління якістю (використовується в країнах ЄС, країнах Центральної та Східної Європи та країнах СНД), модель Демінга (використовується тільки в Японії), модель Малкольма Балдріджа (використовується в США). Проаналізуємо більш детально вищезазначені моделі.

Модель Демінга (Deming Prize, DP). У 1951 р. японський союз учених та інженерів (Union Japanese Scientists and Engineers — JUSE) заснував престижну щорічну премію. Премія Демінга покликана поширювати принципи безперервного вдосконалення на базі філософії TQM. Експерти премії Демінга щорічно визначають, наскільки успішно компанії застосовують принципи і методи TQM, оцінюючи діяльність щодо забезпечення якості, побудови систем внутрішньоорганізаційного контролю компанії із застосуванням статистичних методів контролю якості та «кола якості». А також оцінюють досягнуті результати: поліпшення якості продукції і послуг, підвищення продуктивності, зниження витрат, збільшення обсягу продажів, зростання прибутку.

Наразі японський Комітет із присудження премій Демінга вручає п'ять таких премій: для великих компаній (Deming Application Prize), які досягли значних успіхів за рахунок застосування CWQC із використанням статистичних методів; для малих підприємств (DP for Small Enterprise); для підрозділів (DP for Division); для зарубіжних компаній (DP for Oversea Companies); персональна премія Демінга окремим особам або групам (DP for Individual Person), що зробили видатний внесок у вивчення та/або розповсюдження CWQC, використовуючи статистичні методи або вивчення та/або розповсюдження статистичних методів для CWQC.

Премія Демінга мала величезний вплив на розвиток управління якістю в Японії і багатьох інших країнах, особливо Південно-Східній Азії. Комітет конкурсу позиціонує премію як модель для самооцінки організації, як частина стратегії вдосконалення. Серед лауреатів премії Демінга за більше як 50 років її існування можна назвати практично всі провідні компанії Японії. Нагороди Демінга удостоювалися Hitachi, Nissan Motor, Toyota, Mitsubishi, Fuji-Xerox, NEC і багато ін. [4]

Модель премії Е. Демінга наведено на рис. 1.

Ця премія передбачає нагороду компаній за їх індивідуальні досягнення у сфері застосування принципів управління якістю у масштабах усієї компанії. Вона є найпрестижнішою у світі. Оцінювання якості діяльності компанії здійснюється за 48 показниками, які згруповано в десять напрямків, кожен із них поділяється ще на кілька елементів. Оцінювання здійснюється за 100-бальною шкалою. Для отримання премії Демінга необхідно набрати не менше ніж 70 балів.

Рис. 1. Модель оцінки премії Е.Демінга [6]

Модель Малкольма Балдріджа включає сім критеріїв, за якими оцінюють: діяльність підприємства із забезпечення якості; результати діяльності підприємства щодо забезпечення якості (результати реалізації цих можливостей). Підприємство проводить самооцінку своєї діяльності за встановленими критеріями і подає матеріали на відповідний конкурс. Кожен критерій має визначену максимальну кількість балів, за якою може бути оцінений (рис. 2). Співвідношення між групами критеріїв (діяльність і результати діяльності) – 50:50. Кожна група критеріїв оцінюється однаковою кількістю балів – 500 [2, с. 116-117].

Модель досконалості Європейського фонду управління якістю. Європейський фонд управління якістю (ЄФУЯ) є неприбутковою організацією, що ставить за мету пропагування Загального управління якістю як єдиного способу досягнення успіхів у бізнесі. ЄФУЯ був заснований у 1988 р. президентами 14 великих європейських компаній. Його програма організаційних заходів та діяльності, а також можливості розгалуженої організації, які він пропонує, дають можливість близько 850 організаціям, що до нього входять, спільно використовувати та обмінюватися досвідом та знаннями в галузі загального управління якістю (TQM). ЄФУЯ є ініціатором і організатором конкурсів на здобуття Європейської нагороди з якості. Його діяльність активно підтримується Європейською комісією.

Рис. 2. Модель премії з якості Малкольма Балдріджа (США) [2, с. 116]

* – номер критерію;

** – максимальна кількість балів при оцінці

У 1998 р. першим українським підприємством – членом ЄФУЯ став Міжгалузевий центр якості «ПРИРОСТ» – головна організація Української асоціації якості.

Українська асоціація якості (УАЯ). У 1989 р. згідно з планом Союзу науково-інженерних товариств України та за підтримки Держстандарту України утворено перше в СРСР національне неурядове об'єднання в сфері якості – Українська асоціація якості (УАЯ), яка поклала початок громадському руху за якість в Україні і стала його лідером. УАЯ є національним представником України в Європейській організації якості (ЕОQ).

Сьогодні УАЯ об'єднує понад 450 провідних підприємств з усіх регіонів України та близько 1000 фахівців з якості з різних країн. УАЯ має регіональні відділення, галузеві технічні комітети, союзи, клуби, професійні організації з якості. Серед громадських структур УАЯ найбільшого успіху досяг Клуб лідерів якості України, у який більш як 10 років потому об'єдналися найкращі підприємства України – переможці і призери Українського національного конкурсу якості. УАЯ має широке міжнародне визнання.

Метою УАЯ згідно зі Статутом визначено формування громадської думки та політики в сфері якості. Протягом 20 років основна діяльність УАЯ зосереджена на формуванні в Україні нової філософії якості, узагальненні і розповсюдженні кращої вітчизняної та світової практики сучасного ведення бізнесу, сприянні українським підприємствам у підвищенні ділової досконалості і конкурентоспроможності та виведенні їх на міжнародні ринки, сприянні інтеграції України до ЄС [5].

За ініціативи та за участю УАЯ в Україні відбуваються процеси формування нової філософії якості. Нині УАЯ продовжує цілеспрямовану діяльність з розвитку в суспільстві філософії безперервних вдосконалень і поліпшень. Асоціація є ініціатором та розробником принципів їх загальнонаціональних документів з питань якості і досконалості.

УАЯ співпрацює з багатьма міжнародними і національними організаціями з якості, а також з урядовими і громадськими організаціями України. Вона є співзасновником міжнародних і вітчизняних громадських об'єднань, бере участь у загальному громадському русі в Україні, сприяє поглибленню діалогу між громадськістю та владою. З 1996 р. УАЯ є повним членом Європейської організації з якості від України.

УАЯ реалізує в Україні кілька важливих європейських проектів з якості, таких як «Європейська нагорода з якості», «Європейський тиждень якості». Починаючи з 1996 р. УАЯ та УСПП проводять Український національний конкурс з якості. З 1997 р. УАЯ рекомендує кращі українські підприємства до участі у конкурсі на здобуття Європейської нагороди з якості.

Структура моделі досконалості ЄФУЯ. Досконалі результати стосовно ефективності, споживачів, персоналу і суспільства досягаються через очолювані лідерами політику і стратегію, належне управління персоналом, партнерськими стосунками, ресурсами і процесами (рис. 3).

Навчання та нововведення

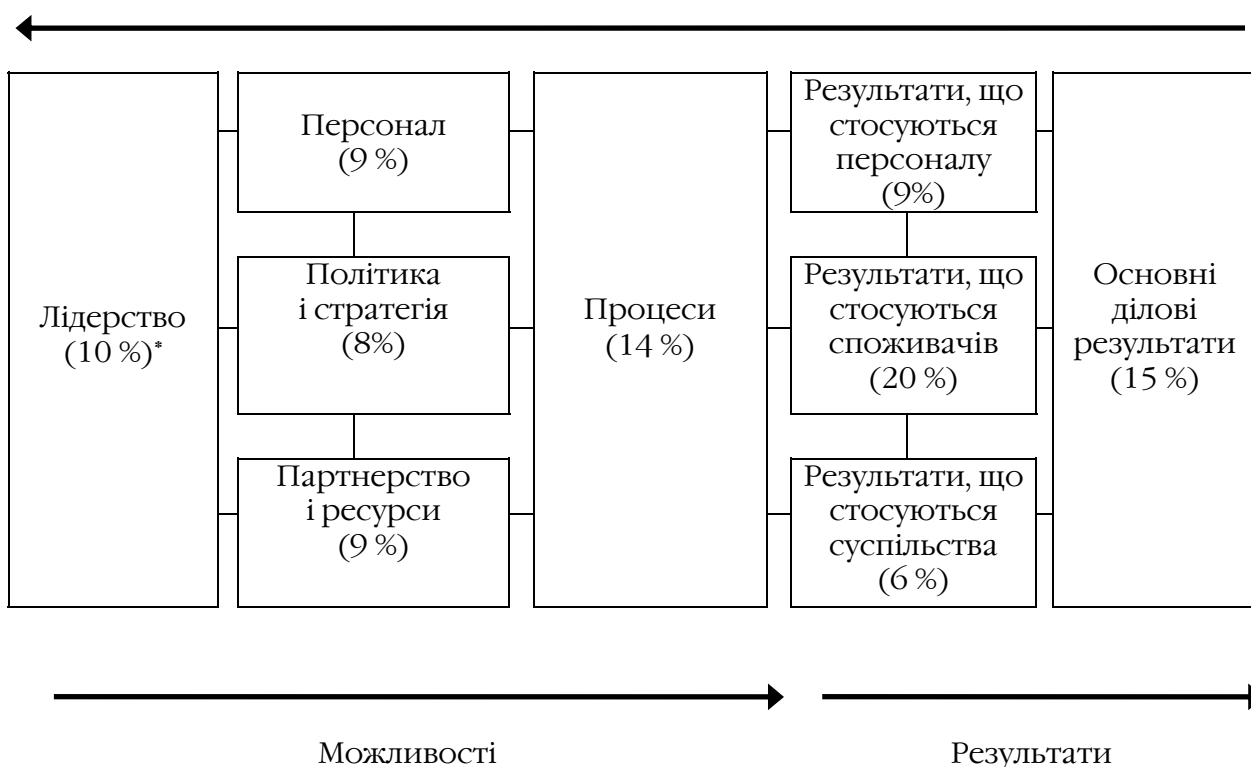

Рис. 3. Модель досконалості Європейського фонду управління якістю [5]

* Розподіл балів за критеріями моделі (1% – 10 балів; максимальна оцінка підприємства за моделлю досконалості ЄФУЯ становить 1000 балів).

Модель досконалості Європейського фонду управління якістю складається з дев'яти критеріїв. П'ять з них є критеріями можливостей підприємства, а чотири – критеріями результатів. Критерії можливостей охоплюють те, що підприємство робить. Критерії результатів охоплюють те, чого підприємство досягло. Результати, досягнуті підприємством, є наслідком реалізації його можливостей. Максимальна кількість балів, що їх може набрати підприємство згідно із Моделлю досконалості ЄФУЯ становить 1000 балів.

Проблема оцінки якості діяльності аграрних підприємств та її методичного забезпечення є надзвичайно актуальною. Аграрному підприємству для комплексної оцінки рівня управління якістю доцільно використовувати методику Моделі досконалості Європейського фонду управління якістю, що допоможе провести самооцінку своєї діяльності за ключовими критеріями і відповідно дасть йому змогу:

- визначити сильні і слабкі сторони аграрного підприємства (шляхом співставлення балів за різними критеріями);
- оцінити рівень якості діяльності підприємства (отримавши кількісний показник (від 0 до 1000 балів) за результатами самооцінки по критеріях моделі);
- визначити перспективні напрями розвитку аграрного підприємства, які забезпечують підвищення якості.

Участь в Українському національному конкурсі якості, який щорічно проводить Українська асоціація якості, дасть можливість аграрному підприємству порівняти результат оцінки якості діяльності отриманий цим підприємством з такими самими показниками інших організацій.

Література:

1. Джеймс Харрінгтон. Управление качеством в американских корпорациях: сокр. пер. с англ./Авт. вступ. ст. и науч. ред. Л.А. Конарева / Д. Харрінгтон. – М.: Экономика, 1990. – 272 с.
2. Фомичев С.К. Основы управления качеством/ С.К. Фомичев, А.А. Старостина, Н.И. Скрыбина: учеб. пособ. – 2-е изд., – Киев: МАУП, 2002. – 192 с.
3. Шаповал М.І. Менеджмент якості: підруч. – 3-те вид., випр. і доп. М.І. Шаповал.– К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 471 с.
4. Міжнародні премії якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1457/mizhnarodni-premii-yakosti>]
5. Українська асоціація якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.uaq.org.ua>]
6. Управління якістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://ubooks.com.ua/books/000257/inx29.php>]

Буряк Р.И. Самооценка по моделям совершенства как метод определения уровня качества деятельности аграрных предприятий. *В статье проанализированы основные требования моделей совершенства (модели совершенства Европейского фонда управления качеством, модели Деминга, модели Малкольма Балдриджа). Разработано методическое обеспечение оценки уровня качества деятельности аграрных предприятий на основе Модели совершенства Европейского фонда управления качеством.*

Ключевые слова: *качество, качество деятельности, управления качеством деятельности, аграрные предприятия, Модель совершенства Европейского фонда управления качеством, Модель Деминга, Модель Малкольма Балдриджа, Украинская ассоциация качества.*

Buriak R.I. Self-estimation according to the perfection models as a method of determining the level of quality activities on agricultural enterprises. *The main requirements of perfection models (Model of perfection of the European Foundation for Quality Management, Deming Models, Malcolm Baldrizh Model) are analyzed. A methodical background for the quality of agricultural enterprises according to the model of perfection of the European Foundation for Quality Management is developed.*

Key words: *quality, quality activities, quality management activities, agricultural enterprises, Model of perfection of the European Foundation for Quality Management, Deming Model, Malcolm Baldrizh Model, Ukrainian Association for Quality.*

УДК 334.76.02:330.131.7

Васильченко І.І.,

аспірант кафедри економічної кібернетики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Функції фінансових деривативів як інструментів хеджування та генерації ризиків

У статті аналізуються основні методологічні підходи до визначення функцій фінансових деривативів як інструментів хеджування та генерації ризиків, узагальнено зміст базових положень альтернативних теорій ефективності функціонування ринку фінансових деривативів.

Ключові слова: функції фінансових деривативів; фіктивний (спекулятивний) капітал; хеджування ризиків; генерування ризиків; гіпотеза ефективності ринку.

У світовій практиці велику увагу приділяють науковому вивченню теоретичної сутності фінансових деривативів (ФД) як інструментів хеджування та генерації ризиків. Різні аспекти функціонування світового ринку ФД розкриті у працях Б. Мандельброта, Дж. Кейнса, Н. Калдора, Х. Мінські, Ю.Фама, Дж. Хікса та інших дослідників.

Можна стверджувати, що найбільш істотними критеріями для прийняття рішення стосовно віднесення похідних фінансових інструментів до певного класу ФД є виконуваними ними функції, що у сукупності з класифікаційними ознаками вирізняють їх серед усього різноманіття фінансових інструментів. Наразі єдиних підходів щодо визначення функцій цих інструментів у науковій спеціалізованій літературі ще не напрацьовано. Втім, увесь масив функцій, можна згрупувати за взаємопов'язаними рівнями їх виконання на макро- і мікро-рівнях згідно з ознаками однорідності світового економічного простору та конкурентних переваг окремих учасників ринку (рис. 1).

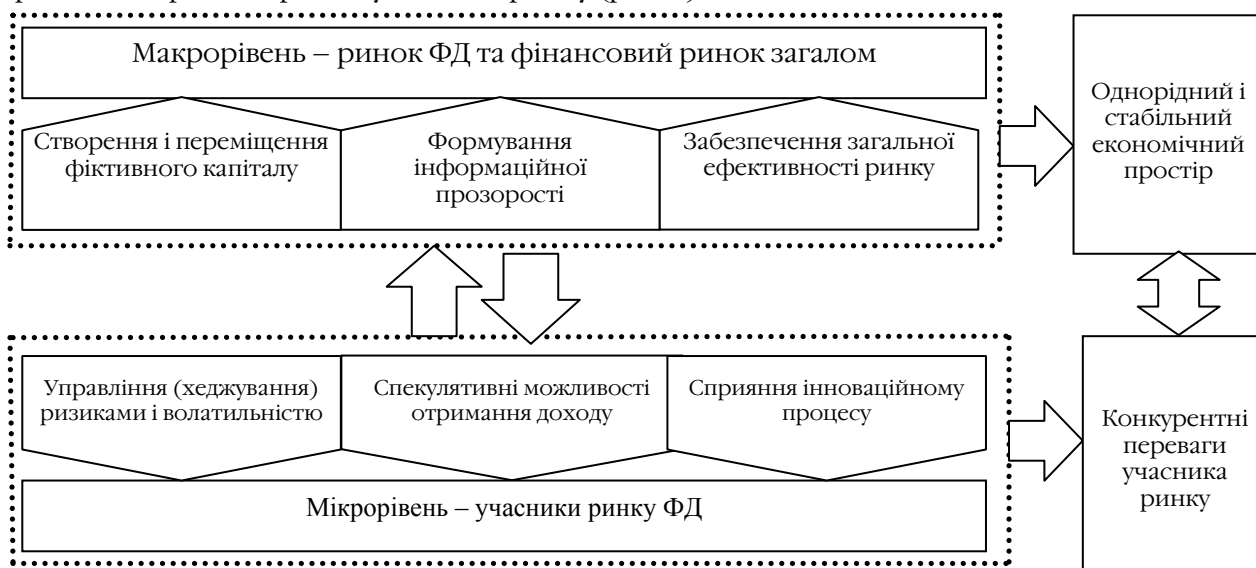

Рис. 1. Функції ФД

Джерело: власна розробка автора.

Виконання функцій ФД на мікрорівні дозволяє розглядати їх як інструменти: формування раціональних очікувань економічних агентів за умов інформаційної прозорості

ринку; хеджування ризиків одного з учасників ринку шляхом перерозподілу його між іншими; генерації ризиків через отримання спекулятивного доходу від операцій з ФД, заснованих на різниці курсів інструментів за умов їх волатильності і невизначеності.

Дж. М. Кейнс та Дж. Хікс у своїх працях детально розглядали інформаційну та спекулятивну функцію ФД, обґрунтовуючи за їх допомогою гіпотезу про ефективність фінансового ринку: отримуючи рівний доступ до ринкової інформації учасники ринку з найменшими транзакційними витратами координують свої плани і майбутні очікування щодо кон'юнктури ринку, а спекулянти згладжують цінові коливання та беруть на себе ризики хеджерів, що приводить до встановлення динамічної рівноваги на ринку [1; 2].

Поєднання спекулятивної та інформаційної функції ФД генерує ще одну функцію макrorівня – забезпечення загальної ефективності фінансового ринку з наявним на ньому строковим сегментом. У свою чергу, функція хеджування передбачає перерозподіл ризиків від хеджерів – сторони, яка намагається мінімізувати їх, до спекулянтів (у тому числі й арбітражерів) – сторони, яка бере на себе ці ризики за відносно вищу норму дохідності.

Окрім названих функцій, що взаємодіють на макро- і мікро-рівнях доцільно виділяти функцію створення і переміщення фіктивного капіталу. Причому цей капітал має майбутній характер щодо реального виробничого капіталу, втіленого в цінних паперах, і не призводить до переміщення реальних цінностей, цим самим ілюструючи вартісний підхід щодо сутності ФД. Спекулятивні та арбітражні операції, глобальний характер ринків ФД, відсутність законодавчих обмежень щодо обігу ФД, особливо позабіржових дозволяють цьому фіктивному капіталу вільно переміщуватись світовими ринками, сприяючи більш ефективному розміщенню ресурсів.

Розглянуті макрофункції дозволяють говорити про ФД як інструменти підвищення однорідності і стабільності економічного простору, особливо з урахуванням впливу не тільки на строкові ринки, а й ринки базових активів: зворотне підвищення їх інформаційної прозорості та обсягів, отримання додаткових переваг учасників ринків базових активів з придбанням похідних інструментів на них. Слід зауважити, що взаємозв'язок базових та відповідних строкових ринків активів, який підтверджується їх спотовими та ф'ючерсними цінами, довів Н. Калдор, що стояв біля витоків теорії строкового ринку поряд з Дж. Кейнсом та Дж. Хіксом [3].

В окремих наукових дослідженнях [4; 5] стверджується про необхідність виокремлення інноваційної функції ФД. Створення нових продуктів у рамках процесу фінансового інжинірингу, наприклад, інвестиційними банками (з огляду на структурний підхід щодо сутності ФД) вказує на те, що ФД можуть бути джерелом інновацій, що разом з виконанням ними інших мікрофункцій дозволяє формувати більш вигідну конкурентну позицію економічних агентів – учасників ринку.

Варто підкреслити, що серед названих функцій, незважаючи на рівні та ознаки їх групування, первинною щодо інших є функція хеджування ризиків за допомогою ФД, адже передусім похідні інструменти були винайдені для мінімізації ризиків виробників реального товару, а згодом були перенесені у фінансову сферу [6; 7]. Відповідно, функція створення фіктивного капіталу та спекулятивна є вторинними і взаємодоповнюючими.

Концептуальні підходи до визначення сутності фіктивного капіталу були закладені ще в праці К. Маркса [8]. Поглиблення теоретичних напрацювань щодо фінансового (фіктивного) капіталу та реального сектора економіки були здійснені Дж. М. Кейнсом та Х. Мінскі. Вони підкреслювали спекулятивний характер очікувань інвесторів у фінансовому секторі і домінування їх над очікуваннями в реальному секторі, що, власне, і породжує непередбачуваність та нестабільність фінансового сектора.

Наявність значної кількості різновидів ФД, особливо позабіржових (тільки кредитних ФД налічується понад 200 видів) та різноманіття їх базових активів дозволяє стверджувати про багатоваріантність та складність форм фіктивного капіталу, втіленого в ФД.

Варто зауважити, що ФД були призначені насамперед для хеджування ризиків суб'єктів господарювання на товарних, а згодом і фінансових ринках. Їх основу становили реальні базові (товарні чи фінансові) активи. При цьому, порівняно незначна кількість операцій з

ФД носила характер спекуляцій та арбітражу і слугувала для підтримання ліквідності хеджерів. З часом спекулятивні операції з ФД для учасників ринку набули пріоритетного значення, відокремившись від основних хеджевих операцій, поглиблюючи розрив між фінансовим сектором і реальним сектором базових активів.

Отже, фіктивний капітал має віртуальний характер, оскільки достовірно кількісно та якісно визначити його фундаментальну вартість неможливо. Допускається, що вона може бути оцінена як похідна від функціонуючого реального капіталу [9].

За таких обставин потребують подальшого вивчення окремі концепції, теорії та гіпотези, які обґрунтовують функціонування ринку ФД та ціноутворення на ньому. Зокрема, гіпотеза ефективності ринку, яка тривалий час залишалася панівною і була вихідною передумовою більшості економіко-математичних підходів до оцінювання вартості ФД [10].

Поряд з теорією раціональних очікувань суб'єктів ринку, теоріями ціноутворення (арбітражні, хеджеві та спекулятивні теорії), гіпотеза ефективності з 70-х років ХХ ст. займала провідне становище у поясненні механізму функціонування фінансових ринків і була наріжним каменем сучасної теорії фінансів та більшості економіко-математичних методів оцінювання вартості фінансових інструментів, зокрема й деривативів, а саме: моделі ціноутворення активів (Capital Asset Pricing Model (CAPM)), моделі оцінки вартості опціонів Блека-Шоулза (Black-Scholes Option Pricing Model (OPM)), біноміальної моделі, методу Монте-Карло та ін.

Більше того, численні економіко-математичні моделі оцінки базових, похідних, структурованих інструментів та їх портфелів, побудовані з урахуванням того, що ця теорія виконується. З розвитком альтернативних концепцій, об'єднаних спільним напрямом поведінкових фінансів (behavioural finance), гіпотези фрактальності ринку, що набули практичного підтвердження, панівне становище гіпотези ефективності ринку було поставлене під сумнів.

Так, скажімо, гіпотеза ефективності ринку, запропонована Ю. Фама передбачає, що ринок, на якому ціни відображають існуючу інформацію, є ефективним [11]. Згідно з цією теорією сучасні ф'ючерсні (строкові) ринки, що є інформаційно прозорими, відповідають поняттю ефективних ринків. Теорія очікувань заснована на теорії адаптивних (ретроспективних) очікувань та згаданій вище теорії раціональних (перспективних) очікувань. Відповідно, різниця між ними полягає в тому, яку інформацію (лише минулу чи максимальний обсяг наявної) використовують учасники ринку для аналізу і прогнозування при формуванні своїх очікувань щодо руху і майбутніх значень основних індикаторів фінансового ринку (ринку ФД). Згідно з таким розподілом виокремлюються два напрями в аналізі фінансових ринків – технічний та фундаментальний.

У той самий час прихильники поведінкових фінансів звертають увагу на численні аномалії фінансових ринків, що не пояснюються лінійними неокласичними теоріями та теорією ефективності ринку, зокрема, й такі, що ефективні фінансові ринки з рівноважними цінами були б просто непривабливі для їх учасників. Праці нобелівського лауреата Д. Канемана у сфері економічного обґрунтування поведінки людини поклали початок концепціям альтернативних фінансів (проспективній теорії), заснованих на такому твердженні, що поведінка суб'єкта фінансового ринку не завжди визначається раціонально і є прогнозованою, вона залежить від суб'єктивних психологічних чинників [12].

Наразі існує вже досить значна кількість нелінійних теорій та концепцій поведінкових фінансів, таких як когнітивні теорії, теорія прийняття рішень за умов невизначеності та евристичних помилок, теорія шумової торгівлі, теорія детермінованого хаосу, теорія фрактальної геометрії, теорія прогнозування довгострокової поведінки ринку (теорія Д. Сорнетте та теорія великих змін на ринку), теорія ігор, теорія нейронних мереж та теорія рефлексивності.

Все частіше гіпотезі ефективності ринку протиставляється одна з гіпотез фрактальної геометрії – гіпотеза фрактальності ринку (Fractal Market Hypothesis, FMH) розроблена Б. Мандельбротом), яка пропонує покласти в основу розуміння сутності ринку ФД більш складні, аніж у теорії ефективного ринку, мультифрактальні випадкові процеси [13]. Підтвердження гіпотези фрактальності ринку ФД знаходимо у тому, що динамічна рівновага на ринку ФД досягається збалансуванням інвестиційних горизонтів хеджерів і спекулянтів у

той час, як диспропорції між ними, викликані превалюванням інвестиційних горизонтів спекулянтів (накопиченням фіктивного капіталу), призводять до кризових явищ на ринку.

Узагальнення змісту основних положень наведених альтернативних теорій дозволяє стверджувати, що фінансові ринки і, відповідно, ринки ФД не можна однозначно вважати ефективними та стійкими ні з погляду адекватної рівню ризику оцінки вартості базових активів, ні з погляду прогнозування вартості похідних фінансових інструментів та виконання інформаційної функції. Окремі положення теорії ефективності ринку виконуються в короткостроковому періоді, у довгостроковому ж для стабільного його функціонування необхідне задіяння регулятивних механізмів. Складність та багатогранність цієї наукової проблеми зумовлює не лише неоднозначність щодо визначення базової теорії функціонування фінансових ринків та ринків ФД у їх складі, а й викликає у наукових колах серйозну дискусію щодо ролі ФД у провокуванні кризових явищ із встановленням акцентів на перевагах і недоліках цих інструментів.

Звісно, поряд з позитивними можливостями ФД у разі їх неналежного застосування можуть проявитися їх негативні риси, що є наслідком виконання цими інструментами спекулятивної функції та функції створення фіктивного капіталу, зокрема:

- високий рівень левериджу – здійснення угод з плечем має двоякий характер – зі зростанням ризиковості деривативів лінійно зростає і потенційний рівень доходу за ними; у такий же спосіб можуть накопичуватися і збитки за ними у випадку закриття негативної позиції;
- позабалансовий характер операцій з ФД – за відсутності належної системи обліку і внутрішнього контролю чи незастосування загальноновизнаної методології обліку спотворюється реальний фінансовий стан учасника ринку і неадекватно оцінюються ризики, пов'язані з ним;
- при втраті фінансової стійкості економічних агентів, що здійснюють операції з ФД вони можуть стати джерелом системного ризику, що призводить до труднощів в інших компаніях, сегментах чи фінансовій системі в цілому.

З огляду на унікальність біржових та позабіржових ФД як універсальних інструментів хеджування ризиків, варто зосередити додаткову увагу на їх можливості застосування в ролі інструментів ризик-менеджменту. Водночас, слід також пам'ятати, що ФД можуть, у свою чергу, виступати як джерела генерування додаткових ризиків для суб'єктів ринку. Взаємозв'язок між видами ризиків, які можна хеджувати за допомогою ФД та ризиками, що притаманні саме ФД, наведено на рис. 2.

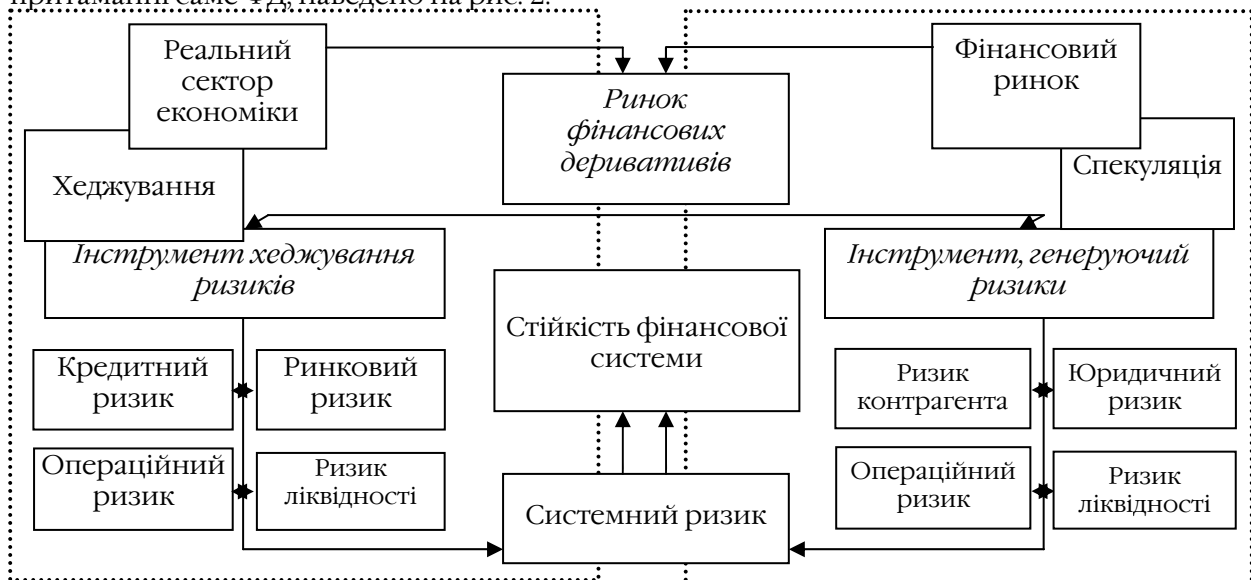

Рис. 2. Взаємозв'язок між фінансовими деривативами як інструментами хеджування ризику та інструментами, що його генерують

Джерело: власна розробка автора.

Слід наголосити, що реалізація саме спекулятивної функції ФД забезпечує підтримання ліквідності ринку та формування доходів фінансових посередників індустрії фінансових деривативів. Однак, при неналежному спекулятивному використанні цих інструментів порушується баланс між операціями хеджування і спекулятивними операціями, що загрожує втратою рівноваги на ринку ФД.

Підсумовуючи питання щодо доцільності використання ФД, слід мати на увазі, що головні їх переваги як інструментів хеджування ризиків економічних агентів у випадку некваліфікованого застосування чи зловживання ними можуть перетворитися на недоліки і загрозувати стабільності світового фінансового ринку, генеруючи кризові явища. Для уникнення неналежного використання ФД необхідне впровадження ефективної системи їх регулювання як на національному, так і на наднаціональному рівнях.

Література:

1. Кейнс Дж. М. Трактат о денежной реформе: пер. с англ. / Дж. М. Кейнс. – М.: Экономика, 1993. – 543 с.
2. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал: пер. с англ. / Р. Дж. Хикс. – М.: Изд группа «Прогресс», «Универс», 1988. – 488 с.
3. Kaldor N. Speculation and Economic Stability / N. Kaldor. – Review of Economic Studies. – 1939. – № 7. – р. 376-405.
4. Derivatives: Practices and Principles. – Group of Thirty, 1993. – 69 p.
5. Михайлов Д. М. Мировой финансовый рынок: Тенденции и инструменты / Д. М. Михайлов. – М.: Экзамен, 2000. – 768 с.
6. Дарушин И. Гипотеза оперделяющего влияния срочного рынка / И. Дарушин // Рынок ценных бумаг. – 2006. – № 1. – С. 23-25.
7. Киселев М. В. Функции деривативов / М. В. Киселев // Фондовый рынок. – 2008. – № 3. – С. 45-49.
8. Капитал. Критика политической экономии: Т.3. [Кн. 3]: Процесс капиталистического производства, взятый в целом Ч. 2 / Карл Маркс; ред. Фридрих Энгельс. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1986. – 1080 с.
9. Бузгалин А. Мировой экономический кризис и сценарии посткризисного развития: марксистский анализ / А. Бузгалин, А. Колганов // Вопросы экономики. – 2009. – № 1. – С. 119-132.
10. Васильченко І.І. Аналіз ефективності моделей оцінки вартості опціонів / І.І. Васильченко // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – №126. – С. 62 – 63.
11. Fama E. Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Evidence //Journal of Finance, 1970.
12. Kahneman D. Prospect theory: An analysis of decisions under risk / D. Kahneman, A. Tversky. – Econometrica. – 1979. – № 47. – P. 313-327.
13. Mandelbrot B. The Fractal Geometry of Nature. New York: W.H.Freeman, 1982. – ISBN 0-7167-1186-9.

Васильченко І.І. Функции финансовых деривативов как инструментов хеджирования и генерирования рисков. В статье анализируются основные методологические подходы к определению функций финансовых деривативов как инструментов хеджирования и генерирования рисков; обобщено содержание базовых положений альтернативных теорий эффективности функционирования рынка финансовых деривативов.

Ключевые слова: функции финансовых деривативов; фиктивный (спекулятивный) капитал; хеджирование рисков; генерирование рисков; гипотеза эффективности рынка.

Vasylchenko I.I. Functions of financial derivatives as hedging and risk-generating instruments. The main methodological approaches to defining functions of financial derivatives as a main hedging and risk-generating instruments as well as are generalized main ideas of alternative theories of efficient functioning of financial derivatives market are examined in the article.

Key words: functions of financial derivatives; fictitious (speculative) capital; risks hedging; risks generation; efficient market hypothesis.

УДК 005.21:658

Кульчинська О.О.,

здобувач кафедри економіки підприємства
АПСВ ФПУ

Роль стратегічного планування в ефективній діяльності підприємств

У статті розглядаються сучасні тенденції розвитку економік Європи та України. Описані теоретичні засади стратегічного планування та стратегічного аналізу. На прикладі діяльності підприємства показано можливість ефективного застосування стратегічного планування.

Ключові слова: маркетингова стратегія, стратегічне планування, стратегічний аналіз, SWOT – аналіз.

За сучасних умов підприємству, щоб вижити в жорсткій конкурентній боротьбі і бути ефективним, слід приділяти більше уваги плануванню своєї діяльності, і зокрема, стратегічному плануванню. Основною метою діяльності підприємства на ринку є отримання прибутку, який значною мірою залежить від вдалого вибору місії та стратегії фірми. Більшість стратегій сучасних підприємств спрямовані на максимізацію прибутку, відповідним чином і місія підприємства тією чи іншою мірою пов'язана із стратегічними рішеннями з урахуванням можливості отримання максимальних конкурентних переваг і збільшення прибутку в діяльності організації. Слід також відзначити, що стратегічне планування підприємства, яке базується на місії, актуальній та ефективній стратегії управління має довготерміновий характер і, як правило, коригується на основі річного плану діяльності.

Дослідження тенденції розвитку економік більшості розвинутих країн світу дає можливість констатувати, що вони перебувають на етапі поступового виведення своїх економічних систем зі стану рецесії. Так, наприклад, це можна побачити, спостерігаючи за економікою Німеччини, а саме, за показником ВВП на душу населення: в 2008 р. цей показник становив 102,8% до минулого року, а вже через рік зменшився до 96,5%. [14] За даними Федерального статистичного бюро, у 2010 р. було досягнуто рекордних показників, а саме – приросту в 3,6% до попереднього року, що є найкращим показником за минулих 20 років [15] У минулому 2011 р. тенденція до зростання збереглась – ріст ВВП становив 4–4,5% до попереднього року. Рівень інфляції дорівнював 11–11,5%. Але говорити про остаточний вихід основних ринків на докризові показники, на нашу думку, поки що рано. Наразі все ж таки існує загроза повторної хвилі кризових явищ. Одним із інструментів подолання можливих загроз, що пов'язані із кризою, може бути стратегічне планування підприємства, яке максимально враховує стан, тенденції та можливості впливу як мікро- так і макросередовища на діяльність підприємства. Схожі тенденції спостерігаються і в українській економіці. Слід зазначити, що на початок 2008 р. ВВП у розрахунку на одного українця становив 102,3 % до попереднього року, тоді вже як на початок 2009 р. – цей показник стрімко зменшився і становив всього лише 84,9 % до попереднього року [1]. У 2010 р. цей показник підвищився – 104,2 % щодо попереднього року [14].

На нашу думку, особливо для тих підприємств, які планують свою довгострокову стратегію розвитку, з урахуванням як місії, так і прибутковості діяльності, часто виникає необхідність варіантного розвитку чи реалізації бізнес планування. Основою такого бізнес-планування є пошук адаптованої до місії підприємства бізнес стратегії. У широкому розумінні стратегія – це план дій за різних умов для покращення діяльності компанії. Стратегія підприємства спрямована на ефективну діяльність фірми за будь-яких умов середовища.

Багато відомих науковців, як зарубіжних (Котлер, Траут, Уолкер та ін.), так і вітчизняних (Гаркавенко, Куденко та ін.) у своїх працях досліджували маркетингові стратегії [5; 6; 8; 9; 4; 7]. Поняття стратегії з часом еволюціонувало, розширювалось та інтегрувалось. Наразі

всі основні визначення такої категорії як стратегія можна звести до кількох основних блоків чи напрямів. Перший напрям акцентує свою увагу на розширенні цільових ринків та ефективній діяльності організації. До нього можна віднести і наступне визначення: маркетингова стратегія – основа дій фірми за конкретних ринкових умов, що визначає способи застосування маркетингу для розширення цільових ринків та досягнення ефективних результатів [2]. Другий напрям наголошує на аналізі, плануванні та моніторингу маркетингових заходів. Як приклад можна навести таке визначення: маркетингова стратегія – маркетингові заходи компанії зі сталого просування своїх товарів на ринок, включаючи визначення цілей, аналіз, планування маркетингових заходів, моніторинг [3]. Наступний блок складається із визначень, які все більшу увагу приділяють такому важливому аспекту діяльності фірми як співвідношення витрат на маркетингові заходи з ефективністю їх проведення. Стратегія маркетингу – раціональна, логічна побудова, керуючись якою організаційна одиниця розраховує вирішити свої маркетингові задачі. Вона включає конкретні стратегії по цільових ринках, комплексу маркетингу та рівню витрат на маркетинг [6]. Ми досліджували діяльність багатьох підприємств, які у своїй практичній роботі використовують елементи стратегічного планування та дійшли висновку, що найбільш адаптованою, розгорнутою та доречною для сучасних умов України є така трактовка поняття стратегії маркетингу: стратегія маркетингу – це формування та реалізація цілей та задач підприємства-виробника та експортера по кожному окремому ринку (сегменту ринку) та кожному товару на певний період часу для здійснення виробничо-комерційної діяльності відповідно до ринкової ситуації та можливостей підприємства. У цілому ефективна стратегія має:

- орієнтуватися на конкретних споживачів, їх потреби, запити, інтереси;
- віддзеркалювати набір сильних сторін фірми, які разом і створюють її конкурентні переваги;
- містити перелік конкретних задач, які б дозволяли організації реально реалізувати свої конкурентні переваги, тобто обслуговувати споживачів краще за конкурентів;
- містити заходи, які б дозволяли долати слабкості фірми та загрози із зовнішнього середовища.

На різних ринках слід використовувати й різні типи стратегій. Так, існують різні рівні стратегічного планування: загальна стратегія організації, стратегія окремої бізнес одиниці та функціональна стратегія. Усі ці стратегії перебувають у тісній взаємодії одна з одною, вони взаємодоповнюють одна одну та утворюють так звану піраміду стратегій (рис. 1). Всередині піраміди вказані області функціонування стратегій, праворуч зазначені ті питання, на які реалізація стратегії повинна дати відповідь, та які, у свою чергу, поширюються на основні рівні, на яких реалізується стратегія сучасного підприємства. На рисунку також відображено комплексність і системність дії окремих елементів піраміди, а також необхідність постійного зворотного зв'язку як під час планування стратегії, так і більшою мірою під час її реалізації.

Слід наголосити, що кожна стратегія буде реалізована більш повно лише тоді, коли вона складається з логічних етапів. Існують певні етапи розробки стратегічних планів підприємства, які мають свою логічну послідовність (рис. 2).

Розглядаючи набір основних елементів стратегії, слід зазначити, що, як правило, при її реалізації є прив'язка конкретних стратегій до місії і цілей організації. Місія фірми – це її головне призначення, причина її існування. В той же час досягнення місії фірми не можливе без аналізу середовища існування організації.

Зовнішнє середовище – це ті умови, в яких існує фірма, загрози та можливості цього середовища. Зазвичай підприємство не може впливати на ці фактори, однак може спрогнозувати їх і скоригувати свою діяльність відповідно до різних варіантів впливу даних факторів.

Так, наприклад, до зовнішніх факторів можна віднести можливу нестабільність валютних курсів, прийняття нового Податкового Кодексу, зміна на ринку сировини, активність конкурентів тощо.

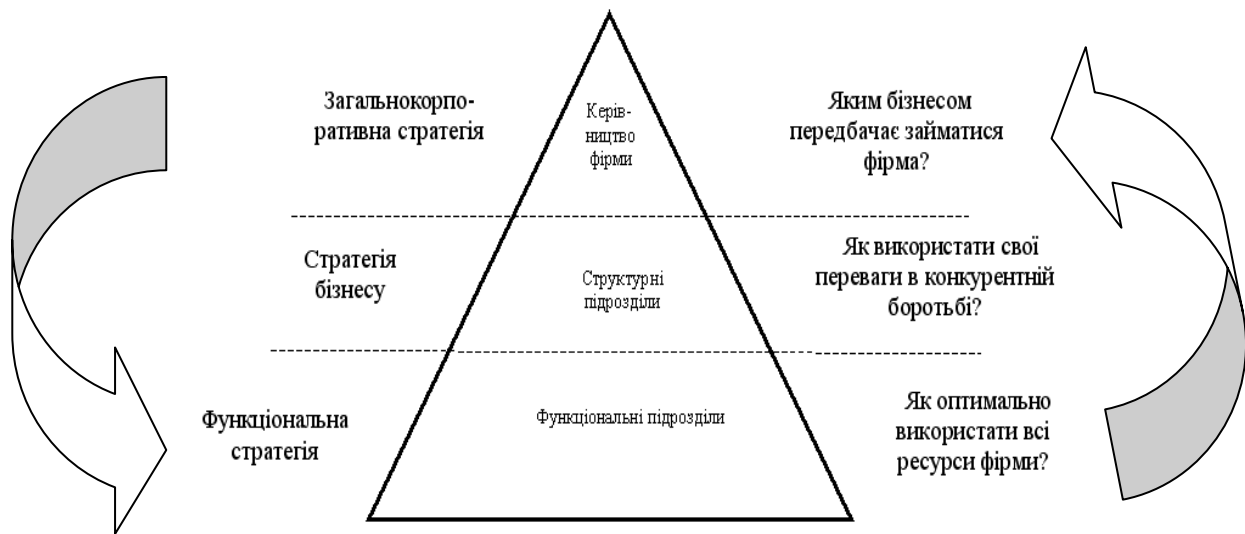

Рис. 1. Піраміда стратегій

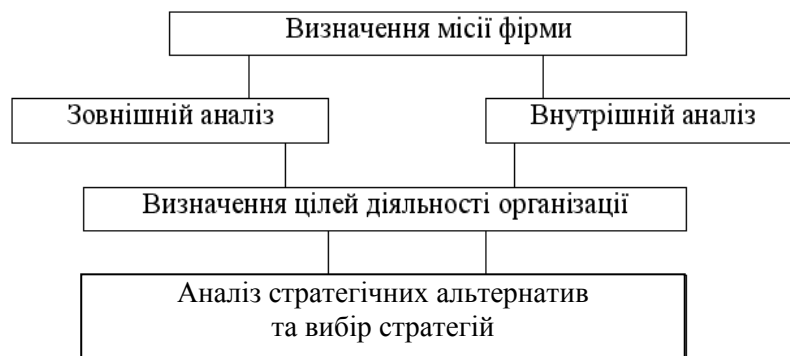

Рис. 2. Етапи стратегічного планування

Внутрішні умови – це сильні та слабкі сторони самої організації. Внутрішні фактори піддаються впливу і можуть коригуватися для покращення результатів діяльності організації.

Можна констатувати, що є загальний набір як зовнішніх, так і внутрішніх факторів чи чинників, які визначають основні бізнес стратегії організації, але поряд із загальним набором таких стратегій існують окремі стратегічні рішення та конкретні набори бізнес практик, що є саме специфічними для певних галузей. Об'єктом дослідження ми обрали підприємство, яке працює на ринку побутової хімії та займається продажем засобів догляду за взуттям. Проведене дослідження ринку побутової хімії та окремих підприємств у цій галузі дає можливість виділити внутрішні умови, які впливають на діяльність організацій. До таких умов належать такі: конкурентоспроможність організації, фінансовий стан діяльності, система менеджменту на фірмі тощо. Досліджувана компанія займається активною маркетинговою діяльністю (проведення ATL та BTL заходів), щорічно збільшуючи свої маркетингові бюджети в абсолютних цифрах. У відносних показниках фірма витрачає на просування товару 10% прибутку від проданого товару.

Чітке розуміння взаємодії зовнішніх та внутрішніх умов, які впливають на конкурентоспроможність організації та реалізацію стратегій неможливі без набору та володіння конкретним інструментарієм маркетингу, який і дозволяє підприємству оцінити як зовнішні, так і внутрішні фактори.

Зазвичай внутрішні та зовнішні фактори діяльності фірми аналізують за допомогою SWOT-аналізу. Поряд з цим сучасні маркетингологи у своїй практичній діяльності використовують також БКГ аналіз, Мак – Кінсі, ADL аналіз та ін.[11].

Застосування сучасних інструментів маркетингу дозволяє отримати зворотну інформацію стосовно ринків, персоналу, конкурентів, цін тощо, яка, у свою чергу, використо-

вугється при коригуванні бізнес діяльності та стратегічного планування підприємства. Відповідно, наступним етапом стратегічного планування є визначення цілей організації. Останні, у свою чергу, показують ключові точки чи напрями діяльності підприємства, які пов'язані зі стратегією розвитку і базуються на зрозумілих підходах виміру даних цілей. На нашу думку, головним у формуванні цілей є конкретність їх постановки та можливість їх виміру. Зазвичай фірма ставить перед собою такі показники для досягнення:

- прибутковість (може відбиватися за допомогою різних показників: обсяги прибутку; прибуток на інвестований капітал; прибуток до обсягу продажу тощо);
- продуктивність (витрати на виробництво одиниці продукції; продуктивність праці тощо);
- продукція (зміни номенклатури та асортименту; впровадження нових видів продукції тощо);
- ринок (обсяги продукту; частка ринку, яка належить фірмі тощо);
- виробничі потужності;
- персонал (зменшення плинності кадрів; підвищення рівня кваліфікації; покращення умов праці тощо).

Так, на підтвердження викладеного, підприємство, яке послужило базою для практичних досліджень яке як вже зазначалось, займається дистрибуцією товарів побутової хімії, встановило перед собою такі цілі, які планує досягти до 2014 р.:

- встановлення долі ринку в сегменті на рівні 30% (на даний момент за рахунок двох торгових марок, які представляє наша компанія, сьогодні доля ринку становить 10%);
- збільшення об'ємів продажу вдвічі (за рахунок як розвитку вже існуючих, так і залучення нових торгових марок та виходу на нові для підприємства ринки);
- розвиток власної дистрибуції;
- виведення на ринок п'ять нових торгових марок;
- ребрендинг двох існуючих торгових марок та ін.

Для досягнення одних і тих самих показників можна вибрати різні варіанти діяльності підприємства. Наприклад, збільшення долі підприємства на ринку може відбуватися як за рахунок відвоювання долі продажів у конкурента, так і за рахунок збільшення ємності ринку в цілому (як це планують з ринком непродуктованих товарів, його ємність до 2014 р. повинна збільшитись і становитиме 252 млн. у.о.).[12] Ще одним з існуючих варіантів збільшення частки ринку фірми може стати просування нових торгових марок, покращення дистрибуції товару та ін.

Досить важливим питанням є визначення шляхів досягнення поставлених цілей. На нашу думку, вибір підходів ведення бізнес діяльності підприємства, що дозволяють досягти поставлених цілей на основі оптимального використання всіх наявних ресурсів і методів впливу підприємства формується на етапі аналізу стратегічних альтернатив та вибору стратегії, що дозволяє мінімізувати ризики, а також розробити можливі стратегічні рішення на перспективу. Слід відзначити, що не завжди бажання фірми відповідають наявним ресурсам компанії, інколи для реалізації поставлених цілей необхідно певний час і певні ресурси, які підприємство на даний момент може не мати в наявності.

На останньому етапі фірма втілює в життя стратегічний план розвитку підприємства. Зазвичай існує кілька варіантів стратегії дій: оптимістична, реалістична та песимістична. Залежно від того, як замінюватимуться умови діяльності підприємства під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Слід констатувати, що сучасна вдала ділова практика, насамперед з точки зору прибутку, формування іміджу та привабливості подальшого розвитку підприємства, підтверджує зростаючу роль стратегічного планування в бізнес діяльності організації. Значною мірою зростання ролі стратегічного планування пов'язане із тим, що менеджмент підприємств, незалежно від ієрархічного рівня, застосовує адаптовані для умов України інструменти сучасного маркетингу та менеджменту. Особливо це стосується сучасного етапу розвитку національної економіки, яка тісно переплетена та пов'язана з міжнародною економікою, яка ще не вийшла з рецесії і є загроза повторної кризи. Тому сучасний менеджмент, особливо на

рівні топ менеджменту, перебуває весь час у пошуку дієвих механізмів введення бізнес діяльності з мінімальними ризиками за рахунок як реалізації інвестиційних проектів, технічного переоснащення, кадрового потенціалу, так і стратегічного планування. Ті можливості, які дає сучасний стратегічний маркетинг та стратегічний менеджмент, здебільшого дозволяють позитивно вирішувати проблемні питання українського бізнесу.

Важливим моментом є те, що сучасні інструменти маркетингу та менеджменту підприємства повинно бути готовим взяти чи освоїти. Зазвичай це залежить від першої особи. Лідери багатьох підприємств вважають, що якщо вони заробили певні капітали, то вдало керують бізнесом і стратегічне планування їм непотрібне. Але навіть такі відомі інвестиційні банки США як Bear Stearns (був проданий), Lehman Brothers (збанкрутував), Merrill Lynch (був проданий), які мали свої традиції, багаторічну історію існування, а також штат висококваліфікованих менеджерів не змогли вчасно відреагувати на зміни навколишнього середовища і подолати кризу, тому і припинили свою діяльність.

Стосовно конкуренції на ринку побутової хімії та окремого його сегмента, а саме – засобів догляду за взуттям, то слід зазначити, що її формують такі відомі торгові марки як Твист, Salton, Silver, Salamander, Kiwi, Sital та ін. Якщо розглядати середній ціновий сегмент, то основними брендами, що конкурують між собою, є Salton, Твист та Silver. Зазначимо, що всі названі марки були відомі на українському ринку ще до початку кризових явищ в економіці 2008–2009 рр., і хоча попит між основними конкурентами у 2009 р. перерозподілювався, можна стверджувати, що всі вони успішно подолали кризу, використовуючи при цьому стратегії виживання та стабілізації.

Стежачи за розвитком ринку, починаючи з 2007 р. і по сьогоднішній день, спостерігається тенденція щодо збільшення кількості суб'єктів ринку. Так, за нашими даними, у 2007 р. ринок представляли п'ять торгових марок, що займали сумарно 50% ринку, наступні ж 50% становили інші продукти, які займали мізерні частки ринку і не мали чітко визначеної торгової марки. На даний момент на ринку діють 6 відомих марок, що займають 98%, і лише 2% припадає на інші продукти. Лідерами продажу на ринку є три торгові марки, між якими і ведеться жорстка конкуренція (ТМ Salamander – займає 35% ринку, ТМ Твист – 30% і ТМ Salton – 17%), тим паче, що ринок перебуває на стадії росту (прогнозне щорічне зростання ринку становитиме 10%). То ж для того, щоб не тільки не втратити свої позиції, а й зайняти більшу долю ринку, підприємства конкуренти активно застосовують стратегію диверсифікації цін, а саме – різного роду знижки та подарункові акції, тим самим збільшуючи свої продажі та підтримуючи лояльність споживачів.

На нашу думку, поряд із такими факторами і чинниками, які впливають на успішну діяльність бізнесу, а саме – кадрове забезпечення, ресурсна, прибуткова діяльність та ряд інших, одним із головних факторів чи чинників є ефективне стратегічне планування, в якому поєднуються основні елементи мікросередовища підприємства, а також можливості та ризики макросередовища, в якому це підприємство працює. Адже це не тільки показує топ-менеджерам організації куди вести фірму і до чого треба прагнути, а й додає впевненості пересічним працівникам у завтрашньому дні. Презентація стратегії всім працівникам організації засвідчує значущість працівників у діяльності підприємства та реальні вигоди, котрі вони отримають при досягненні поставлених показників, а також дозволяє підвищити їх лояльність до менеджменту цього підприємства.

Література:

1. Статистичний щорічник України за 2009 рік/[за ред. О.Г. Осауленко]. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 576 с. – *Статистичний щорічник*. – ISBN 978-617-571-025-8
2. Алексунин В.А. Международный маркетинг: учеб. пособие / В.А. Алексунин. – М.: Изд. Дом «Дашков и Ко», 2000. – 160 с. – [Учеб. пособие].
3. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.
4. Гаркавенко С.С. Маркетинг. – К.: Лібра, 2002. – 378 с.
5. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер; [пер. с англ.; под ред. О.А. Третьяк, Л.А. Волковой, Ю.Н. Каптуревского] – СПб.: «Питер», 1999. – 896 с.

6. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер; [пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой]. — Новосибирск: Наука, 1992. — 736 с.
7. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг: навч. посіб. / Н.В. Куденко. — К.: КНЕУ, 1998. — 152 с.
8. Уолкер О. Маркетинговая стратегия / Уолкер-мл., Х. Бойд-мл., Ж.-К. Ларше, Дж. Маллинз; курс МВА. — Вершина, 2008. — 496с. — ISBN 5-9626-0106-8.
9. Райс Эл. Маркетинговые войны / Эл. Райс, Дж. Траут; [пер. с англ. С. Жильцо]. — Питер, 2006. — 256с. — ISBN 5-469-00503-8, 5-272-00100-1.
10. Сучасні проблеми економіки і менеджменту [Електронний ресурс]: (підсумки Міжнар. конф. «Львів – 2011») – Електрон. дані. – Львів: Ін. екон. і менеджменту Національного університету «Львівського політеху» – режим доступу: – <http://invesyeii.org/pres-relizy/mizhnarodna-konferensiya-suchasni-problemy-ekonomiky-i-menedzhmentu.html>
11. Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001–2010 рр. [Електронний ресурс]: Держ. ком. статистики України – Електрон. дані. – К.: Інфодиск, 2011. – режим доступу: – <http://ukrstat.gov.ua/>
12. Німеччина [Електронний ресурс]: (електронна бібліотека Вікіпедія) – Електрон. дані. – електронна бібліотека Вікіпедія – режим доступу: – http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Германии
13. Економіка України [Електронний ресурс]: (електронна бібліотека Вікіпедія) Електрон. дані. – електронна бібліотека Вікіпедія – режим доступу: – http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Украины
14. Рост ВВП Германии в 2010 году [Електронний ресурс] – Електрон. дані. – режим доступу: – <http://www.forbes.ru/news/61904-rost-vvp-germanii-v-2010-godu-sostavil-36-maksimum-za-20-let>

Кульчинская О.О. Роль стратегического планирования в эффективной деятельности предприятия.

В статье рассматриваются современные тенденции развития экономик Европы и Украины. Описаны теоретические основы стратегического планирования и стратегического анализа. На примере деятельности предприятия показана возможность эффективного применения стратегического планирования.

Ключевые слова: маркетинговая стратегия, стратегическое планирование, стратегический анализ, SWOT-анализ.

Kulchinskaya O.O. The importance of strategic planning for effective activity of the enterprise. *The article deals with modern trends in the economies of Europe and Ukraine. The theoretical background of strategic planning and strategic analysis is described. On the example of the company the possibility of effective application of strategic planning is studied*

Key words: marketing strategy, strategic planning, strategic Analysis, SWOT analysis.

УДК 334.7:005.35](477)

Машика Ю.В.,канд. екон. наук,
доцент, завідувач кафедри економічної теорії та менеджменту,**Колчар О.В.,**студентка III курсу факультету економіки та туризму
Закарпатського державного університету

Корпоративно-соціальна відповідальність – складова стратегії розвитку українських компаній

У статті визначається вплив корпоративно-соціальної відповідальності на розвиток українських компаній, розглядаються ключові проблеми регулювання корпоративно-соціальною відповідальністю в Україні та деякі поради щодо покращення ситуації.

Ключові слова: корпоративно-соціальна відповідальність, суспільство, трудовий потенціал, соціальне інвестування, державна політика.

Дебати про корпоративну соціальну відповідальність (далі – КСВ) розпочалися в далеких тепер 70-х – 80-х роках, коли громадськість почала дізнаватися про приховані негативні наслідки діяльності компаній. КСВ – це спроба відійти на певну відстань і проаналізувати, де і як компанія може допомогти у вирішенні соціальних та екологічних проблем, розвиваючись сама й розвиваючи середовище навколо себе.

КСВ – це усвідомлення необхідності сталого розвитку суспільства. Це уважність до впливу поточних рішень на можливості наступних поколінь.

Наразі сталий економічний розвиток визначається не фактором наявності сировини або ринків збуту, а можливістю для підприємств долучитися до ринку висококваліфікованих трудових ресурсів, наукових винаходів та новітніх технологій, який неможливий без принципів корпоративної соціальної відповідальності [1, с. 239 – 240].

Теоретичні, методичні та прикладні аспекти цієї проблеми набули розвитку в працях вітчизняних науковців – С. Бандури, Д. Богині, В.М. Геєць, Р. Кузнецової, О.В. Крушельницької, В. Жукова, В. Скуратівського, Г.В. Осовської, В. Онікієнка, Г. Осового, Е. Лібанової, І. Петрової, В. Петюха, І. Черніна, М. Шаленко та ін. Значний науковий інтерес до цих питань виявляють російські вчені Б. Бреєр, С. Виборова, Н. Вишневіська, С. Єршов, О. Кашина, С. Курішова, А. Нікіфорова, С. Рошін, Ю. Симагін, В. Павленков, Л. Чинова та ін.

Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок дослідженнями не охоплено повною мірою питання корпоративно-соціальної відповідальності як складової стратегії розвитку українських компаній, що власне і стало предметом цієї статті.

Ми використовували методи статистичні, економіко-математичні, порівняльного аналізу та динамічних рядів.

За мету статті ми ставили вплив корпоративно-соціальної відповідальності на розвиток українських компаній.

Корпоративна соціальна відповідальність – це добровільна ініціатива власника компанії або засновників організації з розробки і реалізації певних соціально-спрямованих, неприбуткових заходів, що мають на меті якісне покращення зовнішнього для компанії або організації середовища.

Розвиток корпоративно-соціальної відповідальності вітчизняним компаніям слід розпочинати із вибору найперспективніших форм соціального інвестування, які знахо-

дяться в руслі довгострокового інтересу компанії. Тобто, КСВ буде інтегрована не лише у систему управління компанією, а й у загальну корпоративну бізнес-стратегію, включаючи соціальні, економічні та екологічні цілі.

На думку відомого економіста М.Фрідмена, соціальна відповідальність підприємства полягає у зростанні та максимізації прибутку [2, с. 170].

При цьому КСВ не слід ототожнювати лише з благодійністю. Навпаки, вона передбачає прояв випереджаючих соціальних ініціатив компанії, які проявляються у формуванні дієвого партнерства із заінтересованими особами (персонал, споживачі, власники, територіальні громади, представники держави тощо). Тобто, корпоративна соціальна відповідальність проявляється у впливі управлінських рішень та результатів діяльності компанії (продукти, послуги) на суспільство і навколишнє середовище. Дуже часто КСВ ототожнюють із добродійністю або із покращенням ефективності застарілого обладнання. Це – найпоширеніший міф корпоративної відповідальності. Ми говоримо не просто про благодійність, не просто про закриття неефективних «брудних» виробництв, успадкованих від СРСР. Йдеться про сутність компанії, про те, як щоденно вона працює.

Реалізація корпоративної соціальної відповідальності повинна відбуватись за умови невтручання держави та її відповідних органів до оперативної діяльності компанії. Надмірна регламентація такої діяльності позбавляє КСВ діяльність духу добровільності, соціально-спрямованої діяльності компанії або організації.

Ситуація в Україні. Українські бізнесмени стверджують, що суспільна активність необхідна насамперед для поліпшення іміджу компаній, але при цьому нарікає на відсутність вільних засобів для соціальних інвестицій.

В Україні розпочинається робота над впровадженням державної політики у сфері формування зацікавленості вітчизняного бізнесу виконувати соціальні функції як відносно власних співробітників, так і всього суспільства. Сьогодні держава займає досить активну позицію стосовно створення сприятливих умов для роботи приватного сектора [6].

Орієнтація України на інноваційний розвиток економіки, без якого є неможливою успішна інтеграція України у світову економічну систему, ставить перед вітчизняними компаніями нові завдання, важливість яких пов'язана саме із соціальною відповідальністю, тобто, на державному рівні – відповідальність перед суспільством і зокрема перед кожним громадянином, та на підприємницькому рівні – відповідальність перед самою державою, своїм колективом та споживчим сектором економіки.

Говорячи про Україну, можна навести багато прикладів, коли компанії можуть отримати значні прибутки або зменшити ризики, приділивши увагу соціальній відповідальності. Компанія, яка працює у сфері інформаційних технологій, може сприяти підвищенню рівня ІТ-писемності серед «нових» груп населення (передусім дітей, наприклад, шкіл-інтернатів) разом із урядовими структурами або без них.

Українські бізнесмени наголошують, що суспільна активність необхідна насамперед для поліпшення іміджу компаній, але при цьому нарікають на відсутність вільних засобів для соціальних інвестицій.

Донедавна витрати, пов'язані з корпоративною соціальною відповідальністю, могли собі дозволити лише великі, транснаціональні компанії, але у зв'язку з підвищенням вимог до підприємства – до непрямой відповідальності за своїх постачальників та використовуваними ресурси як з боку законодавства, так і з позицій стандартизації та сертифікації, малі підприємства також змушені інтегрувати в свою систему менеджменту принципи КСВ, аби втриматися на конкурентному ринку.

Якщо галузеві ініціативи здатні допомогти передусім великим та середнім компаніям, малий бізнес може значно виграти від застосування КСВ у соціальному підприємстві. Соціальне підприємництво – це створення успішного бізнесу там, де більшість убачає винятково соціальну проблему. Зважаючи на зростаюче розшарування населення України на багатих і бідних, компанії, здатні ефективно і взаємовигідно працювати з найбіднішими верствами населення на дні соціальної піраміди вирішують не лише соціальну проблему, а й утримують доступ до неймовірно великого ринку.

Одним зі шляхів розробки та регулювання КСВ діяльності є діалог держави, громадських організацій та представників бізнесу. Тому, політика соціальної відповідальності може бути вироблена і впроваджена в результаті соціального діалогу, і у цьому процесі ключова роль належить саме організаціям роботодавців.

Активним інструментом КСВ є соціальні звіти (звіти зі сталого розвитку, корпоративної громадянської позиції), які включають інформацію про діяльність компанії у соціальній сфері та у сфері охорони довкілля. Кількість соціальних звітів неухильно зростає в Європі впродовж останніх 10 років. Останнім часом означилася тенденція до оприлюднення компаніями одночасно традиційних фінансових річних звітів і соціальних звітів, тим самим засвідчується важливість концепції потрійної кінцевої мети.

Відсутність соціальної інформації може спричинити ще більше проблем, ніж її наявність. Саме тому ми є свідками відкритої звітності багатьох компаній про власні проблеми, наприклад, про використання дитячої праці, чи нещасні випадки на виробництві та ін. Всесвітня ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative) надає перелік нефінансових показників, рекомендованих для звітності.

В Україні звіти подібного типу навряд чи з'являться найближчим часом. Якщо так, то багато хто вбачатиме у цьому виключно PR, коли компанії зніматимуть вершки з нової модної термінології. Ті, хто налаштований серйозно, повинні спочатку визначити власну стратегію стосовно різних аспектів КСВ, визначити цільові показники, окреслити програми, зібрати інформацію як всередині, так і поза межами компанії. Мета оприлюднити соціальний звіт у середньостроковому періоді може значно підвищити мотивацію до роботи у сфері КСВ.

Аналізуючи сучасну практику впровадження принципів КСВ на підприємствах в Україні, було виявлено значну різноманітність методик щодо розроблення та застосування програм, що включають соціальну відповідальність [4, с. 122-126].

В Україні ключовою проблемою регулювання КСВ є впровадження та виконання вимог чинного законодавства, пов'язаного із КСВ. Якщо закони не працюють на практиці (незадовільне фінансування, нерівномірність розподілу витрат тощо), увесь процес законодавчого регулювання не досягне поставлених цілей та стратегій розвитку [5].

Для тих українських компаній, які планують упроваджувати політику у сфері КСВ, існують загально визнані стратегії, які умовно ми можемо поділити на три групи:

- окремі проекти, пов'язані із КСВ;
- програми КСВ, що поєднують кілька проектів та ініціатив;
- упровадження стратегії КСВ у всі основні, як внутрішні, так і зовнішні, процеси діяльності підприємства [3].

На цей час співпраця у сфері соціального партнерства бізнесу, влади, громадськості України є фрагментарними, безсистемними, але і на такому рівні ця співпраця дає позитивні результати.

Для того, щоб ефективно визначити програми КСВ, слід не лише знати традиції доброчинності, потрібно також зважати на особливості середовища, які існують в Україні. Деякі з таких особливостей:

1. Розвинута система соціального захисту — радянська система економіки залишила у спадок великим підприємствам розвинуту соціальну інфраструктуру (дитячі садочки, будинки відпочинку тощо). Крім того, населення звикло до безкоштовної медицини та освіти належного рівня.

2. Економічні залежності — українська економіка значно залежить від важких галузей, таких як металургійна промисловість. Розвиток і важливість КСВ значно залежить від позиції компаній, які працюють у цих галузях економіки.

3. Спадщина комунізму в економіці, довіллі та суспільстві — неефективне розміщення ресурсів, неефективні технологічні та управлінські технології, успадковані від радянського часу і далі наносять шкоду.

4. Психологічний бар'єр між минулим та теперішнім — значна відмінність між поколіннями, складнощі у людей похилого віку до адаптації до сучасних вимог.

5. Національне самовизначення – значне зростання інтересу до національних питань. Сфера інтересів населення зужується до рівня місцевості, інтерес до місцевого національного розвитку.

Майбутнє КСВ в Україні залежить від важливості та нагальності соціальних питань для компаній. Моральні переконання власників бізнесу, тиск з боку груп впливу, необхідність сертифікації для освоєння інших ринків – всі ці фактори спричинять визначення власної, української сутності КСВ та індивідуальних стратегій для окремих компаній. Можна вчитись від іноземних компаній та міжнародних програм, проте слід не забувати власні історичні традиції.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків, а саме: майбутнє корпоративно-соціальної відповідальності бізнесу в Україні залежить від важливості соціальних питань для компаній. Українським компаніям потрібно брати до уваги досвід від іноземних компаній, проте не забувати й про власні історичні традиції з метою підвищення ефективності програм і процесів всередині підприємства.

На сучасному етапі для становлення ідеї корпоративно-соціальної відповідальності бізнесу українським компаніям насамперед необхідно: сформулювати законодавчу базу, яка забезпечить зацікавленість бізнесу в конструктивізмі щодо соціальних програм; надати бізнесовим структурам організаційно-методичної допомоги у плануванні та реалізації конкретних соціальних проектів та програм, реалізації корпоративних систем соціальної відповідальності; прийняти законодавчі та відомчі нормативні акти, які стимулюють розвиток в Україні соціально відповідального бізнесу та корпоративної філантропії, меценатства.

Література:

1. Гриджук І. Інноваційна складова стійкого розвитку економіки регіонів / І. Гриджук // Теорії мікро-макроекономіки: зб. наук. праць. – К: Академія муніципального управління, 2008. – Вип. 29. – С.239-240.
2. Довідник соціально-відповідальних компаній України. – К.: К.І.С., 2007. – 170 с.
3. Публікація ООН в Україні «Соціальна відповідальність бізнесу, розуміння та впровадження». – К., 2005.
4. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit // New York Times Magazine. – September 13, 1970.– P.122-126.
5. www.management.com.ua – Інтернетпортал для українців.
6. www.niss.gov.ua – офіційний сайт Національного ін-ту стратегічних досліджень.

Машика Ю.В., Колчар О.В. Корпоративно-социальная ответственность — составляющая стратегии развития украинских компаний. В статье определяется влияние корпоративно-социальной ответственности на развитие украинских компаний, рассматриваются ключевые проблемы регулирования корпоративно-социальной ответственности в Украине и некоторые рекомендации относительно улучшения ситуации.

Ключевые слова: корпоративно-социальная ответственность, общество, трудовой потенциал, социальное инвестирование, государственная политика.

Mashyka U.V., Kolchar O.V. Corporate Social Responsibility is a component of the strategy of Ukrainian companies. This article deals with the influence of corporate social responsibility for development of Ukrainian companies. The key issue of corporate social responsibility in Ukraine is studied and some tips for its improvement is given.

Key words: corporate and social responsibility, community, labor potential, social investment, public policy.

УДК 331.5.025.12

Мехрибан Мирзазаде,ст. научный сотрудник
Института экономики НАН Азербайджанской Республики

Рынок труда: аспекты регулирования

В статье рассматриваются вопросы экономического и социального развития регионов в условиях финансово-экономического кризиса, меры регулирования процессами на рынке труда в кризисный период. Предложены способы преодоления бедности.

Ключевые слова: рынок труда, развитие регионов, экономический кризис, безработица, оплата труда, занятость, миграция, молодежь.

В современных условиях развития экономики особую актуальность приобретает проблема эффективной занятости населения Украины, создания рынка рабочей силы и предотвращения массовой безработицы. Рынок труда занимает центральное место среди других рынков. Он находится под воздействием многих факторов, большинство которых зависят от товарного рынка. Конъюнктура рынка формируется под воздействием состояния экономики, способа ведения хозяйства и структурных изменений, технического и организационного уровня предприятий, количественно-качественной сбалансированности средств производства и рабочей силы. Но, представленный человеческим фактором производства, рынок труда способен не только действовать в пределах определенных заданий, но и самостоятельно создавать условия для их решения.

Актуальность исследования состоит в том, что недооценка сферы занятости в последние годы относительно ее влияния на развитие экономики, уровень и качество жизни населения привела к тому, что механизм занятости был не столько катализатором, сколько тормозом экономических реформ. В Украине сформировался рынок труда с ограниченным спросом.

Рынок труда становится важнейшим звеном национальной и мировой рыночной цивилизации, на нем формируются трудовые ресурсы творческого типа, которые осуществляют повседневную эволюцию общества.

Целью этой статьи является раскрытие и систематизация комплекса условий, которые должны быть созданы для формирования благоприятной социально-экономической среды, которая обеспечит процесс формирования эффективной занятости населения.

Экономическое и социальное развитие регионов в условиях финансово-экономического кризиса

Тенденции современности таковы, что рынок труда любой страны формируется под воздействием глобальных экономических процессов.

Для многих стран характерны, в сущности, аналогичные проблемы:

- старение населения, растущие миграционные потоки, проблемы занятости и безработицы, бедность отдельных категорий населения. Как и многие другие страны Европы, Украина ощутила серьезные удары мирового финансово-экономического кризиса 2008–2009 гг.

После многолетней позитивной динамики в сфере занятости, стремительно и в разы возросли объемы высвобождения работников. В целом, в 2009 г. экономика страны потеряла около миллиона наемных работников (рис.1). Реальный доход населения снизился на 8,5 % [1].

Вследствие мгновенного снижения объемов прямых иностранных инвестиций, стремительное сокращение объемов производства поразило не только предприятия, но и целые отрасли.

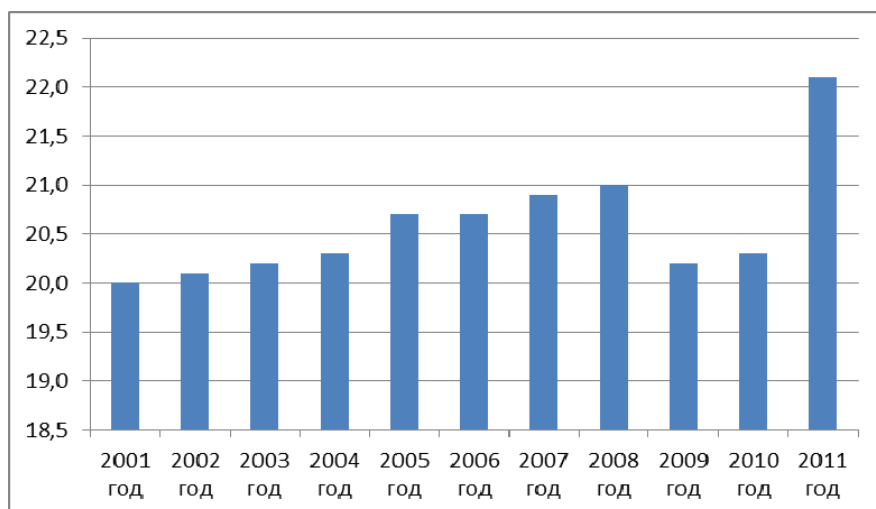

Рис. 1. Численность занятого населения, млн. человек

Рост безработицы произошел как в городах, так и в сельской местности. Гораздо больше людей, чем обычно, стали обращаться в центры занятости. Самый высокий за последние пять лет объем регистрации безработных был зафиксирован среди жителей сельской местности в ноябре – декабре 2008 г. (рис. 2) [2].

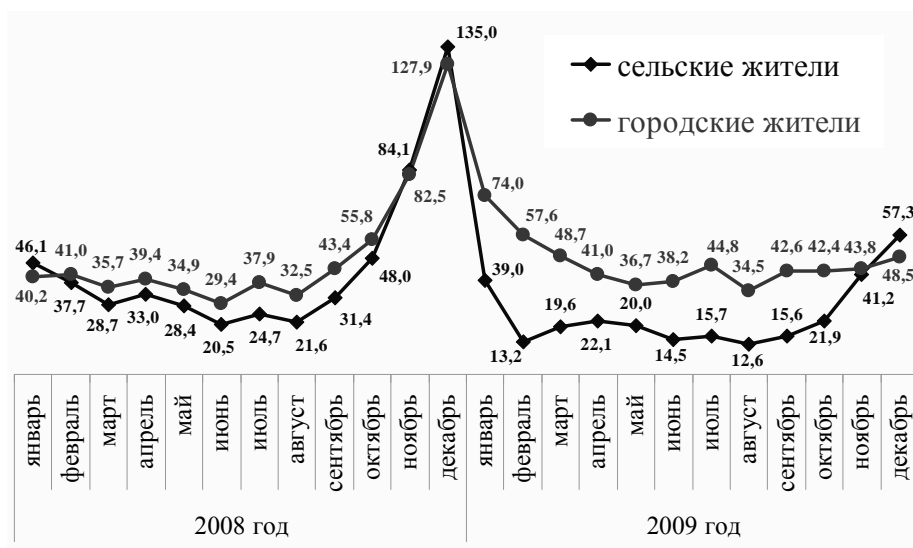

Рис. 2. Численность безработных, зарегистрированных в государственной службе занятости (тыс. чел.) (за месяц)

Усилился дисбаланс между спросом и предложением рабочей силы. Число актуальных вакансий практически одновременно сократилось в 3 раза, а в индустриально развитых регионах – в 6 раз.

Резко возросло количество работников, занятых на режимах сокращенного рабочего времени.

Таким образом, ситуация на рынке труда Украины, как и многих других европейских стран, потребовала новых нетрадиционных решений не только сугубо экономического порядка, но и по недопущению бедности наемных работников промышленности и строительства, сферы обслуживания, а также и других застрахованных граждан, которые в одночасье остались без средств к существованию. Причем, более трети из них, на момент увольнения, имели заработную плату ниже минимальной. Еще у 37% безработных, она не превышала средней по Украине. Аналогичная ситуация отмечалась и в других постсоветских государствах.

Меры регулирования процессами на рынке труда в кризисный период. Страховая система

Серьезным буфером разрастания негативных последствий кризиса на рынке труда Украины является страховая модель социальной защиты от безработицы, сформированная в 2001 г. Ее финансовая основа – Фонд общеобязательного государственного социального страхования Украины на случай безработицы. Управление Фондом осуществляется на паритетных началах – представителями работодателей, наемных работников и государства. И, как показал многолетний опыт, реальных результатов удалось достичь только благодаря тому, что функции исполнительной дирекции Фонда возложены на государственную службу занятости. Преимущества объединения полномочий и централизации средств особенно проявились в условиях нынешнего кризиса. Именно это позволило оперативно наращивать функции службы занятости и расширять возможности оперативного регулирования, как на государственном уровне – разработка антикризисного законодательства, так и на уровне отдельных регионов, обеспечив оперативное реагирование и социальную защиту населения по всей стране.

За годы существования страховой системы размер минимального пособия по безработице у застрахованных граждан вырос в 18,9 раз.

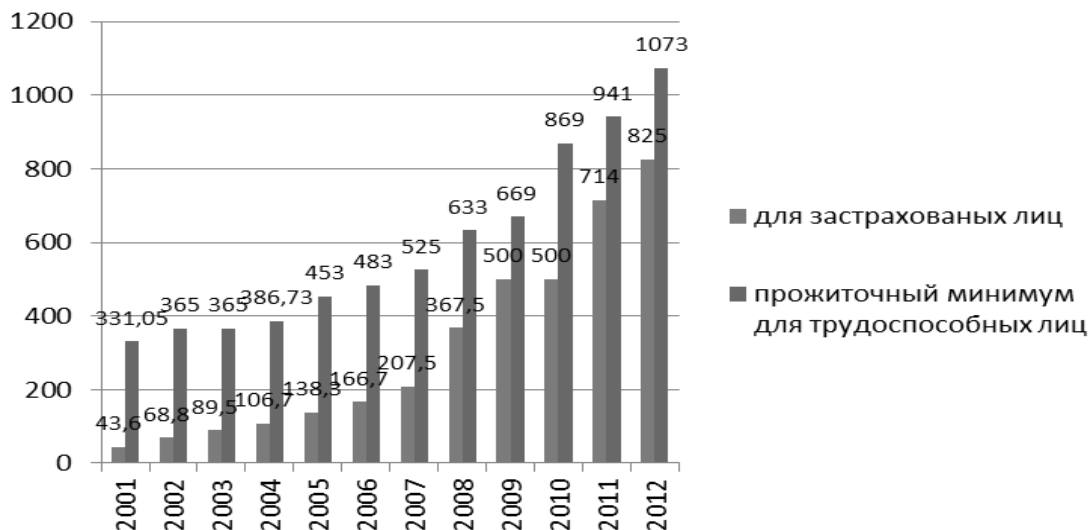

Рис. 3. Минимальное пособие по безработице и прожиточный минимум для трудоспособных лиц (грн.)

Накануне кризиса в Украине повысили размер материального пособия для застрахованных граждан в 1,7 раза. Сегодня в долларовом эквиваленте пособие составляет 103 доллара США. При минимальной заработной плате – 134 доллара США в месяц.

Именно благодаря средствам страхового Фонда, Государственная служба занятости помогла в поиске легальной работы более 11 млн. человек, в том числе, непосредственно в центрах занятости обслужили около 6 млн. человек, для 240 тыс. человек организовали временные оплачиваемые общественные работы, а для 157 тыс. человек – обучение дополнительным профессиональным навыкам и компетенциям.

Законодательные инициативы

Первый шаг – заключение меморандумов между правительством и руководителями горнодобывающей, металлургической и строительной отраслей о сдерживании высвобождения работников до конца 2008 г.

Второй – принятие и введение в действие антикризисного закона, что предотвратило тотальную безработицу в стране.

Этот закон позволил расширить круг застрахованных лиц и изменить критерии подходящей работы. В частности, для граждан без профессий, впервые ищущих работу и

длительное время неработающих, подходящей признаны общественные работы и работа с предварительным профессиональным обучением. За два отказа от такой работы человеку не дается статус безработного или безработный снимается с учета. Изменены подходы к оценке занятости членов личных крестьянских хозяйств, для которых работа в таких хозяйствах является основной. Законом введены выплата пособия по частичной безработице, а также другие профилактические меры для работников предприятий, на которых начались простои; определены меры по защите национального рынка труда путем ужесточения требований к обоснованности привлечения иностранной рабочей силы. В результате, в частности, удалось сохранить 12,5 тыс. рабочих мест и работников на 23 предприятиях страны, 11 тыс. работодателей было отказано в найме иностранной рабочей силы.

В целом, Украина сумела удержать уровень безработицы на уровне прогнозируемого и ниже, чем во многих европейских странах (рис.4).

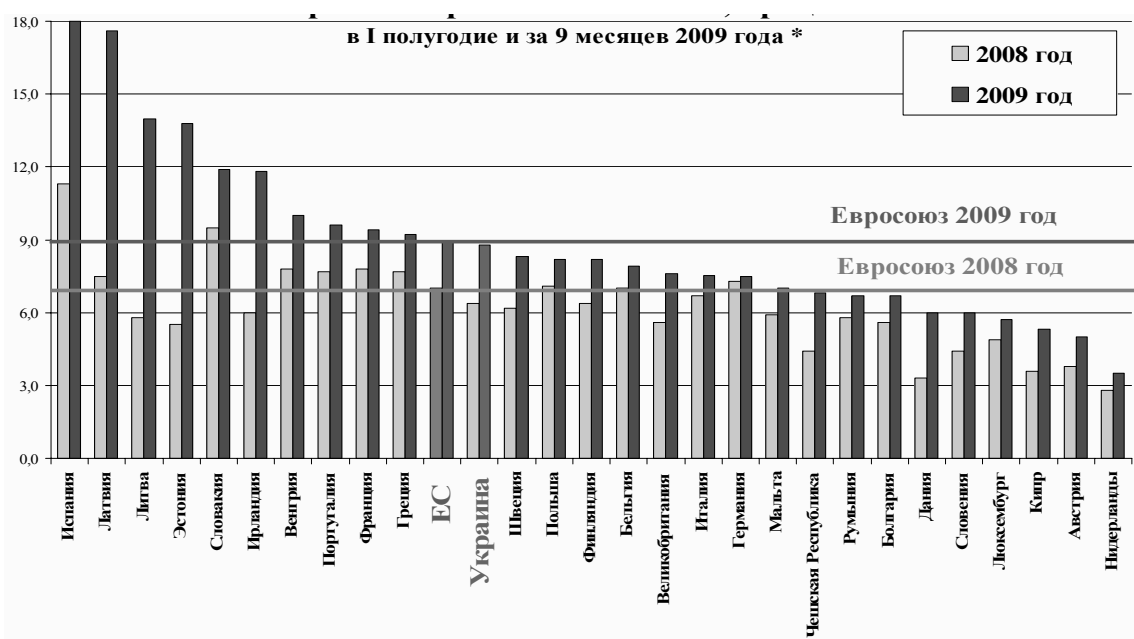

Рис. 4. Уровень безработицы населения (по методологии МОТ) в Украине и странах Европейского Союза, процентов

Программа социально-экономического развития Украины

Действенным регулятором рынка труда может стать Программа экономических реформ Украины на 2010 г., при условии достижения задекларированного реального роста ВВП до конца года на 3,7%, прежде всего в промышленности – на 5,3% и агросекторе – на 2,4%. Это реальный шанс создать новые рабочие места. Однако, на наш взгляд, одновременно следует решать вопросы стимулирования банков для кредитования экономики, привлечения инвесторов и инвестиций, уменьшение налогового пресса на предприятия. Кроме того, опыт таких стран Азии как Китай, Корея, Япония показывает – особого внимания заслуживает развитие мотивации людей к трудовой занятости, формированию у населения, прежде всего у молодежи, базовых ценностей.

Экономика и базовые ценности

Статистика констатирует – в Украине зарплата в угольной, машиностроительной, легкой промышленности, сельскохозяйственном производстве, в образовании и здравоохранении пока реально отстает от роста цен и не обеспечивает защиты от бедности даже работающим.

По состоянию на 1 января 2011 г. работодателями заявлено 59,3 тыс. вакансий [2]. Вместе с тем, зарплата каждой пятой из них – на уровне минимальной, а три четверти – ниже средней по соответствующему региону. Естественно, такие рабочие места простаивают.

вают неделями и месяцами. В то же время, работодатели не охотно берут работников из числа безработных, ожидая высококвалифицированных специалистов, готовых работать за низкую заработную плату. Это миф. Таких работников нет. И это двойные убытки для экономики. Во-первых, при простое одного рабочего места с заработной платой в 1004 грн., даже один месяц (а в Украине, зарплата составляет около 10% себестоимости продукции), потери ожидаемой прибыли составляют более 10 тыс. грн., с соответствующими потерями бюджета.

Во-вторых, каждый третий безработный ищет работу и получает пособие по безработице более 6 месяцев. При этом, каждый пятый получатель пособия принадлежит к категории людей, требующих дополнительной социальной защиты. А это серьезная нагрузка и на Фонд государственного общеобязательного социального страхования на случай безработицы, и на местные бюджеты, так как влечет за собой различные компенсации и субсидии из-за низкого уровня доходов семей. Однако, даже при существующих государственных регуляторах в виде бронирования рабочих мест реально в течение 2011 г. трудоустроены 762,7 тыс. незанятых граждан, что на 18,2 тыс. лиц больше, чем в 2010 г. Срок поиска работы сократился до трех месяцев. Искатели работы по большей части трудоустроены в таких сферах экономической деятельности как торговля, перерабатывающая промышленность, сельское хозяйство [2]. Кроме того, приходится констатировать, что подавляющее большинство из них получают минимальную заработную плату, что, практически, не снижает нагрузки на местные бюджеты.

Миграция в погоне за комфортными условиями жизни и труда

Ловушка модели дешевой рабочей силы в том, что при этом создаются условия, препятствующие повышению экономического роста посредством роста производительности труда. Поскольку профессиональный рост не обеспечивает роста материального благосостояния, снижается мотивация работников. Однако конкурентоспособный персонал может обеспечить конкурентоспособную продукцию.

Кроме того, среди регионов Украины продолжается значительная дифференциация в уровне оплаты труда. Если в Киеве официальная средняя заработная плата составляет около 4 тыс. грн., то в подавляющем большинстве областей она – вдвое ниже. Урбанизация всегда в любом обществе сопровождается значительным расслоением уровня оплаты труда. Причем, не только среди занятых в разных отраслях, но и среди занятых одной отрасли в разных регионах. Так, самая высокая среднемесячная заработная плата за 9 месяцев 2011 г. отмечалась в городе Киеве, в Донецкой, Днепропетровской, Киевской и Запорожской областях (2577 – 3943 грн.), самая низкая – в Тернопольской, Херсонской, Черниговской, Черновецкой и Волынской областях (1849 – 1972 грн.) [1].

Как следствие, рост темпов занятости в Днепропетровском, Донецком, Запорожском, Киевском регионах в 2 раза превышает темпы роста занятости в областях с низким уровнем заработной платы.

При этом, самая высокая среднемесячная заработная плата сохраняется на предприятиях финансовой сферы, в отраслях транспорта и связи, в сфере государственного управления – от 2,8 тыс. до 5,3 тыс. грн. (предприятия этих отраслей сосредоточены в крупных городах).

Самая низкая заработная плата сохраняется в сельском хозяйстве – 1788 грн. и в сфере охраны здоровья – 1747 грн.

Тенденции наибольшего спроса рабочей силы по видам экономической деятельности сохраняются уже несколько лет и по состоянию на 1 января 2011 г. наибольшая потребность – в перерабатывающей промышленности – 13,7 тыс. вакансий, сельском хозяйстве – 2,7 тыс. в торговле – 8,4 тыс., в сфере охраны здоровья – 6,3 тыс. работников. Таким образом, там, где высокая заработная плата, – спрос на рабочую силу значительно ниже и удовлетворяется значительно быстрее, что вполне естественно [1].

Наряду с этим, на смену еще совсем недавно действующему, бессрочному трудовому договору для работников наемного труда, приходит непостоянный найм, и, как следствие, временная занятость. Предприятия, озабоченные решением оперативных вопросов, не

заботятся о закреплении персонала. Примером является практика набора молодых сотрудников на рабочие места, с якобы высокой заработной платой, но только на испытательный срок. Далее следует увольнение с формулировкой о несоответствии занимаемой должности. А это – снижение доходов, снижение покупательной способности, снижение уровня жизни.

Вместе с тем, низкая доходность занятости в промышленности, низкоквалифицированный труд, изношенная материально-техническая база провоцируют отток молодых работников в другие сферы деятельности – с более высоким заработком, а зачастую в нелегальный бизнес. Аналогичная ситуация наблюдается в социальной инфраструктуре, так как социальная значимость работников не подкреплена достойной заработной платой. Особенно острой становится проблема трудоустройства молодежи в моноструктурных городах, где при закрытии градообразующего предприятия у жителей не остается шансов найти другую работу. Существующий механизм предоставления молодежи, прежде всего, выпускникам высших учебных заведений, первого рабочего места с дотацией работодателям на заработную плату, пока не дает ожидаемых результатов. Основные причины – во-первых, эти дотации предоставляются только по месту жительства, а не по месту возникновения проблемы. Во-вторых, слишком малые суммы этих средств.

Такая ситуация в сфере оплаты труда является фактором миграции населения из депрессивных территорий в большие промышленные города Украины. Возможность сразу получать 3 тыс. грн. – это иллюзия, так как не касается основной массы предлагаемых рабочих мест. Поэтому, для многих внутренних мигрантов, следующий шаг – отъезд за границу, поскольку минимальная зарплата в странах Евросоюза составляет от 123 евро в странах Балтии, до 1600 евро – в Люксембурге, что превышает ее размеры в Украине от двух до 22 раз. Политика достойной заработной платы – это не только инструмент социальной защиты работающих, это – существенный рычаг предотвращения потери трудового потенциала – квалифицированных кадров. Кроме того, это важный противовес ввоза иностранной рабочей силы, которая не имеет ни опыта, ни квалификации, так необходимых, местным работодателям. Соблюдение такого принципа – практика социально-экономического развития соседних европейских государств.

Проявлением государственного регулирования, безусловно стал Указ Президента Украины от 26.02.2010 № 274/2010 «О неотлагательных мероприятиях преодоления бедности» [3], которым определены неотлагательные меры преодоления бедности, внедрения новых механизмов возрождения производства, стимулирования экономического роста и обеспечения эффективной занятости населения.

Вместе с тем, активизация занятости, очевидно, должна начаться с активизации производств, а это, безусловно, требует модернизации профессиональных знаний и навыков. В условиях убывающе малых масштабов подготовки и повышения квалификации кадров, за счет ресурсов предприятий, повышение конкурентоспособности национальной рабочей силы становится национальной задачей.

В настоящее время в Украине реализацией такой задачи начала серьезно заниматься Государственная служба занятости. Как исполнительная дирекция Фонда, она создала собственную сеть центров профессионального обучения взрослого населения в десяти областях Украины. Подобные центры уже несколько лет работают в Крыму и Ровенской области и их деятельность позволяет оперативно реагировать на изменения потребностей работодателей в рабочей силе.

Занятость в сельской местности

Для Украины сельская местность это не столько сфера занятости, сколько образ жизни. Следует констатировать, что популярный лозунг – сократить число занятых в сельском хозяйстве и довести его до уровня развитых стран (4 – 7 %), привел к плачевным результатам: занятость сократили, но сельскохозяйственное производство не модернизировали, не создали взамен рабочие места ни в инфраструктуре, ни в сфере обслуживания. Для большинства селян переход к рыночным отношениям связан с понижением уровня жизни. В результате отток молодежи в благополучные областные центры с надеждой попасть в экономисты и юристы. Однако, доля людей в возрасте до 35 лет с высшим образованием

падает, таким образом, очевидно, что переехав, они, чаще всего, попадают в сферу обслуживания или нелегальный бизнес [8].

Более 10 лет местными органами власти формируются и реализуются программы занятости. В условиях кризиса, с целью смягчения и без того тяжелого положения, на местах проводится паспортизация сельских советов – самых мелких субъектов территориального самоуправления, и разрабатываются конкретные меры для каждого из них, в том числе, по развитию предпринимательской инициативы.

Таким образом, самозанятость и малый бизнес – своего рода стабилизационный резерв занятости на селе.

В результате нерегулируемой миграции населения десятки населенных пунктов ежегодно снимаются с государственной регистрации. При этом условия жизни людей в городе, зачастую не лучше, чем в селе, так как съемное жилье – достаточно дорогое и не всегда качественное. При этом совершенно другой по сравнению с сельскими жителями, доступ к образованию, здравоохранению, сфере бытовых услуг и культурного отдыха. Очевидно, что большинство этих объектов сосредоточено в крупных городах [5].

Кроме того, в связи со стремительным развитием мирового продовольственного кризиса, украинское сельское хозяйство вполне может превратиться в локомотив всей экономики. Однако, для этого нужны не только инвестиции, нужны кардинальные изменения в настроении общества, прежде всего – молодежи.

Общественные работы – Государственное регулирование и местные инициативы

Многие страны считают одной из действенных форм материальной поддержки и обеспечения возможности закрепления временно незанятых людей на предприятиях, оплачиваемые общественные работы. В прошлом году в Украине в таких работах принимали участие более 363 тыс. человек [5]. Вместе с тем, эти работы организовываются сегодня преимущественно на низкооплачиваемых рабочих местах, не требующих квалификации. Такой подход приводит к двум негативным тенденциям. Во-первых, многие безработные отказываются выполнять не престижную работу «за копейки». А, во-вторых, длительное участие в таких работах приводит к потере и деградации знаний у квалифицированных работников. Чтобы не допускать привыкания к примитивным знаниям и снижения профессиональных амбиций, необходимы шаги по внесению изменений в действующую нормативную базу. Общественные работы должны организовываться за счет средств бюджетов, предприятий и Фонда страхования на случай безработицы, и для тех безработных, которые получают пособие по безработице. Это позволит поднять на качественно новый уровень доходы населения, оставшегося без работы. С другой стороны, на государственном уровне необходимо форсировать развитие Государственных общественных работ в т.ч. в рамках подготовки к Евро - 2012 [6]. Это позволит обеспечить рост оплачиваемой занятости не только в строительстве, но и инфраструктуре, сфере обслуживания, общественном питании, на транспорте, в том числе со знанием иностранных языков.

Школьная молодежь

С учетом динамично изменяющихся потребностей работодателей, при активном участии представителей застрахованных граждан, еще в 2008 г. в стране принята новая концепция профориентации. Суть инновации – достижение баланса между личными интересами человека и изменяющимися потребностями экономики в рабочей силе. Профессиональная мобильность – готовность сменить профессию или специальность, определена как одно из главных условий конкурентоспособного работника. Для реализации такой концепции, наряду с усовершенствованием форм и методов профориентационной работы органов образования на местах и службы занятости, созданы 233 мобильных центра профориентации на базе специально оснащенных транспортных средств, 115 передвижных центров занятости на базе палаток. За два последних года созданы и работают в каждой 10-й школе страны 1 730 профориентационных терминалов для школьников, их родителей и учителей. Девиз терминалов – «Живи и работай в Украине» [7].

На фоне демографического провала количество выпускников средних общеобразовательных школ продолжает убывать, но эти люди смогут проходить тестирование, будут

мотивированы к получению тех профессий и специальностей, которые востребованы работодателями.

Отличительной чертой украинского рынка рабочей силы также является высокий уровень занятых из числа людей предпенсионного и пенсионного возраста. Каждый 13-й работающий гражданин страны достиг пенсионного возраста. Рабочая сила становится одним из самых дефицитных ресурсов.

Вместе с тем, уровень безработицы среди молодежи в Украине вдвое выше, чем среди всего экономически активного населения.

При этом остается низкой заинтересованность большинства молодых людей в профессиональном обучении. Они предпочитают «не напрягаться», так как заработная плата при дополнительном обучении остается прежней, а если и растет, то незначительно.

Эти проблемы связаны с необходимостью реформирования профессионального образования в стране. Работодателям нужны высококвалифицированные специалисты, а не просто люди с высшим или профессиональным образованием.

В этой связи, социально ответственный бизнес следует рассматривать в первую очередь через обучение и постоянное повышение квалификации персонала, что, по сути, является более выгодным вложением капитала, чем инвестиции в основные фонды, которые нечем осваивать. А социальная защита – это не столько система услуг в подборе работы, выплаты пособий по безработице и других социальных выплат, сколько система достойных условий труда и заработной платы, легальной занятости, обеспечивающей социальные гарантии.

Новая волна глобализации выдвигает новые вызовы обществу, прежде всего, – повышение профессиональной компетентности каждого человека как основы преодоления и предотвращения бедности.

Поэтому проблема формирования мотивации к получению рабочих профессий, повышение образовательного и профессионального уровня молодежи во многих странах, в том числе и в Украине, становится национальной идеей, национальной стратегией построения конкурентоспособного общества.

Вместе с тем, низкий уровень доходов от занятости – это не просто модель бедности – это мотивация к иждивенческим настроениям.

Многие граждане Украины хотят получать более высокую зарплату за выполняемую работу. Исследования Института экономики и прогнозирования НАН Украины подтверждают, что только 67% опрошенного экономически активного населения считают, что унизительно получать деньги, если их не зарабатываешь. А половина всех опрошенных не считают работу обязательством перед обществом. При существующем отношении к труду, при сохранении убежденности в отсутствии, какой бы то ни было, связи жизненного успеха с образованием, квалификацией, прилагаемыми усилиями – преодолеть иждивенческие настроения в обществе невозможно, а без этого бессмысленно ожидать существенного улучшения в экономике, и соответственно улучшения качества жизни населения.

Многие говорят, что сейчас главное преодолеть экономический кризис – это правда, но страшней – кризис человеческой личности, кризис потери ценностей – и выход здесь есть – возрождение нравственной ответственности.

Поэтому, мы считаем одним из основных направлений преодоления бедности – формирование и отстаивание базисных ценностей. Речь идет не об идеологии, а именно о системе ценностей, которые надо воспитывать с детства.

Нужны комплексные меры:

- точечные инвестиционные проекты, приоритетные для каждого региона;
- возрождение патриотизма, ежедневной заботы о родителях в виде улучшения условий жизни, труда и быта для родителей;
- профориентация не только детей, начиная с младшего школьного возраста, но прежде всего, на уровне создания государственных программ мотивации к трудовой деятельности в виде разработки культурных программ, выпуска художествен-

ной літератури, музикальних произведених, фильов и других форм воспитання трудовой активности молодых людей.

Литература:

1. Статистична інформація [Електронний ресурс] – Режим доступу www.ukrstat.gov.ua
2. Державна служба зайнятості на ринку соціальних послуг [Електронний ресурс] – Режим доступу www.dcz.gov.ua
3. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
4. «Про невідкладні заходи з подолання бідності»: Указ Президента України від 26.02.2010 № 274/2010 // Офіційний вісник Президента України від 27.02.2010. – № 9. – С. 245.
5. Регіональні аспекти аналізу та регулювання ринку праці України: монографія: в 2 ч. Ч. 2 / О. В. Чернявська; Полтав. ун-т економіки і торгівлі. – Полтава, 2011. – 144 с.
6. Ринок праці та державна служба зайнятості в епоху глобальних змін і новітніх викликів: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 14 – 15 груд. 2010 р., Київ / Уклад.: М. В. Туленков; О. Ю. Вілкова; Л. Г. Новаш; Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України. – К., 2011. – 375 с.
7. Державне управління зайнятістю молоді в контексті формування нових державно-суспільних відносин в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 / І. В. Хохрякова; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Д., 2010. – 20 с.
8. Державна політика України у сфері безробіття в сільській місцевості / С. В. Шостак // Держава та регіони. Сер. держ. упр. – 2010. – Вип. 1. – С. 206-210.

Мехрібан Мірзазаде. Ринок праці: аспекти регулювання. У статті розглядаються питання економічного та соціального розвитку регіонів в умовах фінансово-економічної кризи, заходи регулювання процесами на ринку праці в кризовий період. Запропоновані способи подолання бідності.

Ключові слова: ринок праці, розвиток регіонів, економічна криза, безробіття, оплата праці, зайнятість, міграція, молодь.

Mirzazade M. Labour-market: adjusting aspects. The economic and social development of regions in the conditions of Finance and Economics crisis as well as the measures of adjusting processes at the market of labour in a crisis period are considered in the article. The methods of overcoming of poverty are offered.

Key words: labor market, regional development, economic crisis, unemployment, wages, employment, migration, youth.

УДК 338.24:005.591.6

Пугачов О.П.,

аспірант кафедри економіки підприємства АПСВ ФПУ,
магістр інноваційної діяльності

Теоретичні основи безпеки інноваційних проектів на сучасному етапі розвитку економіки України

У статті розглядаються теоретичні основи безпеки інноваційних проектів на сучасному етапі розвитку економіки України.

Ключові слова: інноваційні проекти, інноваційна безпека, економічна діяльність, безпека інновацій, економічний розвиток.

Національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз – необхідна умова збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей.

Найгостріші проблеми сьогодення у сфері забезпечення національної безпеки взагалі і економічної зокрема були визначені у Посланні Президента України до Верховної Ради України в 2008 р. Серед них: суттєве посилення фінансової безпеки і максимальне поліп-

©Пугачов О.П., 2012

шення інвестиційного клімату; досягнення реального економічного зростання та утворення ефективної системи соціального захисту населення; посилення трудоресурсної безпеки; підвищення рівня продовольчої безпеки держави; створення надійних гарантій техногенної, екологічної та технологічної безпеки, розвитку науково-технічного потенціалу; посилення енергетичної безпеки; забезпечення інформаційної безпеки держави; поглиблення інтеграційних взаємовідносин; підвищення рівня конкурентоспроможності держави з урахуванням національних інтересів за всіма складовими зовнішньоекономічної політики.

Дослідженню безпеки економічних інноваційних проектів присвячено багато праць вчених, зокрема це питання вивчали І.Г. Кудря [1], О.Г. Білорус [2], В.А. Абчук [3], А.О. Старостіна [5] та інші науковці.

Мета цієї статті полягає у визначенні теоретичних основ безпеки інноваційних проектів на сучасному етапі розвитку економіки в Україні.

Узагальнення точок зору учених і експертів щодо джерел виникнення загроз економічній безпеці дає змогу стверджувати, що головна загроза полягає у відсутності цілеспрямованої політики державного регулювання економічними процесами в контексті реалізації проголошених стратегій соціально-економічного розвитку країни [2]. Визначальним у проведенні економічних реформ повинно стати поєднання прагматичної політики захисту національних інтересів з конструктивним курсом на зростання добробуту широких верств населення країни. Матеріальною основою цього процесу має бути відродження та прискорений розвиток перспективних секторів національної економіки за наявності конструктивних програм реструктуризації господарського комплексу країни.

У стратегічному плані економічну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Натомість нині спостерігається тенденція реалізувати лише тактичні заходи щодо соціально-економічного розвитку економіки. Такий стан справ обумовлений здебільшого чинниками об'єктивного характеру, однак не можна відкидати і суб'єктивні чинники.

Основне завдання держави в контексті забезпечення економічної безпеки – створення такого економічного, політичного та правового середовища й інституційної інфраструктури, які б стимулювали найбільш життєздатні підприємства, інвестиційні процеси, виробництво перспективних конкурентоспроможних товарів. Цей процес має супроводжуватися реалізацією багатьох заходів, серед яких найактуальнішими є:

- діагностика галузевої конкурентоспроможності, створення умов для входження до світової господарської системи;
- вибір пріоритетних сфер, галузей, комплексів, які спроможні забезпечити вихід на світові ринки;
- розробка програм та механізмів їх реалізації відповідно до обраних пріоритетів;
- забезпечення активної участі у реалізації програм держави та інших суб'єктів господарської діяльності.

Сьогодні потрібно враховувати, що місце країни в сучасному світі визначається якістю людського капіталу, станом освіти і ступенем використання науки і техніки у виробництві. Достатня кількість робочої сили і сировинних матеріалів усе менше розцінюється як конкурентна перевага [5].

З огляду на вищезазначене, розглянемо проблеми конкурентоспроможності України у світовому господарстві та шляхи досягнення економічної безпеки.

Фінансові аспекти економічної безпеки. Нагальність зміцнення системи фінансової безпеки в Україні обумовлюється існуючими недоліками у фінансово-економічній сфері, а саме: розладом фінансів держави, місцевого самоврядування та приватних підприємницьких структур, що, зокрема, проявляється в недосконалості міжбюджетних відносин та дефіцитності бюджетів усіх рівнів; втратами внутрішньої та зовнішньої платоспроможності, яка загрожує банкрутством; послабленням контролю у сфері розрахунків між економічними агентами; загостренням кризи платіжної системи; нерозвинутістю фондового ринку; домінуванням негрошових відносин в економіці; «втечею» національного капіталу за кордон; втратою довіри населення до національної грошової одиниці, фінансових інституцій тощо. Однією з найсуттєвіших загроз фінансовій безпеці є істотна виснаженість клю-

чових джерел фінансових ресурсів – прибутку суб'єктів господарювання, доходів бюджетів усіх рівнів, амортизаційних відрахувань, ресурсів цільових фондів та ін. [2]

Подальше зміцнення фінансової безпеки повинно базуватися насамперед на врахуванні похідної ролі фінансів у забезпеченні функціонування економіки. Навіть окремі спроби йти всупереч цим принципам приводили і призводитимуть до деструктивних наслідків, руйнуватимуть прагнення забезпечити захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз. Практика господарювання останніх років вказує на те, що внаслідок розриву між реальним і монетарним секторами економіки відбувається все інтенсивніший відтік коштів із виробничої сфери до фінансово-кредитної.

В організаційному аспекті дедалі важливішою запорукою дотримання економічної безпеки України стає узгодженість взаємодії державного, комунального та приватного сегментів фінансової сфери національного господарства та забезпечення керованості кожного з них. Іншою істотною передумовою фінансової безпеки є узгодженість взаємодії бюджетних, зокрема фіскальних та інвестиційних компонентів фінансової сфери, з такими складовими монетарного сектора економіки, як грошово-валютний, кредитний та фондовий ринок, страхова діяльність тощо.

Відтак досягнення позитивного впливу фінансового сектора на реальну економіку має передбачати пріоритетне спрямування фінансових потоків у розвиток тих галузей, які, поперше, забезпечують економічне зростання за рахунок переважаючого використання відтворюваних ресурсів та наукоємних процесів, а по-друге, спроможні реалізувати сукупність притаманних економіці України об'єктивних конкурентних переваг [1].

Особливе місце в системі забезпечення фінансової безпеки має загострення проблеми грошового обігу загалом і позабанківського зокрема. Неадекватність протидії тінізації грошово-кредитної сфери і позабанківського грошового обігу є одним із чинників платіжної кризи, гальмування можливостей переведення національного господарства на шлях стабілізації та забезпечення економічного зростання.

Виходячи з викладеного, зростає необхідність ужиття комплексу заходів, спрямованих на усунення недоліків в управлінні грошовою сферою і забезпечення протидії і тінізації та криміналізації грошового обігу. Потребує нагального розв'язання проблема недостатності грошової маси в легальному обороті з одночасним її скороченням у тіньовому обігу. Актуальним завданням подальшого розвитку грошового обігу в Україні залишається необхідність подолання його доларизації. Це стане можливим лише завдяки набуттю національною грошовою одиницею – гривнею – властивостей бути не лише високоліквідним засобом платежу, а й надійним засобом заощадження грошей та їх захисту від знецінення.

Розв'язання названих проблем повинно супроводжуватися спрямуванням зусиль фіскальних та інших центральних органів у бік пом'якшення податкового тиску на офіційну економіку [2].

Соціальні і трудові ресурсні аспекти економічної безпеки. Загрозу стабільному, безпечному розвитку України останніми роками становить усталена негативна тенденція до погіршення стану трудового потенціалу країни. Серед чинників, що негативно впливають на стан трудового потенціалу, слід відзначити погіршення природної бази формування робочої сили; зниження реальних доходів населення; невідповідність рівня заробітної плати її відтворювальній, стимулюючій та регулюючій функціям; поширення масштабів безробіття; падіння ефективності використання робочої сили, зниження її професійно-кваліфікаційного рівня.

Негативні тенденції демографічного характеру окреслилися наприкінці 80-х років минулого століття. Чисельність населення постійно зменшується, починаючи з 1993 р., і сумарно скоротилася на 2,6 млн. осіб. Зниження показника народжуваності до 1,2 дитини на жінку не забезпечує навіть простого відтворення населення. Принизливо низьким є показник тривалості життя, що зберігає тенденцію до подальшого зменшення [2].

Подолання кризових явищ демографічного характеру потребує неординарних зусиль суспільства на всіх рівнях управління. Існує недооцінка серйозності демографічної ситуації та її впливу на вирішення соціально-економічних проблем.

Серед заходів нормалізації демографічного відтворення населення та збереження демографічного потенціалу України можна визначити: генетичний моніторинг населення; підвищення розмірів допомоги сім'ям з дітьми; пільгове оподаткування батьків, що мають дітей, за прогресивною шкалою залежно від кількості дітей; надання пільгових кредитів на придбання житла молодим, перспективним щодо дітонародження сім'ям; створення безпечних умов праці; поліпшення побутових умов; посилення профілактичної спрямованості заходів охорони здоров'я[4].

Спостерігається зuboжіння осіб з вищою освітою. За позитивної тенденції збільшення рівня оплати праці та своєчасності виплат працівникам установ соціальної сфери розміри заробітної плати працівників культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я залишаються на рівні 50–70% від середнього показника по економіці в цілому і становлять 46–68% прожиткового мінімуму.

Акценти соціальної політики повинні зосереджуватися на працюючому населенні. Необхідно домагатися випереджаючих темпів зростання його реальних доходів, що дасть змогу розвивати систему соціального страхування і в такий спосіб вирішувати проблеми соціального забезпечення.

Зuboжіння значної частини населення, погіршення ситуації на ринку праці обумовлюють і інші соціальні проблеми: збільшується кількість розлучень, самогубств, зростає злочинність, поширюються алкоголізм і наркоманія, росте захворюваність тощо.

Кризові явища у природному відтворенні населення, інтенсифікація смертності осіб працездатного віку, особливо чоловіків, посилення негативного міграційного руху призводять до формування економічно несприятливої вікової структури населення, в якій зменшується частка населення працездатного віку[3].

Загрозу економічній безпеці України становить відтік за кордон кваліфікованої робочої сили на більш низькі професійні позиції, на некваліфіковані роботи, від'їзд за індивідуальними запрошеннями на роботу молоді і висококваліфікованих кадрів, зокрема науковців. Відтак суттєвим моментом у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку країни є необхідність створення критичної маси професійних кадрів, які розуміють природу нових економічних відносин. За даними експертів питома вага таких кадрів повинна становити не менше 25% керівного складу. Щоб вирішити цю проблему необхідно створити умови для підвищення кваліфікації на засадах неперервної освіти, яка дає людині можливість підвищувати свій кваліфікаційний рівень впродовж усього життя.

Матеріальною основою розв'язання більшості проблем, пов'язаних із соціальною сферою і трудоворесурсною безпекою, є заробітна плата. Низький її рівень по окремих галузях економіки, зокрема в сільському господарстві, соціальній сфері, показники заборгованості по виплаті, тенденція до зменшення частки заробітної плати в сукупних доходах як населення в цілому, так і працюючих, обумовлює неповноцінне відтворення робочої сили, низьку мотивацію до праці, незацікавленість у технологічному оновленні виробництва, низьку якість виконуваних робіт[1]. Крім того, низький рівень заробітної плати обумовлює і відповідний низький платоспроможний попит, що не сприяє розширенню виробництва, більше того, призводить до його згортання, пристосування до вкрай обмеженої купівельної спроможності населення.

Загострюються проблеми безробіття серед працездатного населення. Серйозну тривогу викликають такі явища, як сімейне та довготривале безробіття. В Україні налічується понад 41 тис. сімей, де безробітними є кілька членів, крім того, на обліку перебуває 5 тис. безробітних одиноких матерів. Середня тривалість пошуку роботи безробітними громадянами сягає майже 12 місяців. Поширення неповної зайнятості (примусові безоплатні відпустки, скорочення тривалості робочого часу) є одним з чинників зниження продуктивності праці. Коефіцієнт використання робочого часу становить 79%. Надлишкова чисельність працівників на промислових підприємствах – 10–33%.

Викликає занепокоєність і низький рівень безпеки умов праці. Загальна кількість нещасних випадків, аварій та травм на виробництві вказує на істотні недоліки в організації охорони життя, здоров'я та безпеки працюючого населення України. Існуючий стан охоро-

ни праці важким тягарем лягає на економіку держави[5]. Все це вимагає доопрацювання чинного законодавства, зокрема, щодо більш конкретного визначення обов'язків і прав з питань охорони праці місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та розмежування їх повноважень з іншими структурами державного управління і нагляду.

Екологічні та техногенні аспекти економічної безпеки. Оцінка загального стану техногенно-екологічної безпеки є фундаментом, на якому будуються стратегія і тактика державної політики в галузі захисту населення і території України від надзвичайних ситуацій. Нетрадиційність проблеми, розширення спектра національних інтересів, накопичення внутрішніх загроз (із значною питомою вагою загроз техногенного та природного характеру) викликали необхідність переосмислення і переорієнтування стратегії усунення аварій, катастроф та мінімізації наслідків стихійного лиха. Перед державою постає гостра потреба визначення пріоритетів у сфері захисту від екологічної кризи та надзвичайних ситуацій, що дасть змогу ефективніше і обґрунтованіше приймати рішення щодо впровадження заходів, які приводять до сталого розвитку, встановлення прийнятної ризику і техногенно-екологічного благополуччя [6].

У критичному стані знаходиться житлово-комунальне господарство. Зношеність водопровідно-каналізаційних мереж, обладнання та устаткування цієї сфери є причиною хронічних аварій, внаслідок яких потерпають люди, завдається значна шкода довкіллю.

Ознак невиліковної хвороби набула проблема знешкодження непридатних до використання пестицидів, накопичених упродовж багатьох років в агропромисловому секторі. З огляду на реформування цієї галузі можна очікувати, що непридатні пестициди взагалі втратять реальних власників, а відтак не буде і відповідальних за їх знешкодження.

Загалом вирішення екологічних питань повинно стати суттєвим чинником активізації і модернізації виробництва. Досвід останніх років доводить необхідність координації дій під час системного розв'язання проблем техногенної і природної безпеки. Основними заходами їх забезпечення є:

- запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру шляхом створення умов для ефективної діяльності систем життєзабезпечення населення в надзвичайних ситуаціях; розроблення комплексної схеми інженерно-технічного захисту територій та об'єктів; удосконалення системи взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування всіх рівнів з питань запобігання та реагування на надзвичайні ситуації; удосконалення та створення нових телекомунікаційних мереж і систем зв'язку та оповіщення про виникнення ситуацій;
- впровадження системи державного регулювання та розвитку економічних важелів управління у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації шляхом удосконалення нормативно-правових та економічних механізмів запобігання їх виникненню та підвищення рівня захищеності об'єктів підвищеної небезпеки, обґрунтування допустимого для населення ризику виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаного з об'єктами підвищеної небезпеки[3];
- розвиток еколого-кризової медицини катастроф;
- суцільна паспортизація екологічно небезпечних підприємств, техногенне районування території України та оздоровлення екологічно-кризових районів;
- впровадження замкнених та маловідходних технологічних процесів, підвищення частки використання вторинних ресурсів, рівня утилізації відходів;
- підвищення культури землеробства, впровадження нових технологій з так званими нульовими циклами обробки ґрунтів.

Зовнішньоекономічні аспекти національної безпеки. Зовнішньоекономічна безпека полягає у спроможності держави протистояти впливу негативних зовнішніх економічних чинників і мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці з метою створення сприятливих умов для розвитку економіки, забезпечувати відповідність зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам.

Так, зокрема, потребує активних дій реалізація відносин стратегічного партнерства України та Російської Федерації на засадах прагматизму і врахування національних інтересів як на рівні держав, так і на рівні суб'єктів підприємницької діяльності, окремих громадян. У цьому зв'язку слід зосередити зусилля Кабінету Міністрів України на виконанні узгодженого з російською стороною комплексу заходів з виконання Програми економічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією на 1998–2007 рр.[7] Особлива увага Координаційної ради по виконанню цієї Програми має бути зосереджена не лише на виявленні та усуненні причин, що стримують реалізацію передбачених заходів, а й на організації роботи в напрямі наповнення Програми новими проектами з урахуванням поточної ситуації в Україні та Росії, підготовці проектів міжурядових угод з актуальних питань взаємовигідного співробітництва в усіх сферах.

Небезпека залишитися за рамками процесів глобалізації, становлення відкритої держави з постіндустріальною економікою стає для країни дедалі реальнішою. Якщо Україна не використає свій шанс, враховуючи сьогоднішні певні позитивні тенденції щодо здійснення структурної перебудови економіки за рахунок пріоритетного розвитку науки, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, тобто створення для людини як носія знань та найважливішого чинника підвищення продуктивності праці сприятливих умов для життєдіяльності, то економічна відсталість країни стане незворотною. Це загрожуватиме не лише соціальній стабільності, а й існуванню нації і держави.

Пріоритетним напрямом роботи уряду України має стати прийняття обґрунтованої стратегії щодо імпорту, що сприятиме його перетворенню на дієвий фактор технологічної реконструкції вітчизняної промисловості. Диверсифікована митна і тарифна політика має узгоджуватися з інтересами національної промисловості, конкретних виробників високо-технологічної експортної продукції.

Важливим завданням забезпечення економічної безпеки держави є створення умов для реалізації гео економічного потенціалу України, інтеграції національної транспортної системи до мережі міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів, створених між Європою та Азією.

З викладеного доходимо висновку, що увага уряду повинна зосереджуватися на виконанні в повному обсязі завдань комплексної програми утвердження України як транзитної держави. Передусім потребують вирішення питання забезпечення конкурентоспроможності транзитам послуг в Україні та залучення додаткових транзитних вантажопотоків. Реалізації цих завдань передбачає насамперед приведення національного законодавства у сфері транзиту у відповідність з міжнародними транспортними угодами і конвенціями; зняття технічних бар'єрів на шляху переміщення вантажопотоків міжнародними транспортними коридорами; тарифно-цінове та податкове стимулювання транзиту; створення системи обліку, аналізу та прогнозування транзитних перевезень територією України, відповідний розвиток матеріально-технічного та інформаційного забезпечення.

Отже, сьогодні, як ніколи, загострюється надзвичайно важливе питання забезпечення економічної безпеки України, що є одним з найважливіших національних пріоритетів і вимагає посиленої уваги представників структур влади, громадських і політичних рухів, науковців, широких кіл громадськості. Забезпечення економічної безпеки є гарантом державної незалежності України, умовою її сталого розвитку та зростання добробуту громадян.

Література:

1. Абчук В.А. Ризики в бизнесе, менеджменте и маркетинге/ Владимир Авраамович Абчук.– СПб.: Издательство Михайлова В.А.,2006. – 480с.
2. Білорус О.Г. Глобальні трансформації і стратегії розвитку: монографія / О.Г.Білорус, Д.Г.Лук'яненко. – К: Ориане, 2000. – 534с.
3. Кудря І.Г. Сучасні концепції посткапіталістичного суспільства: соціально-філософський аналіз: дис...канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 / Ігор Георгійович Кудря. – К,2005.–178с.
4. Ліпкан В.А. Національна безпека і національні інтереси України./ Володимир Анатолійович Ліпкан. – К:КНТ, 2006. – 68с. (Серія: Національна і міжнародна безпека)

5. Старостіна А.О. Ризик – менеджмент: теорія та практика: навч. посіб. / А.О. Старостіна, В.А. Кравченко. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. – 200 с.
6. Управление риском в торговле (практические методы минимизации случайного риска потенциальных убытков) [В. Боровая, Мазур И.И., Шапиро В.Д. и др.] – СПб.: Омега, 1993. – 322 с.
7. Черкасов В.В. Проблема риска в управленческой деятельности: монография / Виктор Васильевич Черкасов. – М.: Рефл-бук, 1999. – 320 с.

Пугачов А. П. Теоретические основы безопасности инновационных проектов на современном этапе развития экономики Украины. В статье рассматриваются теоретические основы безопасности инновационных проектов на современном этапе развития экономики Украины.

Ключевые слова: инновационные проекты, инновационная безопасность, экономическая деятельность, безопасность инноваций, экономическое развитие.

Puhachov O.P. Theoretical foundations of security innovation projects at the present stage of development of economy in Ukraine The paper presents the theoretical foundations of security innovative projects at the present stage of economic development of Ukraine.

Key words: innovative designs, innovative security, economic activity, safety innovations, economic development.

Політика, історія, культура

УДК 801.6:378(477-25)](092)"160/174"

Коваль Д.П.,

аспірант кафедри етнології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Внесок Ф. Прокоповича у вивчення та розвиток поезії у Києво-Могилянській академії

У статті аналізується вивчення і розвиток поезії у Києво-Могилянській академії, розглядається діяльність відомого українського вченого Феофана Прокоповича в контексті його впливу на розвиток піітики як науки про поетичну творчість з чітко окресленими межами та завданнями.

Ключові слова: *піітика, трагікомедія, єзуїт, латинський вірш, Києво- Могилянська академія.*

Поезія як творчість, як мистецтво слова, що художніми образами впливає на уяву й почуття людини, зачаровуючи і приваблюючи її, займала вагоме місце у житті середньовічного суспільства і перетворювалась на самостійну науку з чітко окресленими межами та завданнями.

Поезія, як навчальний предмет, що мав назву «піітика», займав вагоме місце у системі освіти молоді і вивчався у Києво-Могилянській академії та в інших навчальних закладах України XVII — першої половини XVIII ст. Це мало велике значення для виховання у молоді любові до літературної діяльності, вплинуло, безумовно, на весь літературний процес, на формування і розвиток естетичної думки в Україні.

Метою цієї статті є проаналізувати процес вивчення і розвиток поезії у Києво-Могилянській академії та розглянути діяльність відомого українського вченого Ф. Прокоповича в контексті його впливу на її розвиток.

Проблемою розвитку поетики в Києво-Могилянській академії у першій половині XVIII ст. займалися М.І. Петров [12], С.Т. Голубев[3], М.С. Тихонравов [17], О.І. Соболевський [16], В.М. Перетц [9; 10], В.І. Резанов[13; 14]. Наукові розробки цих дослідників головним чином були сконцентровані на вивченні шкільної драми і її відношення до західно-європейської драматургії. Також вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили такі радянські та сучасні вчені як В.М. Нічик [6], Н.Д. Кочеткова [4], В. Маслюк [7], В.Г. Смирнов [15].

Викладачі предмета «піітика» Києво-Могилянської академії визначали поезію так: поезія — це наука, що виражає наслідування людської діяльності. Таким чином, у поезії розрізнялися наслідування і вірш, її внутрішня і зовнішня сторони. Вони стверджували, що наслідування є зображенням іншої речі, а також наслідування «є твір образів». Воно було головним засобом поетичної творчості у той період. Георгій Кониський писав: «...вимисел і наслідування є ніби форма і душа поезії; без цього скільки б не було складено віршів, — вони

будуть не що інше як просто вірші. Таке наслідування буває подвійного роду: наслідування природи і наслідування праці»[10, с.313].

Для піітики середини XVII ст. було характерним використовувати вимисел як спосіб художнього вираження. Наприклад, вигадується щось не людське або те, що не притаманне людям (поради богів і богинь, їх суперечки тощо). В поетичних творах цього періоду часто можна зустріти імена язичницьких богів і богинь. Але вже у другій половині XVII ст. у київських піітиках виголошується точка зору про те, що непристойно християнському поету вживати у своїх творах імена язичницьких богів. У піітиці 1685 р. постійно наголошувалося, що «...християнський поет повинен викликати на допомогу когось із святих»[10, с. 314].

Піітика, як наука, поділялася в Києво-Могилянській академії на загальну і прикладну. Загальна включала перелік правил щодо створення різних віршових форм. Натомість, прикладна у Києво-Могилянській академії являла собою перелік методичних рекомендацій для складання того чи іншого роду поетичних творів. У загальній частині піітики викладались поняття про композицію, образність, ритміку, римування віршів як латинських, так і польсько-російських. З певної комбінації цих елементів і створювались різні види поезії, що становили прикладну частину піітики[10, с. 316].

Піітика в академії в першій половині XVIII ст. не була вітчизняною наукою, а сліпо наслідувала латино-польську піітику. Спробу вивести цю науку на національний шлях розвитку вперше зробив Феофан Прокопович.

Науково-педагогічну діяльність Ф. Прокопович розпочав у 1704 р. викладанням піітики в Києво-Могилянській академії. Поезія, що процвітала у XVII ст. в єзуїтських колегіумах, православних колегіях і академії, була своєрідним переліком ретельно складених правил, що відносились виключно до форми, а не до змісту поетичного твору. Внаслідок такої переваги форми над змістом, обумовленої загальним напрямом схоластики, пііти XVII ст. займались версифікацією, надаючи своїм творах різні форми і мало піклуючись про зміст [12, с. 14]. Таким чином, виникали різні акровірші (грецьк. akros — зовнішній, крайній, лат. versus — повтор, поворот), анаграми (грецьк. ana — пере та gramma — літера), «раковидні» вірші тощо. Правила для складання таких віршів у шкільних посібниках з піітики посідали найважливіше місце. В аристотелівській піітиці їм надавалось другорядне значення. Одним із найважливіших видів поезії став віршований панегірик, що поступово набув форми і змісту оди. Художні засоби, що були притаманні панегірику того часу, полягали у значному перебільшенні дійсності, у витончених порівняннях і з хитромудрою формою. У прозі цьому виду творів відповідає хвалебна проповідь, яка також була насичена надмірними лестощами, під впливом однорідних творів польської літератури XVII ст.[6, с. 247].

Феофан Прокопович у своєму курсі піітики намагався очистити теорію поезії від схоластичних вигадок, хоч при його складанні користувався посібниками єзуїтських поетів Якова Понтана і Фаміана Стради. Головним авторитетом для нього був Скалігер, піітика якого мала значний вплив на розвиток поетичних творів у Франції, Англії, Німеччині XVI ст. Ф. Прокопович звертав особливу увагу на практичні вправи у творах і детально викладав правила, якими потрібно при цьому керуватися. Крім того, він різко висловлювався проти «віршованих фокусів», називаючи їх «дурницями і дитячими брязкальцями», що могли приваблювати людей у «грубий і варварський вік». Вчений рекомендує своїм учням вивчати взірцевих письменників у кожному роді поезії. В епічній поезії він рекомендує спудеям твори Вергілія, Гомера і Тасса, у ліриці – Горація, Овідія і Каттула, у драмі – Сенеку, у комедії – Плавта і Теренція [6, с. 98].

Лекції Ф. Прокоповича з піітики, прочитані у 1704 р., відрізнялися такими основними ознаками: обізнане і творче використання літературного і теоретичного досвіду Європи; різке критичне ставлення до польської літературної і проповідницької традиції, яка мала сильний негативний вплив на літературні процеси в Україні; спроба опертися в поетиці і риториці на сучасний літературний матеріал, що зміг зайняти належне йому місце поряд з визнаними класичними творами. Вчений приводив у своїх курсах одночасно з текстами новітніх авторів і свої власні твори латинською, польською і церковно — слов'янською мовами[1, с. 96].

Слід виділити кілька суттєвих результатів такої реформи Ф. Прокоповича: наближення шкільної академічної піітики до народного життя, намагання наслідувати у поетичних творах латинський класичний вірш. Саме він своєю творчістю дав поштовх київським вченим для того, щоб вони спрямували розвиток поезії на шлях класичного латинського поетичного твору[9, с. 217]. Ф. Прокопович критикою польської поетичної науки значно послабив кредит довіри і вплив останньої в Академії.

Діячі Академії під впливом авторитету Ф. Прокоповича як письменника і вченого, а потім церковного ієрарха і відомого прибічника реформ Петра I, перш за все прийняли його точку зору на роль сучасної літератури, а також його систему позитивних і негативних оцінок її. Особливу увагу він приділяв вивченню й популяризації поезії європейських авторів. Зокрема, поему Торквато Тассо «Звільнений Єрусалим», що була відома в Україні ще до 1704 р. у перекладі Петра Кохановського, Прокопович один із перших позитивно оцінив її, оголосивши епічною поемою, яку можна порівняти з «Енеїдою» Вергілія, і навів обширні витримки з неї у кількох місцях своєї «Поетики». Висока і авторитетна оцінка цього твору, художня досконалість наведених ним фрагментів, краса окремих сцен і описів, — все це залишило глибокий слід у поетичній практиці Києво-Могилянської академії, а також і в інших колегіях того часу. Не можна погодитися з М. І. Петровим, що Лаврентій Горка, який замінив Прокоповича на посаді викладача поетики, наслідував свого вчителя. В його «*Idea artis poeseos...*» дійсно приводяться ті самі сцени і фрагменти з Тассо, що і у праці Прокоповича. Але у той самий час ми знаходимо тут і свідчення самостійного вивчення і глибокого аналізу твору[1, с. 112].

Ф. Прокопович приділяв значну увагу такому жанру поезії як епіграма. Одним з найцікавіших розділів його «Поетики» був розділ епіграм (кн. III, розд. IV–VIII), над яким він працював особливо ретельно, приводячи як приклад свої латинські вірші, а також польські епіграми.

Ідею Ф. Прокоповича про популяризацію цього дуже важливого для сучасної шкільної практики виду поезії також підтримував Лаврентій Горка. Він цитує й доносить до спудеїв багато цікавих творів анонімних авторів, вірші Альберта Інеса, а також велику групу чотиривіршів Станіслава Невеського [5, с. 50]. Л. Горка знайомив своїх слухачів із латинськими, польськими і слов'янськими віршами свого вчителя, але, наслідуючи його приклад, включав у виступи і власні твори.

Традиції Ф. Прокоповича були прийняті й збагачені власним творчим доробком у підручнику «Курс поетики» Л. Горки. Вони протягом багатьох років значно впливали на творчість професорів Київської академії; основні ж елементи цих традицій розширювалися і поглиблювалися у їх працях [5, с. 51].

На розвиток літературної творчості у навчальних закладах України найбільший вплив мали власні твори Ф. Прокоповича, включені до академічних рукописних збірок. Він постійно звертав увагу своїх колег і спудеїв на необхідність вивчення новітньої літератури, творів, близьких сучасності і тематично пов'язаних з місцевими умовами, на праці знаних авторів.

Головна функція поезії, за Ф. Прокоповичем, — це прославлення героїв, державних і релігійних діячів з метою виховання читача на їх прикладах. Тому найголовнішими її жанрами він визначав епічну поему та трагедію. Звідси й вимога репрезентативного мистецтва, що бере для себе широку матерію і відповідну прикрашеність та експресивну піднесеність стилю [4, с. 59]. Викладаючи вчення про роди і види поетичних творів, вчений особливу увагу звертає на умови творчості, і у питаннях, що стосуються форми твору намагався приділяти як можна менше місця схоластичним визначенням різних «прикрас» віршованого стилю. Він поставав проти зловживань символами і алегоріями в творах християнських письменників. Ф. Прокопович вважає непристойним звернення до язичницьких богів або позначення їх іменами різних явищ природи [6, с. 106].

Окремі дослідники літературної творчості Ф. Прокоповича стверджують, що, у своєму курсі піітики він не був новатором, оскільки не пропонував жодних нових теорій і слідував лише тому, що було вже напрацьовано європейською і вітчизняною поетикою. Але вчений все-таки намагався відмовитись від багатьох забобонів схоластичного методу, привнести в цю галузь більше здорового глузду і природності [11, с. 327].

Ф. Прокопович став значно сміливішим новатором у практичному застосуванні поезії, що він викладав в Академії. Вчений вперше у стінах Київської академії звернувся до історичного аспекту і ввів до обігу раніше не вживаний рід драматичних творів – трагікомедію, в якій поєднав високі ідеали, почуття, цілі з низькими. За давнім академічним звичаєм, обов'язком викладача піітики було писати для літніх театральних постановок драматичні «дійства» і діалоги, так само як і викладач риторики мав проповідувати та писати привітання від імені Академії різним поважним особам і покровителям. Виконуючи цей обов'язок, Ф. Прокопович у 1705 р. написав трагікомедію «Володимир», в якому майже все було новиною для того часу: і сама форма, в якій комічний елемент не виділявся, а пронизував собою п'єсу, втілюючись у постатях жреців – противників християнства, і вибір сюжету з української історії, замість абстрактних алегоричних роздумів у розмовній формі. Але найважливіша і несподівана новина полягала у пристрасному ставленні до важливих питань сучасності, що проглядалося майже у кожній сцені. Загальна ідея твору, це – ідея боротьби нового порядку з старим, прогресу – із застоєм, причому прогресивною силою, на стороні якої була симпатія автора, правління, світська влада, а силою, що затримувала розвиток – духовенство. У цій трагікомедії вища свідомість – християнська зустрічається з нижчою – язичницькою, яка представлена у п'єсі в комічному вигляді. Таким чином, у цьому творі чітко виділяються дві сторони – комічна і висока [11, с. 57].

«Твір цей для спостерігача вітчизняного просвітництва.., – писав М.І. Гнедич, – є явище, свого часу, надзвичайно незвичне і заслуговує на увагу в багатьох відношеннях. Автору були відомі зразки театру і він був знайомий з театром древніх, у крайньому випадку із трагедіями Сенеки. Можна сказати, що ця трагікомедія є у нас першим театральним твором людини із талантом» [12, с. 8-9].

Феофан Прокопович своєю трагікомедією «Володимир» мав великий вплив на творчість вітчизняних і загалом слов'янських драматургів. Своїми правилами творення трагікомедії він став реформатором театру епохи бароко: до нього драматичні твори не мали твердо установлених форм, вони були здебільшого на дві дії; не були установлені число дійових осіб і правила їх виходу та відходу зі сцени; не було встановлено і самого порядку та розвитку драматичної дії. Все це упорядкування драматичної форми в українському театрі провів Ф. Прокопович, базуючись головним чином на взірцях античної літератури. У київській академії часто з'являлися трагікомедії, що склалися з п'яти дій: саме так вимагали дієтичні правила вченого. Наслідуючи його творчість, суспільні і політичні інтереси України займали провідне місце в київській драмі [11, с. 82].

Здійснивши такий важливий вплив на розвиток поетичної науки в академії, реформа Ф. Прокоповича все-таки не зовсім прижилася в академії. Одні із його наступників на кафедрі піітики, намагалися наслідувати його і ставили твори вченого у приклад, а інші наслідували його попередників. Звідси в розвитку поетичної науки в академії виділяються два напрями: езуїтський латино-польський і феофановий, з великою перевагою першого. Натомість, слід вказати на те, що коли піітика йшла шляхом розвитку заданого Ф. Прокоповичем, то вона мала і більше зв'язку з народним життям.

Феофан Прокопович своєю науковою діяльністю і літературною творчістю активно сприяв вивченню і популяризації літературного і теоретичного європейського досвіду, стримував негативний колоніальний вплив на культурно-творчі процеси польської літератури, дав поштовх для подальшого розвитку піітики в академії і відкрив нові шляхи для формування української самобутньої культури.

Література:

1. Булгаков М. История Киевской академии / М.Булгаков. – СПб.: Типография Константина Жернакова, 1843. – 226 с.
2. Винтер Э. Феофан Прокопович и начало русского Просвещения / Э.Винтер // Роль и значение литературы XVIII века. – М.- Л., 1966. – С. 43 – 46.
3. Голубев С.Т. Киевская академия в конце XVII и начале XVIII веков / С.Т.Голубев. – Киев: Тип. И.И. Горбунова, 1901. – 101 с.

4. Кочеткова Н.Д. Ораторская проза Феофана Прокоповича и пути формирования литературы классицизма / Н.Д.Кочеткова // XVIII век. Сб. 9: Проблемы литературного развития в России первой четверти XVIII века. — Л.: Наука, 1974. — С. 50–80.
5. Лужный Р. Поэтика Феофана Прокоповича и теория поэзии в Киево- Могиланской академии / Р.Лужный // Роль и значение литературы XVIII века. — М.- Л., 1966, С. 47 – 52.
6. Ничик В.М. Феофан Прокопович / В.М.Ничик. — М.: Мысль, 1977. — 192 с.
7. Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В.Маслюк. — К.: Наукова думка, 1983. — 234с.
8. Морозов П. Феофан Прокопович как писатель / П.Морозов. — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1880. — 402с.
9. Перетц В.Н. Очерки по истории поэтического стиля в России / В.Н.Перетц. — СПб.: Сенатская типография, 1905. — 62с.
10. Перетц В.Н. Памятники русской драмы эпохи Петра Великого / В.Н.Перетц. — СПб.: Изд. Императорской академии наук, 1903. — 570с.
11. Пекарский П.П. Наука и литература при Петре Великом / П.П.Пекарский. — СПб.: Изд. Товарищества «Общественная Польза», 1862. — 578с.
12. Петров Н. О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии от начала ее до преобразования в 1819 году / Н.Петров // Труды Киевской духовной академии. — Киев: Университетская типография, 1866.
13. Резанов В.И. К истории русской драмы: экскурс в область театра мезуитов / В.И.Резанов. — Нежин: Тип. н-ков В.К. Меленевского, 1910. — 464с.
14. Резанов В.И. «Мудрость предвечная», киевская школьная драма 1703 г. / В.И.Резанов. — Киев: Тип. Акц. о-ва «Петр Барский в Киеве», 1912. — 90с.
15. Смирнов В.Г. Феофан Прокопович / В.Г.Смирнов. — М.: Соратник, 1994. — 221 с.
16. Соболевский А.И. Западное влияние на литературу Московской Руси XV – XVII веков / А.И.Соболевский. — СПб.: Синодальная Типография, 1899. — 158 с.
17. Тихонравов Н. Трагикомедия Феофана Прокоповича «Владимир» / Н.Тихонравов // Журнал Народного Просвещения. — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1879. — С. 52 – 96.
18. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. — К.: Либідь, 1993. — 592с.
19. Чистович И. Феофан Прокопович и его время / И.Чистович. — СПб.: Типография Императорской академии наук, 1868. — 752с.

Коваль Д.П. Вклад Ф. Прокоповича в изучение и развитие поэзии в Киево — Могиланской академии. В статье анализируется изучение и развитие поэзии в Киево-Могиланской академии; рассматривается деятельность известного украинского ученого Феофана Прокоповича в контексте его влияния на развитие поэтики как науки о поэтическом творчестве с четко очерченными пределами и заданиями.

Ключевые слова: поэтика, трагикомедия, иезуит, латинский стих, Киево-Могиланская академия.

Koval D.P. F.Prokopovych's Contribution to the Studying and Development of Poetry in Kyiv-Mohyla Academy. The studying and development of poetry in Kyiv – Mogyla Academy is analysed in the article; the activity of well-known Ukrainian scientific Feofan Prokopovich is examined in the context of his influence on the development of poetics as science about poetic creation with sharp-edged limits and tasks.

Keywords: poetry, tragicomedy, Jesuit, Latin poem, Kyiv-Mohyla Academy.

УДК 94(477)(092):930.1"652"

Лагодзінський В. В.,

здобувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Щодо початків підготовки Михайла Драгоманова як антикознавця

У статті досліджується процес становлення Михайла Драгоманова як антикознавця. Доводиться, що початки антикознавчих уподобань Драгоманова знаходяться в його гімназичних студіях.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, К. Полевич, О. Стронін, антикознавство, класичні студії, гімназична освіта.

Питання щодо початків антикознавчих студій Михайла Петровича Драгоманова є логічним і впливає з самої біографії великого українця. Його українознавчі студії і громадсько-політична діяльність настільки вагомі, що зазвичай залишають у певному затінку його викладацьку діяльність, суттєву складову якої становила історія: всесвітня і особливо – антична, греко-римська. Водночас, ґрунтовність античних студій Драгоманова, а також той факт, що вони здійснювалися на початковому етапі його наукової творчості, дозволяють стверджувати про значний вплив, який вони справляли на визначення основних світоглядних орієнтирів молодого вченого, його кругозору. Як зауважив Борис Кістяківський у своїй передмові до політичних творів Драгоманова, що видавалися в Парижі у 1906 р., «Зовнішні умови примусили його (тобто Михайла Драгоманова. – Авт.) стати на позицію політичного агітатора. Але агітатором у точному сенсі слова він ніколи не був. Навіть у властиво агітаційні видання він вносив свою широку наукову ерудицію і всю глибочинь своєї думки. Всі його політичні твори засвідчують про багатство його знань з політичної історії передових народів і про domeжну продуманість його головних засновків». Для нас, таким чином, важливим є дослідити сам процес становлення Драгоманова як антикознавця.

Для формування людини як особистості надзвичайно важливими є умови цього формування, і попри всю загальність твердження Джеймса Локка про те, що немає вроджених принципів (no innate principles) і що людина — то є продукт оточуючого середовища ми його, в цілому, сприйmemo. І дійсно, «середовище дитинства», значною мірою буває визначальним для сформування особистості, і весь шлях, яким іде людина впродовж всього життя, розпочинається з першої її «стежини за вікном»... Особливо це є характерним для другої половини ХІХ ст., коли гуманітарна складова в системі виховання та освіти привілейованих верств суспільства Російської імперії все поглиблювалася. Михайло Петрович Драгоманов, безумовно, теж належав до цих верств. Не вдаючись у детальний аналіз його біографії, охарактеризуємо перші віхи, що можуть бути важливими для розкриття обраної для дослідження теми.

Михайло Петрович Драгоманов народився 18 вересня 1841 р. у Гадячі. Рід Драгоманових належав до козацької старшини. Один з його предків, грек за походженням, був перекладачем у війську Богдана Хмельницького, один із дядьків брав участь у декабристському повстанні. Батько ж закінчив привілейоване училище правознавства у Петербурзі, згодом з невідомих причин перебрався до Гадяча.

Дещо суперечливими здаються роки навчання у Гадяцькому повітовому училищі: з одного боку, зауважується його непримітність, з іншого ж, що там він мав хороших педагогів. Ще суперечливішими здаються роки його навчання у Полтавській гімназії (1853–1859 рр.), з її, як зауважується, «загалом рутинними порядками», які, однак, не перешкодили гімназистові набути належної освіти: на думку Олени Пчілки «... Полтавська гімназія дала юнакові багато (хоч і була вона школою тих давніх часів, далекою від ідеалу і по методах

навчання, і по звичаях педагогічних взагалі). Такий висновок робиться, як нам здається, з огляду на відомий інцидент, що ледь не обернувся для Драгоманова виключенням з гімназії. Проте сам Михайло Драгоманов мав складніші враження про свої гімназичні роки. Чи не найпомітніше це проявляється в його автобіографічному нарисі «Два учителі», де він у ролі прологу пише: «Вже кілька років назад написав я для «Народу» оці спомини, та вагався посилати їх у редакцію, не бачачи в них досить «політичного» матеріалу, а надто в першому. Аж ось недавно розмовляв я з одним українцем про теперішній стан гімназій у Росії і почув від нього, які зовсім холодні і навіть часто ворожі там тепер відносини між учениками і учителями, і пригадалися мені образи моїх двох учителів, із яких перший служив навіть у «миколаївські» часи, а вмів так гуманно, так тепло жити з учениками і піднімати їх інтелект і мораль. Контраст між моїми споминами про двох учителів і оповіданнями недавнього знайомого піддали мені «політичних» мотивів послати мої спомини в редакцію «Народа». І далі: «Не для того тільки я мушу їх спом'янути, що сам я особисто вдячний їм більш, ніж кому-небудь з усіх людей, окрім батька мого, за те добро, яке вони зробили для моєї душі. Ні, то люди, що кожний по-своєму прислужились до морального виховання цілого ряду поколінь у Полтавщині, а через те й цілій нашій країні».

Перший з цих двох учителів був Казимир Йосипович Полевич, про якого Драгоманов згадує з надзвичайною теплотою. Поляк за походженням, аскет у способі життя, блискучий педагог, він усе своє життя, на думку Драгоманова, поклав «на учеників, на те, щоб навчити їх латини». Його педагогічна діяльність у Полтавській гімназії обумовила належну філологічну підготовку випускників, що ставали студентами кращих університетів Російської імперії, у тому числі й славіста, етнографа, міфолога, фольклориста та бібліофіла – Олександра Олександровича Котляревського, «українця за походженням, який асоціюється зазвичай винятково з російською культурою». Останній закінчив Полтавську гімназію у 1853 р. – році, в якому до неї вступив Михайло Драгоманов.

Цікавою є оцінка уже пізнім Драгомановим, з точки зору пройденого ним шляху, викладанню класичних мов у гімназіях часів його дитинства: «За ті часи, згадує він, – не було в Росії теперішнього класицизму. Ученики до 4-ої класи не знали ні греків, ні латинів, а з 4-ої ділились: одні пили на класицизм, другі – на законодавство. Після 1848 р. до царя Миколая дійшла чутка, що в Західній Європі консерватори жаліються, що класичні студії ведуть до республіканізму й соціалізму (про це єсть курйозний трактат Бастія «Le Bacchalaureat et le socialisme»), і він вигнав греку майже зо всіх гімназій, замінивши її натуральною історією. Полтавська гімназія зосталась при одній тільки латині, замість якої, як сказано, ученики могли вибирати законодавство. Законовідам, зрештою, не трудно було дістатись до університету, бо їх приймали туди з обов'язком через рік держати екзамен із латини, дуже легкий».

За цих умов Полевич, хоч і любив більше давньогрецьку мову і навіть у приватному порядку читав її у Полтаві для усіх бажаючих, викладав виключно мову латинську. Читав він її блискуче, за власною методикою, як не читали її у подальшому навіть у Київському університеті: «все йшло во славу латини, – згадує Драгоманов невимушене спілкування гімназистів зі своїм учителем, – яку наші «полтавці» в університетах, при професорах-схоластах із німецьких «гуманістів» третього сорту, тільки забували після гімназії. Про себе я скажу, що, вступивши до університету київського, я пішов кілька разів на лекції професора латини Деллена, що написав по-своєму незлу працю «Beitraege zur Kritik der Satyren des Juvenalis», я побачив, що мені там після Полевича абсолютно нічому вчитись, і коли під кінець мого курсу взявсь до римської історії, то просто пішов далі від того, що робив із Полевичем, і не раз, і не два ставали мені в пригоді спомини «латинських чаїв» у Полтаві».

Власна методика Полевича полягала, як це можна зрозуміти, у «не-схоластичному» вивченні граматики, а в читанні та коментуванні класичних авторів, при чотирьох лекціях на тиждень з четвертого по сьомий класи гімназії включно, з запрошенням кращих учнів на квартиру на вже згадувані вище «латинські чаї». Результатом такого навчання було те, що, за спогадами Драгоманова, уже в перший рік навчання читали й перекладали Корнелія Непота, Саллюстія та Овідія, а під кінець курсу «... в 7 класі 2-4 чоловіка читали Таціта, більшість Горація, меншість Лівія. І читали не які кусники, а цілі книги, часто цілі твори, читали не для

самої вправи в граматиці, а для тексту, смакували картини, ідеї. Пам'ятаю, напр[иклад], як ентузіазмувавсь я, читаючи у Саллюстія кандидатську промову Кая Марія, а в ній слова: *fortissimum quemque generosissimum* і т. д. Добре, – іронізує далі Драгоманов, – що цар Микола не знав про мій екстаз, а то б і латину вигнав із гімназій!». Наведені слова Гай Марій – *homo novus*, «людина нова», «вискочка» з точки зору римської знаті – виголошує перед солдатами, звинувачуючи римську аристократичну еліту у корупції, нищості та підлості: «*Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego naturam unam et communem omnium existimo sed fortissimum quemque generosissimum*» (Sall. de Bell. Jugurt. – LXXXV, 10-15) – «Вони зневажають новину мого роду, я – їхнє боягузство: мені дорікають походженням, їм – підлотою. А втім, я вважаю, що природа у всіх одна і спільна, а найхоробріший і є найблагороднішим». Цей приклад, згаданий Драгомановим, дійсно яскравий. Він ілюструє моральні та соціально-політичні уподобання юнака, загальну атмосферу, яка мала панувати на уроках латинської мови у Полевича.

Забігаючи наперед зауважимо, що Полевич прилучиться до навчання свого учня і в Києві, де він допомагатиме «полтавцям» опановувати давньогрецьку мову: «Полевич, – згадує Драгоманов, – узявсь учити нас грецької мови, яка викладалась у нас в університеті ще мізерніше, ніж латинська, професором-німцем і його ад'юнктом-українцем, великим поліглотом, який, однак, почув від мене зі здивуванням, що литовська мова, яку він вивчив, арійська (*incredibile memoratu*). Ми, студенти-філологи, звісно, підскочили від радості, коли Полевич пропонував нам учитись у нього грецької мови, і Полевич, повторивши з нами елементи граматики, посадив нас за Гомера, а потім за Софокла, виробляючи для нас спеціальні лексикони тих п'єс, що ми читали з ним. Кожний з нас старавсь здобути особне видання читаного автора з коментаріями, через що наші лекції получали спеціальний інтерес, а після лекцій за чаєм ... йшли розмови класичні й не класичні».

Можемо, таким чином, із певністю стверджувати, що заняття латиною у Полтавській гімназії не тільки уможливили у подальшому становлення Драгоманова як антикознавця, а й значно вплинули на формування його світогляду, його суспільно-політичних переконань.

Другим учителем – героєм спогадів Драгоманова – став вчитель історії Олександр Іванович Стронін (1826–1889). На відміну від Полевича, який записував свої методичні поради до латинських текстів, роздавав їх своїм учням і навіть мав намір свої праці опублікувати, Стронін став відомим не лише як учитель видатних діячів української культури (крім Драгоманова він долучився до виховання М. Лисенка та М. Старицького), а й як історик, просвітник, громадський діяч, автор «Народної енциклопедії», соціолог та, навіть, політолог. Завдяки останнім характеристикам Стронін і сьогодні залишається в числі постійно досліджуваних особистостей другої половини XIX ст.

Сам Драгоманов у своїх спогадах пов'язує своє «історієлюбство із впливом батька, «що любив читати історичні книжки». Ще навчаючись у Гадяцькому училищі М. Драгоманов «прочитав немало історичних книг, в тім числі двічі «Историю государства Российского» Карамзіна». Слід, однак, зауважити, що вже згодом, працюючи над курсами із всесвітньої історії в університеті Святого Володимира, він ремствуватиме над обмеженістю вибору історичної літератури. Ще гіршою була ситуація в його дитячі і гімназичні роки. Зішлемося тут на оцінки сучасника – автора «Петербурзьких нарисів» німецького письменника Едуарда Пельца, один з яких було видрукувано в російському перекладі і коментовано А.І. Рейтблатом. Оглядаючи книги з історії, що були видрукувані в Російській імперії за 1835–1837 рр., він констатує: «...тот, кому хотелось бы найти в этих книгах критический взгляд на историю или философичность и даже лишь подлинную правду, поистине предъявил бы к их авторам совершенно несправедливые требования, ибо цензура и прочие обстоятельства устанавливают им слишком узкие пределы, не позволяющие подобной свободы мыслей. Престол по праву требует осмотрительности в тех или иных вопросах; национальная спесь не терпит хулы, а национальные предрассудки надобно в конце концов щадить! Стало быть, если случайно обнаруживаются сносные хроники и хронисты, к числу коих, пожалуй, можно отнести Карамзина, то следует вполне удовлетвориться этим».

У Полтавській гімназії на Драгоманова чекало розчарування: його «історієлюбство» не знайшло відгуку в учителя історії Сорокіна, який навчав історії стародавнього Сходу «по методу т[ак] зв[аному] «отселе и доселе» без усяких розмов». Задля справедливості слід усе ж зауважити, що навчання історії у третьому класі гімназії, попри досить іронічне його сприйняття самим Драгомановим, без сумніву вплинуло на його «історієлюбство» хоча б тим, що не збудило відрази до історії взагалі і до стародавньої історії в тому числі. Навпаки, як згадуватиме він у своїх спогадах, «... репутація історика була причиною того, що товариші вложили на мене обов'язок написати хронологій для кафедри, а іноді й для рукавного вжитку. Дякуючи цьому я відповідав Сорокіну без помилки про всяких Апріасів і Ціаскарів...». Засвоюючи належним чином увесь, принаймні, фактичний матеріал – додамо ми.

У третьому ж класі Драгоманов отримує належний фундамент для розбудови своїх історичних знань і на наступні курси. «Як настали екзамени, – згадує він, – то я мусив наготовити кілька хронологій з усього курсу; ученики брали їх у рукави або клали в програми на той стіл, коло котрого сідали «обдумувати» викликані, поки один відповідав коло учительського стола. Чутка про таку функцію мою пішла по пансіону, і я отримав наказ виготовити такі хронології й для старших клас. Те я робив охоче раз через те, що здобув собі протекцію й трошки навіть повагу «старших», які тоді били «маленьких» ні за віщо, а вдруге через те, що це заповнило мій вільний час, якого в мене було багато, бо більшу частину науки своєї класи я знав іще з повітового училища. Така функція фабриканта хронологій зосталась зо мною років три, аж до «нової ери» в наших гімназіях, і через це я зарані вивчив усі учебники Кайданова (по якому ще вчилися старші класи), а потім Смараглова, а надто визубрив хронологію так, що старші іноді бавились зо мною в таку гру: «Скажи німецьких імператорів з кінця через одного» з тим, що за кожну [помилку? — *Авт.*] получиш по кулаку в спину, а як добре скажеш, то легеньку, а іноді й нелегеньку «шльопку» по потилиці з похвалою: «Молодець, історик!».

Nonen est omen – «в імені – доля!» Жартівливе прозвисько Драгоманова визначало, навіть якщо він того сам не усвідомлював, його модель поведінки в гімназії визначило й увесь його життєвий шлях. Схвалення гімназичним оточенням «історичних функцій» Драгоманова утвердило його в своїх нахилах. Особливо важливим для Драгоманова було спілкування з учнем сьомого класу Бекманом, який згодом, уже готуючись до магістерського екзамену із римської історії в університеті Святого Володимира, буде засланий до Самарської губернії у зв'язку з проходженням у «Справі щодо розповсюдження малоросійської пропаганди». «... Бекман, – згадує Драгоманов, – давав мені іноді читати книги, які брав із учительської бібліотеки, між іншим романи Вальтера Скотта, «Іліаду» та «Історію Греції» Джілліса в рос[ійському] перекладі».

Щодо цього загалом непоганого перекладу Джілліса варто знову навести оцінку Едуарда Пельца, який, порівнюючи стан видання історичної літератури з юридичною, зауважує: «Несравненно богаче выглядит отдел истории, который вкупе с географическими штудиями насчитывает 141 сочинение. Выражение «богаче», однако, здесь уместно лишь отчасти, скорее надлежало бы употребить слово «многочисленнее»; ведь при внимательном рассмотрении оказывается, что именно в отделе истории весьма мало значительных работ. Конечно, среди семнадцати переводов блистают имена таких авторов, как Герен, Гиллис, Капфиг и Мишо; однако ж о том, как обошлись с творениями сих мужей, дабы только получить возможность представить их перед цензурою, и сколь безжалостно выхолостила их затем эта последняя, может судить лишь читатель, способный сравнить переводы с оригиналами. Но совершенно очевидно, как сильно страдает в итоге ценность подобных сочинений!». На Драгоманова, однак, цей переклад справив надзвичайне враження, про що він сам згадує: «В. Скотт тоді не дуже мене зацікавив (це сталося пізніше), а від Гомера й Джілліса я зовсім погrecивсь, зрештою, більше на вояцький лад: робив собі з паперу шлеми, коня з палок, які «метав» на взгляд богорівних Пелідів і Атрідів».

Основою ж вивчення давньої історії в гімназії залишалися підручники Кайданова і Смараглова, за якими навчали і Сорокін, і учитель старших класів Михайло Павлович Стеблін-Каменський – син одного з палких поборників української культури і друга

І.П. Котляревського, на могилі якого він на власний кошт спорудив пам'ятник. Підручник Смарагдова на довгі роки став базовим для всіх середніх закладів Російської імперії, отримав урядових відзнак і, водночас, хоча і з критичними застереженнями, схвалення не тільки фахівців, а й широкого загалу. Для ілюстрації останнього характерною здається оцінка цього підручника В.Г. Белінським, який в своїй рецензії так його характеризує: «Вот книга, заслуживающая полного внимания публики, утомленной эфемерными явлениями нашей литературы. Это почти первый учебник истории, составленный добросовестно, отчетливо, умно, с знанием дела», «Автор очень счастливо осуществил руководившую его мысль и составил очень дельный учебник для средних классов. Смело можем сказать, что труд г. Смарагдова превосходит все, с такою же целью составленные у нас учебники истории», і, нарешті, «История Греции и Рима, занимающая, как и должно быть, большую часть учебника, составлена очень хорошо, и без всякого сравнения, как уже и было сказано, со всеми существующими у нас руководствами к преподаванию истории».

І хоча впливи цих учителів на Драгоманова виявилися, як це впливає із спогадів останнього, мінімальними, його захоплення античністю в гімназії цілком розкрилося: «Зрештою, – згадує Драгоманов, – дедали Мих. Павлович і ходити в класи став зовсім рідко. А я, не маючи ніякої ради, взяв наново перечитувати Джілліса і зовсім «сказився на греках», повернувши навіть зо свого «казу» й декого з товаришів, з якими я багато попсував паличок у «перилах» на сходах і на пансіонських вікнах, вживаючи їх як «метательные копья». Скінчилось тим, що інспектор (німець) перед вакаціями поставив усі бракуючі палички на мій рахунок і зажадав від мого батька щось рублів 3 – 5, пояснивши йому, що це за «метательные копья» — а la grecque. Батько, почувши від мене, що винні тут Гомер Гнедича та Джілліс, тільки засміявся. На вакаціях батько дав мені якусь римську історію, але в якомусь такому перекладі, що я її не міг читати, то зостався при Гомері, з яким ховався в сараї; там, залізши в коляску і набивши собі кишені сухими сливами та вишнями, заїдав собі ними Пелідів і Атрідів. Це було тоді моє найвище «блаженство».

Уже згадане нами виключення Драгоманова із гімназії стало водночас і початком університетського періоду в процесі становлення Драгоманова як особистості і науковця. Саме в Університеті Святого Володимира повною мірою розкриється і схильність юнака до занять всесвітньою історією та її стародавнім, античним розділом особливо. Проте уможливили такі заняття, як це впливає з проведеного тут дослідження, його виховання в батьківському домі та навчання в Полтавській гімназії.

Література:

1. Богдан Кістяківський. М.П. Драгоманов. Його політичні погляди, літературна діяльність і життя / Б. Кістяківський. Вибране. – К., 1996. Що ж до впливу на становлення його загальнонаукових поглядів і методів занять античною історією див особливо: Ставнюк В. В. Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів Михайла Драгоманова // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 46-54.
2. Див. сумніви Плеханова щодо цієї тези Локка і її розгортання у французьких матеріалістів, хоча й у ширшому контексті: «Положение. Человек со всеми своими мнениями есть плод среды и преимущественно общественной среды. Это неизбежный вывод из основного положения Локка: по innate principles – нет врождённых идей. Противоположение. Среда со всеми своими свойствами есть плод мнений. Это неизбежный вывод из основного положения исторической философии французских материалистов: c'est l'opinion qui gouverne le monde» (мнения правят миром). – Г.В. Плеханов (Н. Бельтов). К вопросу о развитии монистического взгляда на историю. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1949. – С. 13.
3. Про середовище дитинства і його роль у формуванні людини див. у вітчизняній історіографії особливо: Василь Ульяновський, Оксана Панчук. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров Микола. Скрижалі пам'яті / Упоряд. В. Ульяновський, І. Карсим. – К.: Либідь, 2003. – С. 5-67, особливо с. 16 наст., з посиланнями на: Зеньковський В. В. Психологія дитинства. – Лейпциг, 1924 (перевид: М., 1996); Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. – 2-е вид. – К.: Основи, 2001. – 328 с.
4. М. П. Драгоманов уже давно став одним із центральних об'єктів у дослідженнях вітчизняних (та й не тільки вітчизняних) науковців. Перші біографічні нариси розпочинаються, очевидно, з його

- автобіографії, вінчалних присвят, некрологів і розвиваються в справжню «Драгомановіану», усі розділи якої сьогодні вже й важко огледіти. Щодо виховання Михайла Драгоманова, його дитячих та юнацьких років див. особливо: Олена Пчілка [Косач Ольга]. Спогади про Михайла Драгоманова / Олена Пчілка [Ольга Косач] // Україна. – 1926. – № 2-3. – С. 38-64. Айзеншток І. З юнацьких літ М. Драгоманова / І. Айзеншток // Україна. – 1929. – № 3-4. – С. 61-66. Бужинський М. До гімназійних літ М. П. Драгоманова / М. Бужинський // Україна. – 1926. – № 2-3. – С. 65.
5. Кухар В. М. Основні чинники формування світогляду Михайла Драгоманова у дитячому та шкільному віці / В.М. Кухар. // Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея / Відп. редактор Іван Копич, заступник відп. редактора Андрій Сова. – Львів, 2011 (Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. Вип. 10 / Львівська комерційна академія). – С. 141-148.
 6. За спогадами його сестри, Олени Пчілки, «...пращур нашого роду був заволока з Греччини, по національному походженню таки грек; служив він драгоманом при гетьманському уряді, за гетьмана Богдана Хмельницького, в Чигирині» (Олена Пчілка [Косач Ольга]. Спогади про Михайла Драгоманова / Олена Пчілка [Ольга Косач] // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – 1926. – Кн. 2-3. – С. 38-64). Про це як факт йдеться у: Терентьева Наталія, Балабанов Костянтин. Греки в Україні: історія та сучасність. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Аквілон-Плюс, 2008. – Ч. I. – С. 70.
 7. Драгоманов М. П. Автожиттєпис. – К., 2009. – С. 8; Олена Пчілка. Спогади ... – С. 401-407. Див. також: До гімназійних літ М. П. Драгоманова. (Архівні доповнення до споминів О. Пчілки) // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – 1926 – Кн. 2-3. – С. 65-69.
 8. Див. таку оцінку: Міщук Р.С. Сторінки великого життя / Драгоманов М.П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; Приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 688 с. («Пам'ятки історичної думки України»). – С. 607.
 9. Сич О.І. Громадсько-культурна та педагогічна діяльність М.П. Драгоманова: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2010. – С. 11. Щоправда, тут мається на увазі не лише училище, а й Полтавська гімназія, з чим ми цілком погоджуємося.
 10. Міщук Р.С. Сторінки великого життя... – С.607.
 11. Олена Пчілка. Спогади ... – С. 428.
 12. Про це особливо див. розлогі уже цитовані вище спогади його сестри та архівні доповнення до цих спогадів: Олена Пчілка. Спогади ... – С. 430-435; До гімназійних літ... – С. 65-69.
 13. Вперше надруковано в журналі «Народ» (1894, № 11-15) і окремим виданням у Львові (1902). Ми цитуємо за: Драгоманов М.П. Два учителі // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; Приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 688 с. («Пам'ятки історичної думки України»). – С.575-604.
 14. Там само. – С. 575
 15. Любовець Н.І. Олександр Олександрович Котляревський: матеріали до біобібліографії // Українська біографістика = Biographistica ukrainica: зб. наук. праць. Вип. 6 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; редкол. Т. І. Ківшар (гол. ред.) та ін. – К., 2010. – С. 58-59.
 16. У примітках Міщука та Шандри до цього місця зауважується: «Тут йдеться про зміни в гімназійній освіті, коли за ухвалою нового міністра народної освіти Д. Толстого «мужиконенависника» (М. Драгоманов) «Статут гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти» (1874) почав відводити 45 % навчального часу на грецьку і латинську мови. Міністр твердив: «Ще шість років латини — і ви побачите, як угомониться молодь». – Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 576. Детальніше про історію гімназичної освіти в дореволюційній Росії див.: Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII-XIX вв.) / И Алешинцев. – СПб.: Издательство О. Богдановой, 1912 – 346 с.; Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения 1802–1902 гг./С В Рождественский. – СПб.: Изд-во МНП, 1902. – 785 с. З приводу викладання класичних дисциплін у гімназіях дореволюційної Росії див. особливо: Фролов Э.Д. Русская наука об античности: историографические очерки. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1999. – 544 с. особливо розд. 3, 4; Кнабе Г. С. Русская античность. Содержание, роль и судьба античного наследия в культуре России. – М.: РГГУ, 2000. – 240 с.
 17. Мається на увазі Фредерік Бастія (1801–1850) – французький економіст, державний діяч і публіцист, який не прийняв другу Французьку революцію 1848 р. і виступав з рішучою критикою соціалістичних та революційних ідей щодо перерозподілу власності, розуміючи це як Узаконений Грабж.
 18. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 576.

19. «Зрештою, – згадує Драгоманов, – один мій товариш, якого ще в Полтаві Полевич учив добровільно по-грецьки, казав мені, що Полевич сам признався, що любить більше грецьку мову, ніж латинську, і що радніший був би вчити завше дітей грецької мови...» (Там само. – С. 584).
20. Слід зауважити, що загалом оцінка викладацької діяльності Олександра Людвіговича Деллена в університеті є позитивною і що він, разом з І.Я. Нейкірхом, котрий викладав літературу грецьку, справив помітний вплив на другого улюбленого вчителя М. Драгоманова – на О.І. Строніна (див. про це: Бевз Т.А. Олександр Стронін та його роль у становленні політичної науки в Україні // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 97).
21. Мається на увазі: Beiträge zur Kritik und Erklärung der Satiren des D. Jun. Juvenalis / von Alex. Ludw. Dellen / Kiew: Universitäts-Druckerei, 1846. – 426 + VIII s.
22. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 578.
23. Там само.
24. Неймовірно подумати (лат.).
25. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 579.
26. Там само. – С. 577.
27. Там само. – С. 579.
28. В одній з кращих статей в українській історичній науці, присвячених безпосередньо Строніну, Т. Бевз прямо називає його, у тому числі, й політологом. Див.: Бевз Т.А. Олександр Стронін та його роль у становленні політичної науки в Україні // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 96.
29. Дослідженню його соціологічних і політичних поглядів присвячені нещодавно захищені дисертації у Російській Федерації: Симонова Е. В. Социологическая концепция А. И. Стронина: автореф. дис.... канд. социол. наук: спец. 22.00.01. – СПб., 2006. – 22 с.; Маркова А. В. Философия политики А.И. Стронина: автореф. дис.... канд. филос. наук: спец. 09.00.03. – М, 1994. – 23 с.
30. Олена Пчілка. Спогади ... – С. 421.
31. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 585.
32. Там само. – С. 580.
33. Эдуард Пельц. Литература и литераторы (Перевод главы из книги Э. Пельца (Т. Вельпа) «Petersburger Skizzen», изданной в Лейпциге в 1842 г.) // Новое литературное обозрение. – М., 1999. – С. 58-86. Див. також спеціальні розвідки А.І. Рейтблата щодо кола читання в Російській імперії ХІХ ст., у тому числі: Рейтблат А.И. Как Пушкин вышел в гении: Историко-социологические очерки о книжной культуре Пушкинской эпохи // Новое литературное обозрение. – М., 2001. – С. 30-35.
34. Эдуард Пельц. Литература и литераторы. – С. 59.
35. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 585
36. Там само.
37. Там само. – С. 586-587
38. Гуревич П. Дело о распространении малороссийской пропаганды // Былое: Журнал посвященный истории освободительного движения. – Петербург, 1907. – № 7 (19). – С. 169.
39. У примітках до видання праць М. Драгоманова помилково пояснюється, що «Джілліс (Жіллїс) Йоганн – німецький історик (поч. ХІХ ст.), автор багатотомної історії Греції» (Див.: Драгоманов М.П. Вибране. – Прим. 14). Насправді йдеться про переклад російською праці відомого англійського історика Джона Джіллїса (Гілліса), а саме: Гиллис. История древней Греции, поселений и завоеваний оной, от первобытного состояния сей страны, до разделения Македонского государства, содержащая в себе историю словесных наук, философии, изящных художеств: в 8 ч. / Гиллис; пер. с англ. А. Огинского. – СПб., 1830-1831; в оригіналі The history of ancient Greece: its colonies and conquests, from the earliest accounts till the division of the Macedonian empire in the East: including the history of literature, philosophy, and the fine arts.
40. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 575.
41. Мається на увазі переклад однієї з найвідоміших праць німецького історика Арнольда Герена (1760-1842): Герен А.Г.Л. Руководство к истории политической системы европейских государств и колоний их от образования оной, по открытии обеих Индий, до восстановления оной, чрез низвержение престола Французской империи, и до освобождения Америки: в 3 ч. – СПб.: Типография Х. Гинце, 1832-1834.
42. Эдуард Пельц. Литература и литераторы. – С. 59.
43. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 575.
44. Щодо Павла Степановича Стеблін-Каменського див.: Биографический указатель уроженцев Полтавской губернии (Памятная книжка Полтавской губ. на 1865 и 1866 гг. – С. 461.

45. Руководство к познанию древней истории для средних учебных заведений, сочиненное С. Смарагдовым, учителем истории и географии при Сиротском институте императорского Гатчинского воспитательного дома. Напечатано иждивением С.-Петербургского воспитательного дома. – СПб.: Тип. 3-го департамента Министерства государственных имуществ 1840. – 497 с., VII и VIII с.
46. Белинский В. Г. Руководство к познанию древней истории для средних учебных заведений, сочиненное С. Смарагдовым, учителем истории и географии при Сиротском институте императорского Гатчинского воспитательного дома. Напечатано иждивением С.-Петербургского воспитательного дома. – СПб.: Тип. 3-го департамента Министерства государственных имуществ, 1840. – 497 с., VII и VIII с. // Белинский В. Г. Собрание сочинений. В 9-ти т. Т. 3: Статьи, рецензии и заметки. Февраль 1840 – февраль 1841. Подготовка текста В. Э. Бограда. – М.: Художественная литература, 1976. – С. 429.
47. Там само.
48. Там само. – С.431.
49. Переклад «Іліади», здійснений полтавчанином за походженням Миколою Івановичем Гнедичем (1784-1833) і сьогодні залишається найточнішим з перекладів цієї поеми російською мовою. Значення цього перекладу, його впливи на уми освічених людей в Російській імперії уже давно загально визнані. Тут наведемо тільки оцінку Е.Д. Фролова, яка визначає Гнедича як «... выдающегося поэта, обессмертившего свое имя переводом гомеровской «Илиады» (Фролов Э. Д. Русская наука об античности... – С. 123). Доречно також зауважити, що Гнедич заповів рідному місту – Полтаві – свою багату бібліотеку. Передана в Полтавську гімназію, вона нараховувала близько 1,5 тис. одиниць і складалася з двох частин: російського, що називався «Российский язык» і нараховував 710 одиниць, та іноземний, що називався *lingua graeca*, *lingua Italia* і нараховував 559 одиниць (Павловский И.Ф., Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. – Полтава, 1914 – С. 156-157).
50. Драгоманов М.П. Два учителі. – С. 576.

Лагодзинский В.В. Относительно начал подготовки Михаила Драгоманова как антиковеда. В статье исследуется процесс становления Михаила Драгоманова как антиковеда. Делается вывод, что истоки антиковедческих пристрастий Драгоманова лежат в его гимназических студиях.

Ключевые слова: Михаил Драгоманов, К. Полевич, А. Строни, антиковедение, классические студии, гимназическое образование.

Lahodzynskiy V.V. Concerning the begining of Dragomanov's training as an expert on antiquity. The article investigates the process of Michael Dragomanov's establishing as an historian of ancient civilization. It is concluded that the origins of Dragomanov's preferences a to an ancient history are in his gymnasium studios.

Key words: Michael Dragomanov, C. Polevich, A. Stronin, classical studios, gymnasium education.

УДК 378.016:008(=161.2)(091)

Сапелкіна З.П.,

канд. істор. наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
та профспілкового руху АПСВ ФПУ

Актуальні проблеми викладання історії української культури у вищій школі

У статті висвітлюються проблемні аспекти освітньої сфери України; на прикладі дисципліни «Історія української культури» з'ясовується роль і значення гуманітарних дисциплін у процесі гуманізації навчання і виховання у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: культура, система освіти, духовність, загальнолюдські цінності, національно-культурні традиції.

На початку XXI ст. освітній простір України характеризується актуалізацією проблеми якості навчання і змістовного наповнення дисциплін гуманітарного циклу. Зміна основних цілей, структури, процесів і технологій навчання спрямовані на забезпечення еквівалентності освіти як у межах України, так і у світі. Нові реалії сучасності, інтеграція нашої держави у світове співтовариство вимагають створення системи освіти, в якій пріоритетне місце відводиться гуманістичному вихованню. Пояснюється це кризою традиційних орієнтирів, розмитістю моральних критеріїв, відсутністю ідеалів, агресивністю засобів мас-медіа, соціальною невизначеністю, економічними труднощами, різкою диференціацією суспільства, розчарування у власних можливостях, що призводить до девальвації духовних орієнтирів, особливо в молодіжному середовищі. Незнання національної історії породжує зневагу до рідної культури, комплекс меншовартості стосовно всього українського. Тому система освіти покликана забезпечити формування всебічно розвиненої особистості, котра б усвідомлювала свою причетність до українського народу, зберігала і примножувала національно-культурні традиції, поважно ставилася до рідних святинь та української мови.

Проблема гуманізації освітнього процесу, як основоположна, викладена у Конституції України, у Законі України «Про освіту», в Національній доктрині розвитку освіти, державній Концепції національного виховання, Національній програмі «Молодь України» та інших документах. Зокрема, програма «Освіта» (Україна XXI ст.), затверджена Кабінетом Міністрів ще у листопаді 1993 р., передбачає повну зміну системи освіти, що ґрунтується на засадах демократизації, відмові від догматизму, пошуку нової методології викладання навчальних дисциплін [3]. З утвердженням ідеологічного плюралізму в центр має бути поставлена людина. На думку вчених, сучасне людство переходить від еволюції біологічної та соціальної до глибинно-індивідуальної. Відбувається зміна парадигми людського прогресу [2, с. 46]. Пріоритетними завданнями вищої школи стає гуманізація, тобто особистісна орієнтація на формування національних і загальнолюдських цінностей.

Метою цієї статті є дослідження якісних змін в українській освіті кінця XX – початку XXI ст. та з'ясування ролі і значення гуманітарних дисциплін у процесі гуманізації навчання та виховання на прикладі вивчення дисципліни «Історія української культури».

Система освіти в Україні стрімко змінюється і безперервно реформується. Змінюються як власне пріоритети, так і система управління освітою, її фінансування, структура, зміст, система оцінювання результатів навчання, широко розповсюджуються нові педагогічні технології. Більшість змін здійснюється з метою підвищення якості освіти, що дозволяє кожному громадянину ефективно реалізовувати свої потенційні можливості за умов реформування країни.

Забезпечення нового рівня якості підготовки спеціалістів можливе за умови вдоскона-

лення педагогічної системи, її форми та змісту. Основними об'єктивними компонентами навчання, що впливають на духовне формування особистості, є матеріально-технічна база навчального закладу, наявність відповідного професорсько-викладацького складу, наукова організація та грамотне планування навчального процесу. Приєднання України до Болонського процесу передбачає застосування у вищих навчальних закладах прогресивних методів контролю (тестування, моніторинг, рейтингову оцінку якості засвоєння навчального матеріалу та ін.). Такий підхід дозволяє враховувати активність студентства, що виявляється через отримання нових знань, формування вмінь і навичок. Завдяки контролю викладач отримує інформацію про здібності окремого студента, оцінює його можливості орієнтування в колі окреслених проблем, самостійну роботу з першоджерелами, і таким чином, на основі аналізу роботи студентської аудиторії у цілому оцінюється стан навчального процесу і, при необхідності, в його хід вносяться певні корективи. Саме зворотна інформація дозволяє педагогу з'ясувати рівень засвоєння знань студентами (правильність, обсяг, ґрунтовність), отримувати інформацію про характер пізнавальної діяльності, встановлювати рівень самостійності й активності в навчальному процесі, виявляти причини утруднень і помилок у засвоєнні матеріалу та ін.

Відродно, що реформа освіти передбачає реформування не лише навчання, а й виховання, в іншому випадку вона носила б алогічний характер і тим самим втрачала б системність і цілісність. Педагогічна взаємодія в межах гуманістичного підходу передбачає перехід від «маніпулятивних» технологій до «особистісних», побудованих не за схемою суб'єкт-об'єктних стосунків, а на суб'єкт-суб'єктних. Така взаємодія передбачає розширення діалогічності спілкування в педагогічному процесі, що характеризується рівноправністю викладача та студента у відстоюванні власних позицій, відвертістю, високою довірою, взаємоповагою у стосунках. Уміння педагога бачити в своїх вихованцях не пасивний об'єкт авторитарного впливу, а активного і рівноправного суб'єкта є запорукою успішності навчально-виховного процесу в навчальному закладі [1, с. 12].

Серед першочергових завдань оновлення змісту освіти, приведенні його у відповідність до сучасних проблем, що стосуються як конкретної особи, так і суспільства в цілому, постають: формування гуманістичного мислення, опанування державною українською мовою, прилучення до кращих зразків літератури, музики, надбань народної творчості, видатних здобутків української та світової культури. Вирішенню цих завдань сприяють дисципліни гуманітарного циклу, серед яких особлива роль відводиться курсу «Історія української культури». І це не випадково, адже культура є виразом людського життя в історії, саме людина створює світ культури і живе у ньому. Разом з тим, культура, як продукт людської діяльності, творить людину, постаючи невичерпним джерелом духовного досвіду й натхнення, і цінність культури полягає насамперед у її людинотворчій функції.

Культура українського народу є одним із ланцюгів історії світової культури. Її формування відбувалося за складних умов, визначених перебуванням нащадків давніх русичів у складі таких європейських держав як Литва, Польща, Австро-Угорщина, Росія, де, вбираючи досягнення інших народів і збагачуючи їх власним надбанням, українська культура формувалася як унікальне світове явище.

У курсі «Історія української культури» розглядається еволюція української культури від ранніх форм до сучасності, досліджуються значні досягнення вітчизняних митців, простежуються основні тенденції, напрями та характерні особливості важливих віх культурного розвитку. Відтворюючи процес розвитку культури в її загальнолюдському вимірі, основна увага зосереджена на вивченні української культури як системи національних цінностей і складової світового культурного процесу.

Особливістю дисципліни «Історія української культури» є те, що вивчення культури як суспільного явища пов'язане із заглибленням у світ духовних цінностей. Україна в усі часи була територією, де відбувалися стійкі і закономірні процеси поєднання національних самобутніх стилів зі світовим мистецьким досвідом. Неперевершені зразки української художньої культури сповнені глибоким змістом, осягнення своєї образної символіки останніх відкриває шлях у світ високого національного мистецтва.

Завданням курсу «Історія української культури» є формування патріотичних почуттів студентської молоді в нових демократичних умовах незалежної України. Знання історії культури дає можливість майбутньому фахівцеві залучитися до духовного досвіду старших поколінь та формує у молоді естетичну потребу в спілкуванні з вітчизняним мистецтвом. Величезну роль в цьому процесі відіграє виховання в сім'ї, певний багаж гуманітарних знань, накопичений студентами ще в школі, та багато інших факторів.

У рамках навчального предмета «Історія української культури» ми прагнемо надати можливість студентам осягнути історичний шлях народу з погляду взаємодії з іншими народами і цивілізаціями. Адже загально визнаним є факт, що сучасна культура базується на визнанні цілісності світу, на взаємозбагаченні національних культур і становленні єдиної планетарної цивілізації. Тому молодь має бути готовою до життя за нових умов широкого взаємопроникнення культур. Нові соціальні умови, становлення нової інформаційної культури, що прийшла на зміну культурі індустріальній, створюють широкі можливості залучити студентство до здобутків світової цивілізації, безпосередньо до інформації як основного культурного ресурсу суспільного розвитку.

Програма курсу підготовлена таким чином, щоб через вивчення лекційного матеріалу та підготовку до семінарських занять можна було шляхом дискусії аналізувати конкретні проблеми сучасної культурної сфери України, в ході діалогу відкрито їх обговорювати задля формування духовного світу молодої людини. Вона передбачає значну аудиторну та позааудиторну роботу студентів як з вивчення наукової літератури, так і творчу, що передбачає глибокий аналіз вітчизняних мистецьких здобутків на основі практичних занять на базі кращих музеїв Києва. Така форма роботи сприяє формуванню у студентів естетичного почуття і виховує художні смаки.

Уже в першій, вступній лекції, розкриваючи питання сутності культури, необхідно акцентувати увагу на її гуманістичній, пізнавальній, інформаційній та виховній функціях, завдяки яким відбувається передача суспільного досвіду від покоління до покоління. Не випадково культуру називають соціальною пам'яттю людства. При аналізі ж такої важливої функції культури, як виховна, слід особливо підкреслити, що залучення до культурної спадщини минулого і осмислення кращих зразків сучасної культури формує у людини ціннісні орієнтири і потреби. Саме за рівнем і якістю останніх судять про міру внутрішньої культури людини.

Переходячи до вивчення закономірностей розвитку культури в різні культурно-історичні епохи, особлива увага приділяється розвитку художньої культури. Адже через знайомство з шедеврами мистецтва відбувається вивчення картини світу, людина пізнає саму себе і шукає власне місце в розмаїтому культурному просторі. При цьому завдання полягає не лише в тому, щоб познайомити студентів з кращими мистецькими зразками і особистостями їх творців, але і з питаннями сутності буття української культури, з процесом її еволюційного розвитку в історичному просторі і часі.

Тематичним планом курсу передбачено також знайомство з першоджерелами, участь студентів у семінарських заняттях, виконання самостійних робіт, складання поточних тестів та екзамену.

Знайомство з першоджерелами спрямоване на набуття студентом навичок самостійного мислення, рефлексії і саморефлексії. Це передбачає роботу з науковою літературою і формування здібностей по її застосуванню в аргументації власної позиції при розгляді певних проблем.

Семінар є найбільш масовою формою навчальної роботи студентів, завдяки якій студенти закріплюють теоретичні знання. Метою семінарських занять є формування культури наукового мислення, вміння самостійно орієнтуватися в соціокультурній інформації. Семінари розвивають ерудицію, розширюють кругозір, навчають вести аргументовану дискусію, працювати з літературою, узагальнювати й аналізувати тематичний та експериментальний матеріал. Не менш важливим є і сам процес творчого спілкування студентів з викладачем. Беручи активну участь у семінарі, студенти залучаються до науково-дослідної роботи, набувають необхідних знань і навичок, розвивають власні творчі здібності, у них формується потреба в постійній і безперервній освіті.

Готуючись до семінарів, студенти набувають навичок самостійної роботи: вивчають рекомендовану літературу, готують реферати, виступають з науковими доповідями. Написання рефератів та підготовка доповідей є важливою складовою навчального процесу. Це одна з форм самостійної роботи, що сприяє поглибленому засвоєнню студентом знань, оскільки, підбираючи і опрацьовуючи літературу, аналізуючи наукові концепції, студенти набувають навичок дослідницького пошуку, самостійного творчого мислення. Тематика рефератів передбачає національну специфіку, зокрема дає можливість знайомства з біографіями видатних діячів вітчизняної науки, культури, мистецтва. Подібного роду біографічні дослідження допомагають повернути народові забуті імена й відтворити історію в портретах її творців, адже протягом століть імперська ідеологія була спрямована на заперечення національної та історичної самоідентифікації, проголошуючи деперсоналізацію в історії. Тому на часі персоніфікація подій як невід'ємна характеристика історичної науки в контексті гуманізації суспільства. Що стосується безпосередньо виступів з рефератами, то останні є вмінням подати матеріал у стислому вигляді, зацікавити аудиторію, тренуванням у мистецтві публічного виступу.

Особливого значення слід надати вивченню місцевого краєзнавчого матеріалу. Формування краєзнавчої культури покликане воскресити національну пам'ять, зберегти життєдайну силу вітчизняних духовних традицій і національного ідеалу. Вивчення історії свого краю, свого народу, його духовно-культурних традицій відіграє велику роль у формуванні самосвідомості молодого покоління. При цьому необхідна система тематичного відбору використання краєзнавчого матеріалу на лекціях, практичних заняттях, під час самостійної роботи. На нашу думку, найбільш ефективним видом занять з краєзнавства є позааудиторні (практичні), які дають змогу в ході оглядової екскурсії ознайомитися з наявними історичними пам'ятками та поглибити знання про дані об'єкти та діяльність відомих особистостей, які у певний період проживали і діяли на даній території.

З наведеного доходимо висновку, слід відмітити, що гуманізація вищої освіти, зміцнення зв'язку навчання з джерелами національної культури, досягненнями вітчизняної та світової прогресивної думки вимагають якісно нового підходу до проблеми підготовки майбутніх висококваліфікованих спеціалістів на рівні міжнародних стандартів. Відтак, у процесі сучасного викладу предмета «Історія української культури» необхідно враховувати кілька важливих чинників, оскільки за нових соціальних умов підготовка студентства ґрунтується на органічному поєднанні національних традицій, толерантному ставленні до чужих культур та орієнтує молодь на адаптацію до світових інтегральних процесів.

Література:

1. Ануфрієва Н.М. Гуманістичні засади педагогічної взаємодії у вузі / Н.М. Ануфрієва // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – С. 12-15.
2. Губерський Л. Культура, Ідеологія. Особистість / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К., 2002. – 577 с.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.). Постанова кабінету міністрів України від 5 листопада 1993 р. № 896 // Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні. – К., 1998. – Т. 1. – С. 102-103.

Сапелкіна З.П. *Актуальные проблемы преподавания истории украинской культуры в высшей школе. В статье освещаются проблемные аспекты образовательной сферы Украины; на примере дисциплины «История украинской культуры» выясняется роль и значение гуманитарных дисциплин в процессе гуманизации обучения и воспитания в высших учебных заведениях.*

Ключевые слова: культура, система образования, духовность, общечеловеческие ценности, национально-культурные традиции.

Sapelkina Z.P. *Actual problems of teaching the history of Ukrainian culture in higher educational system. The problem aspects of educational sphere in Ukraine are described in this article; the role and the value of humanitarian disciplines in the process of humanizing of teaching and education in higher educational establishments on the example of the discipline «History of the Ukrainian culture» is analused .*

Key words: culture, system of education, spirituality, common to all mankind values, national and cultural traditions.

УДК 94(477)(092):930.1".../05"

Слесаренко О.О.,

аспірантка Інституту історичної освіти
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*Стародавня історія в поглядах М.П. Драгоманова*

У статті аналізується нове бачення М.П. Драгоманова проблем стародавньої історії, висвітлюється процес зародження та основні етапи розвитку поглядів на вивчення історії в Європі.

Ключові слова: стародавня історія, джерела, неklasичні народи.

Проблематика стародавньої історії як початкового періоду історії привертала увагу багатьох визначних дослідників. Погляди на ці питання М. Драгоманова становить інтерес, насамперед, завдяки тому, що цей історик жив і працював у період становлення історичної науки в Україні і його фаховий підхід до висвітлення процесу становлення людської цивілізації, принципи дослідження подій цього етапу у історії людства. Поглядам М. Драгоманова на стародавню історію приділяли увагу історики Л. Лукеренко, В. Борисенко.

М. П. Драгоманов основну увагу зосередив на пошуках способів удосконалення процесу дослідження історії людства. Він вважав ключовою перешкодою у вивченні стародавньої історії надзвичайну вузькість та невисоку достовірність джерельної бази. Мислитель наголошував на тому, що до ХІХ ст. матеріал для дослідження стародавньої історії черпався виключно із свідчень грецьких і римських істориків, злегка доповнюваних відомостями з єврейських джерел. Унаслідок цього, на думку вченого, давня історія була наукою про життя греків і римлян, охоплюючи минуле інших народів лише тією мірою, у якій вони взаємодіяли з античним світом. При цьому М. Драгоманов відзначав, що приводів для звернення до історії інших цивілізацій у греко-римських письменників насправді було надзвичайно мало: греко-перські війни, походи Олександра Македонського, перемоги римських легіонів в Азії і Африці – ось перелік тем, з яких до курсів стародавньої історії вводилися короткі нотатки про «неklasичні» народи [2, с. 16].

Михайло Петрович вбачав велику проблему в тому, що історію народів, які найбільше впливали на класичну культуру, ми могли знати лише за свідченнями класичних письменників, які почали писати вже у той час, коли великі культурні центри, не лише східні, як Ніневія, Сидон, старий Тир, але і еллінсько-східні, як Куми, Мілет та ін., лежали в руїнах. Відтак, мислитель наголошував, що учені нового часу мали вкрай неповні відомості про історію неklasичних народів, у зв'язку з чим надавали їй другорядного значення. Тим часом, як переконував М. Драгоманов, досить простежити за територією країни від Індійського океану до Гібралтара, аби збагнути, що на цій території могли відбуватися події, згідно з якими багато випадків із греко-римської історії можуть бути названі подіями сільської хроніки [2, с. 17-18].

У 1864 – 1865 рр. з'являються перші історичні праці – публікації лекцій «Про стан жінки в I-му столітті в Римській імперії» і «Про державні реформи Діоклетіана й Костянтина Великого». У 1866 р. він захищає дисертацію на право викладання історії стародавнього світу – «Імператор Тиберій», і повертається до Університету Св. Володимира вже як приват-доцент, а згодом і доцент. У книзі «Нарис історіографії в Давній Греції» (1868 р.) вже виразними є характерні для вченого методологія історичного дослідження та методика опрацювання джерел. Таким чином, свої наукові студії М. П. Драгоманов почав з історії римської імперії, і лише потім перейшов до проблем української історії та політики [7, с. 6-7].

Магістерська дисертація Михайла Петровича «Питання про історичне значення Римської імперії і К. Тацит» відрізнялася від праць багатьох попередників ґрунтовним

аналізом рубіжних моментів європейської історії на її початкових етапах та виходом на широкі узагальнення і теоретичні висновки. М. Драгоманов звернув увагу на те, що згідно з загальним консервативним підходом античних мислителів, у їх поглядах переважала циклічна теорія історії, згідно з якою людство розвивається від золотого, або божественного, періоду до залізного – людського, що стверджувало точку зору про поступову руйнацію людської цивілізації [2, с. 36].

У своїх працях вчений доводив хибність занепадницького підходу до тлумачення історичного процесу. Він стверджував, що оскільки в історії стародавніх цивілізацій маловідомими були не лише початкові періоди, а й кінцеві, то відповідно до цієї неповноти відомостей і утворилася подібна філософія історії, а саме – теорія про процвітання і занепад народів, як молодість і старість живих організмів. Лише новітні для його часу відкриття з історії Сходу, зроблені завдяки розшифруванню ієрогліфів, клиноподібних написів, відзначав Михайло Петрович, дали ґрунтовний матеріал для розуміння того, що в історії народів стародавнього Сходу ми бачимо зміни політичного побуту і культурних епох, і жрецьке століття є швидше наступним за віком, не найдавнішим відносно завойовницьких монархій [2, с. 33, 37].

М. Драгоманов уважно вивчав і добре знав твори мислителів стародавнього світу. У творах основоположників античної історичної науки молодому вченому дуже подобалось їх прагнення встановити причини суспільних явищ, сумлінний виклад історичних подій та яскраві характеристики римських імператорів. У деяких з них він відзначав елементи історичної критики. Основна хиба античних істориків, на його думку, полягала з тому, що вони не брали до уваги соціально-економічних факторів, ігнорували роль народу в історичних подіях і зводили усю історію до діяльності імператорів і полководців. Таким чином вони обмежувались описом лише зовнішніх рис історичних явищ і зв'язків між ними, тоді як історична наука, за його твердженням, повинна була проникати у глибину цих явищ, досліджувати їх внутрішні закономірності [6, с. 52-53].

Підсумовуючи огляд історичної науки стародавнього Риму, він писав, що римські історики, сукупність усіх історико-філософських понять приводили до того, що вони дуже мало вникали у внутрішні причини історичних явищ політичного життя як старої Римської республіки, так і революційного періоду і часу імперії, а тому не могли правильно оцінити жодної з цих епох. Ці вчення, за переконанням М. Драгоманова, мають тільки історичне значення як штучні системи, які свого часу являли собою цікаві зусилля розуму для пояснення і групування фактів. Вони прагнули знайти джерело історичного прогресу не всередині людського суспільства, а поза ним, у діях якихось зовнішніх для суспільства сил. Така постановка історичних проблем, на думку цього вченого, помилкова в самій основі, адже історик повинен дослідити зв'язок причин і наслідків, який може стати зрозумілим через дослідження фактів [3, с. 90, 182, 387].

Релігійно-містичному тлумаченню історії М.П. Драгоманов протиставляв ідеї французьких філософів-просвітителів XVIII ст., погляди яких були, за його визначенням, великим кроком вперед у вивченні розвитку людства. Він зумів побачити і історичну обмеженість представників старого механістичного матеріалізму. Ці мислителі ставили розум, характер і діяльність людини в повну залежність від зовнішніх обставин, від сукупності впливів зовнішнього середовища. У завершеній формі такий погляд заперечував навіть відносну свободу вибору людиною тієї чи іншої дії. Таку постановку питання М. Драгоманов слушно заперечував, відкидаючи фаталізм і доводячи необхідність пошуку причинно-наслідкових зв'язків у історичному процесі [6, с. 54].

На відміну від своїх попередників, М. Драгоманов відійшов від суто схоластичного погляду на античність, без виходу на широкі узагальнення і теоретичні висновки, закликав цінувати в історії народу історію цивілізації. Мислитель доводив, що у такому сенсі історія неklasичних народів містить факти найважливішого всесвітньо-історичного значення. Звертав увагу на те, що досить навіть «уривчастих нотаток» про пам'ятки і установи народів Сходу, аби побачити, що появою перших ознак культури: досконалої обробки металів,

будівельних машин, системи рахунку, календаря, азбуки і тому подібного – сучасна людська цивілізація зобов'язана саме неklasичним народам [2, с. 18].

Причину меншої уваги грецького і римського суспільства до історії і побуту чужих їм народів М. Драгоманов знаходив у тому, що стародавні грецькі та римські письменники значно більше цікавились фактами «зовнішньої», аніж «внутрішньої» історії так званих варварських суспільств. Результатом такого ставлення дослідник вважав «чисто дитячі» уявлення про релігію давніх євреїв і поверхневі уявлення про вірування єгиптян (засновників однієї з найдавніших цивілізацій стародавнього світу), незважаючи на показне прагнення до раціоналізму давньогрецьких і римських філософів, запозичене політиками й істориками [4, арк. 27-28].

Звертав увагу на те, що навіть у тому разі, коли у античних авторів і з'являлися близькі до сучасних погляди на завдання історії і політичної науки, то писані людьми з такими поглядами, праці «гинули», оскільки цікавили дуже небагато. Саме внаслідок цього, на думку мислителя, «загинула» не лише маса матеріалу в різних творах другорядних авторів про політичний побут не античних країн і міст, а й чимало праць такого популярного мислителя як Аристотель. У цих творах було зафіксовано матеріал для характеристики політичних установ 158, а за іншими джерелами 255 міст і держав, і який служив фактичною базою для відомих творів про політику [2, с. 19-20].

У своїх історичних студіях учений неодноразово звертав увагу на те, що не лише історія східного і взагалі неантичного світу була засуджена на неповноту, поки джерелами давньої історії служили виключно корифеї національної літератури Греції і Риму, але і сама історія класичного світу. Михайло Петрович дійшов висновку, що великі прогалини у класичній літературі спостерігаються і відносно пізніх епох їх історії. До них мислитель, зокрема, відносив добу еллінізму і останні часи провінційного життя в Римській імперії. З цього М. Драгоманов доходив висновку, що саме внаслідок такої неповноти інформації і утворилася традиційна філософія історії, а саме – теорія про процвітання і занепад народів як молодість і старість організмів [2, с. 19,33].

У зв'язку із численними недоліками та суттєвою обмеженістю джерелознавчого потенціалу праць античних авторів М. Драгоманов особливі сподівання покладав на археологію. Відносно нова наука для другої половини XIX ст., результати досліджень якої значно уточнюють свідчення письмових джерел стародавньої історії сприймалась майже як панацея від проблем пізнання минулого. Артефакти вказують не лише на окремі історичні факти, а й про характеристики цілих історичних епох. У поєднанні свідчень письмових і археологічних джерел мислитель вбачав перспективу розвитку стародавньої історії як самостійної системи знань і галузі історичної науки [5, арк. 52-53].

У своїй магістерській роботі «Стан і завдання науки стародавньої історії» він вказував, що «...ця неповнота у відомостях з класичної літератури, відносно історії класичних народів стала відшкодовувалася за допомогою так званих монументальних джерел – залишків будівель, вівтарів, статуй, ваз, дошок з написами, колон». Аби зрозуміти значення певної статуї, барельєфу, саркофага довелося пригадати факти про міфологію і релігію відомого народу; зображення на вазі мало потребу для свого пояснення у відомостях з широкого кола понять про загробне життя, інше – про устрій бенкетів; напис на труні особи, що обіймала державну посаду, – у відомостях про державний лад. Михайло Петрович звертав увагу на те, що коли учені взяли пояснювати такі речі, то довелося скласти окрему науку, яка отримала назву «старожитностей». У підсумку за епохою збирання колекцій давніх предметів з'явилися багатотомні «Antiquitates», що репрезентували собою більш-менш повні для свого часу відомості про внутрішнє життя класичних народів. Їх недоліком був описовий виклад фактів державного, домашнього, релігійного життя [2, с. 20-21].

Усвідомлюючи важливість розширення джерельної бази стародавньої історії, М. Драгоманов наголошував на доленосному значенні справжнього «прориву» у вивченні та розшифруванні клинописного та ієрогліфічного письма, що відбувся усередині XIX ст. Учений підкреслював, що внаслідок цього, до трьох стародавніх літератур, які були відомі в XVII – XVIII ст.: грецької, латинської та єврейської, приєдналися, окрім санскритської і

зендської, ще єгипетська і халдейо-ассирійська. Саме завдяки удосконаленням у читанні і тлумаченні нових пластів історичного матеріалу, за допомогою порівняльної лінгвістики, поступово з'явилися можливості оволодіти ним сповна, а в галузі дослідження халдейсько-ассирійської і зендської історії зроблені величезні кроки, відкриваючи «не по роках, а по місяцях» матеріал першочергової важливості для історії культури в найвіддаленіші часи, зокрема, і давно зниклих народів, назви яких давні греки та римляни знали з чуток [2, с. 24].

Саме наслідком зазначених революційних зрушень Михайло Петрович вважав те, що в Азії і Африці не залишилось жодного куточка, скільки-небудь специфічного в історичному відношенні, від Гангу до Мавританії і від Трої до Моавії, де б не працював який-небудь європейський учений або навіть експедиція. Це, на думку вченого, сприяло й черговому етапові активізації нових історико-археологічних досліджень у Греції, Італії, Іспанії, Франції, що може створити умови для уточнення концепцій історії Західної Європи. Не виключена можливість остаточного перегляду стереотипів історії розвитку людства в цілому і окремих народів від початку до сьогодення [2, с. 26].

Археологічні пам'ятки спонукали М. Драгоманова до думки, що і ті народи, яких письмова історія і велика частина монументальних джерел змальовують відносно високо цивілізованими, були у свою чергу «дикими». Відтак, твердив він, межі стародавньої історії розширюються і в часі, і у просторі, риючись все глибше на ґрунті класичної старовини, дослідники знаходять такі пам'ятки, які характеризують часи первісного стану людини, зустрічаються пам'ятки печерної людини залишки в Італії. Відкриті тут сліди людини демонструють попередників, а можливо і, предків Сципіонів і Цицеронів, дикунами, які одягалися в шкіри диких звірів, харчувалися сирим м'ясом і кістковим мозком, користувалися кам'яними знаряддями праці і були людожерами [5, арк. 5].

Михайло Петрович наголошував, що коли таким чином стародавня історія розширила свій об'єкт у часі, то неминуче мусить розширити його і у просторі. Це мислитель пов'язував із тим, що пам'ятки первісної культури в Європі можуть бути досліджувані з успіхом не інакше, як в органічному зв'язку не лише з подібними до них викопними пам'ятками інших країн, а й у порівнянні з пам'ятками побуту сучасних «диких племен». Такі пам'ятки «прадавнього побуту людини в Європі» для М. Драгоманова були фактором, який змушував відмовитися від групування історичного матеріалу за грубо хронологічним принципом, заснованим на спостереженнях життя не всього людства, навіть не народів у якійсь частині світу, а життя десятка або двох привілейованих народів [2, с. 36].

У своїх студіях М. Драгоманов наголошував на аналогіях історичних процесів у минулому і сучасному йому світі, вказуючи на їх відмінності лише у складності. У ранньосередньовічній історії народів Європи, — переконував історик, — дійсно, змішувались цивілізації Стародавніх народів з розвитком нових народів, які, вступивши у контакт з класичними народами та зайнявши їх місце, самі стояли на ступені розвитку гомерівських греків і римлян епохи царів. Ці народи природно мали довше проходити ті ступені розвитку, які пройшли перед тим греки і римляни [1, с. 22 – 27].

Мислитель стверджував, що визнання факту продовження прадавньої історії у житті «народів диких», приводить до припущення, що не менш нерівномірним був розвиток різних верств одного і того самого народу і що у той час, як одні суспільства існували у ХІХ, ХVІІІ, ХVІІ ст., інші жили в ХІІІ, ХІІ, ХІ ст. до н.е. та ін. При цьому М. Драгоманов звертав увагу, що хоч думка ця не була новою для науковців його часу і навіть превалювала над дослідженнями народного побуту, вірувань, мови, проте систематичного використання отриманих у цей спосіб даних під час роботи над історією суспільства не було. Відтак дослідник доходив висновку, що, засвоївши цю думку, у зв'язку із твердженням про нерівномірний розвиток народів у кожен хронологічну епоху, історики мали остаточно відмовитися від оповідально-синхроністичного методу викладу історії [2, с. 32].

М. Драгоманов звертав увагу своїх колег науковців на те, що було б дивно, якби доповнення і зміна матеріалу науки не привело до зміни у висновках, способі тлумачення фактів, осмислення складових стародавньої історії, від якого, звичайно, не може відмовитися жодна гуманітарна наука. У цьому відношенні дослідник закликав визнати, що

авторитет стародавніх мислителів ще вельми сильний, хоч давно вже не відповідає тій відносно невеликій кількості фактів, яку беруть історики з праць давніх письменників [4, арк. 27-28].

Мислитель зауважував, що: «...ця фортеця давніх ідей» походить від того, що велика частина самих нових дослідників ще зайнята більш накопиченням нового матеріалу, аніж його опрацюванням на основі нових ідей і методичних систем. Ті з них, хто вносив поправки до висновків, заснованих на відомостях, здобутих раніше виключно зі свідчень давніх письменників, все-таки знаходились під впливом загальних ідей, успадкованих від старовини. Мислитель звертав увагу на те, що скептицизм сучасних йому вчених до свідчень писемної спадщини стародавніх авторів часто зупиняється на півдорозі: замість того, щоб визнати якісь свідчення досконалим міфом, який характеризує того, хто розповідає, або, про що розповідається, його прагнуть раціоналізувати, і після втрати ученості і дотепності виходить у решті «вивід настільки ж сумнівний, як і міф у його сирому вигляді» [2, с. 32-33].

М. Драгоманов стверджував, що відтворення пізніх епох в історії античної Греції і Риму на підставі свідчень стародавніх письменників було складним науковим завданням. Дослідники античності неодмінно нашоувались не лише на притаманну давньогрецьким і давньоримським історикам історіософську доктрину, яка ідеалізувала минуле і песимістично ставилась до сучасності, а й з національною однобічністю поглядів класичних письменників. Цей підхід не дозволяв висвітлювати події об'єктивно без відвертих упереджень та перекручень при наведенні наукових аргументів, фактів і власних суджень стосовно предмету конкретного історичного дослідження [5, арк. 33].

На думку Михайла Петровича, особливою «вузькістю» поглядів щодо вибору тематики для дослідження вирізнялися римські історики, яким, як, наприклад, Тациту, мирний час здавався нудним для висвітлення. Унаслідок такого ставлення давніх письменників до часу їх життя, тобто, часу вищого культурного розвитку, наголошував М. Драгоманов, цілі епохи, революцій, які кардинально змінювали старі устої життя, коли стародавні держави втрачали свій мононаціональний характер описувалися консерваторами і «вузькими націоналами». Таким чином історична наука втрачала ґрунтовну джерельну базу для розкриття свого об'єкту дослідження [2, с. 38].

М. Драгоманов цінував критичне, вільне від традиційного поклоніння перед авторитетом Фукидіда, Аристофана, Ксенофонта, Платона, Діодора, Лівія, Тацита, Ювенала сучасних йому англійських істориків. М. П. Драгоманов підкреслює, що «...пануючі переконання про безприкладну і нечувану аморальну розкіш в епоху Римської імперії засновані на фактах, які щонайменше помилково згруповані». Це він пояснював тим, що велика частина античних письменників, насамперед римських, проклинали винахід кораблів, називали ганебною обжерливістю їсти спаржу, зразковою зніженістю користування подушками з пір'я, протиприродною розкішшю – охолодженням снігом напоїв тощо.

У зв'язку з цим дослідник критично відзначав, що стародавні письменники дуже часто нагадують тих «оплакувачів старини», які не задоволені, наприклад, визнанням прав євреїв, звільненням селян у сучасній йому Європі. Наприклад, Ксенофонт був незадоволений тим, що в Афінійській державі будь-хто може висловлювати свою думку, що іноземця і раба на вигляд не можна там відрізнити від вільного і що з цієї причини не можна, між іншим, бити їх. Все це, наголошував Михайло Петрович, робило неможливою повну довіру до авторитетів, які розповіли нам факти суспільного життя греків і римлян і формують оцінку цілих епох їх історії, дотримуючись таких ідей [2, с. 38-41].

Як бачимо, М. П. Драгоманов, звертаючись до історії стародавнього світу, основну увагу приділяв проблемі джерельної бази. Констатуючи недоліки найбільш чисельної групи джерел, на основі яких і відтворювалась до початку XIX ст. картина стародавньої історії – хроніки та твори античних мислителів, істориків і письменників. М. Драгоманов акцентував увагу на недоліках цих джерел, в основі яких лежали не лише фрагментарність висвітлення історичних подій, зумовлена національною приналежністю авторів, а й тенденційністю, пов'язаною із особистими поглядами останніх на ті чи інші явища суспільного прогресу й історичного процесу [5, арк. 24,28].

Результатом фокусування уваги стародавніх письменників на періодах розквіту окремих держав та надмірній персоніфікації ними історичного процесу, М. П. Драгоманов вважав ігнорування ними «перехідних» епох, які, на його думку, мали визначальне значення з точки зору дослідження фундаментальних факторів еволюції людської цивілізації. З огляду на ці недоліки писемних джерел у дослідженні стародавньої історії особливі надії вчений покладав на розвиток таких нових для його часу наук як археологія. Її розвиток, на думку Михайла Петровича, відкривав широкі можливості для вивчення дописемної історії, а також закладав підвалини для цивілізаційного підходу до вивчення історії людства [5, арк. 26,29].

Отже, події стародавньої історії були основою для розвитку людства у наступні епохи. Аналіз історичних джерел визначалося М. Драгомановим як фундамент історичної науки. Аспект інтерпретації змісту подій висвітлюється дослідником як авторське бачення, вибудоване на розвінчанні стереотипів, створених авторами римської епохи, середньовіччя, нового часу і XIX ст. про занепадницький характер людської цивілізації на основі величчя і занепаду Римської імперії. Історик звертав увагу своїх колег і представників наступних поколінь на необхідність якісного заповнення прогалин у знаннях щодо конкретних етапів історії людської цивілізації, збираючи інформацію, головним чином орієнтуючись на практичне застосування результатів дослідження.

Література:

1. Борисенко В. Михайло Драгоманов як історик // Теоретична спадщина Михайла Драгоманова у сучасних вимірах. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 4 – 53.
2. Драгоманов М. Положение и задачи науки древней истории // Вибрані праці. У 3-х т. – Т. 1, Кн.1, Історія. Педагогіка. Публіцистика. – К.: Знання України, 2006. – С. 15 – 52.
3. Драгоманов М. Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит. – Киев, 1869.
4. ІР НБУВ, ф.1, спр.44067. – 74 арк.
5. ІР НБУВ, ф.172, спр.1. – 52 арк.
6. Лукеренко Л.В. Світогляд М.П.Драгоманова / Л.В. Лукеренко. – К.: Знання, 1965. – 250 с.
7. Сушко О. Життя віддане за свободу / О. Сушко, О. Потильчак // Михайло Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху. Матеріали першої міжвузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих науковців 27 лютого 2007 р. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 5 – 10.

Слесаренко О.А. Древняя история во взглядах М. П. Драгоманова. В статье анализируется новое видение М. П. Драгоманова проблем древней истории, освещается процесс зарождения и основные этапы развития взглядов на изучение истории в Европе.

Ключевые слова: древняя история, исторические источники, неклассические народы.

Slesarenko O.O. Ancient History in the views of M.Dragomanov. M.Dragomanov's new view on the problems of ancient history is analyzed in the article, the process of development of the concept of ancient history as well as the main stages in thinking development of studying history in Europe is displayed.

Key words: ancient history, historical sources, the nonclassical nations.SingularPlural.

УДК 94(477-074):614.885]"1941/1943"

Срібна М.А.,

аспірантка Інституту історичної освіти
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Особливості діяльності відділів Українського Червоного Хреста на окупованих українських землях у 1941–1943 рр.

У статті висвітлено діяльність відділів Українського Червоного Хреста на окупованих українських землях у період Другої світової війни; показано дії співробітників червонохресних організацій; проаналізовано ставлення окупаційної влади і їх наслідки.

Ключові слова: Український Червоний Хрест, Друга світова війна, військовополонені, Жіноча служба України, репресовані, санітарна обробка.

Складні і суперечливі процеси національно-культурного відродження, що набули в незалежній Україні незворотного характеру, супроводжуються не тільки зростанням інтересу до загальної історії нашої держави, а й до переоцінки ролей окремих осіб та інституцій. Особливу увагу викликають події Другої світової війни (1939–1945 рр.). Одним із малодосліджених питань того часу є діяльність Українського Червоного Хреста.

Історія червонохресного руху на українських землях почалась ще у другій половині XIX ст. Організація спочатку була створена для допомоги армії, але з часом, розширюючи свою діяльність, все більше зміцнювала власні позиції у сфері допомоги мирному населенню. Червоний Хрест піклується про хворих, німецьких, військовополонених та бере участь у ліквідації різних аварій і катастроф. Особливо їх діяльність була потрібна під час війни. Тоді робота червонохресного руху з великою силою активізувалась у різних країнах світу.

Метою дослідження є відтворення цілісної історичної картини роботи відновлених відділів УЧХ на окупованих німцями землях у 1941–1943 рр.

У період існування СРСР не вся правда про ту страшну війну була втілена у публікаціях. Існували табу на окремі історичні факти, події, явища, мали місце створювані в основному радянською пропагандою міфологічні картини воєнної епохи тощо.

Лише історіографія української діаспори торкалася проблем діяльності відновлених відділів УЧХ у період окупації українських земель німцями та функціонування УЧХ у загонах УПА.

На жаль, коло зазначених питань, незважаючи на свою актуальність, певною проєкцією на сьогодні, протягом тривалого часу так і не знайшло конкретного висвітлення в українській історіографії. Тому цілком зрозуміло, що з багатьох причин вони були вперше порушені у зарубіжжі. Тому саме представники української політичної еміграції зробили вагомий внесок у висвітлення історії визвольного руху середини минулого століття та показали значення УЧХ для населення в той період.

В XX ст., по втраті самостійності України, аж до Другої світової війни, спротив найманцям виявився у всіх можливих формах на всіх окупованих теренах. УЧХ продовжував свою діяльність, допомагаючи жертвам збройних змагань, полоненим, інвалідам, сиротам, вдовам. На західноукраїнських землях, окупованих Польщею, діяльність УЧХ проходила під охороною Допомогових комітетів УЧХ, а згодом статутно гігієнічно-санітарно-харитативних установ. Найбільш відомою і добре зорганізованою у Львові було Українське Гігієнічне Товариство, ініціатором та організатором якого був доктор М. Панчишин. Саме йому і членам Ініціативного Комітету, до якого належали доктори М. Попович, М. Музика, Т. Бурачинський, Л. Максимонько, С. Парфанович, Р. Осінчук, належить ідея заснування УЧХ. А з поза лікарських кіл такий задум підтримували відомі громадські діячі 20-х років XX ст.

В. Децикевич та І. Гарасимович. Проте, зробити якісь практичні заходи в ті роки у цій справі було неможливо[18].

Крім того, у короткому періоді незалежності Карпатської України у 1938 р. місцеві українські лікарі надавали лікарсько-санітарну опіку січовикам та населенню. Доктор О. Плітас разом із своєю дружиною З. Плітас організували військовий польовий шпиталь для поранених січовиків. Вони не залишили цього посту аж до цілковитої окупації українських земель Угорщиною [19].

Нова сторінка життя Червоного Хреста розпочалася після окупації німцями українських земель. Місцеве населення та військовополонені потребували опіки, медичної допомоги і ці проблеми могли бути розв'язані лише через відновлення організації УЧХ, яка понад 20 років тому доводила свою ефективність завдяки українським лікарям, медичним сестрам та санітарам.

Таким чином, набутий досвід зберігався, і вже у перші дні зайняття німецькою армією Львова наприкінці червня 1941 р. українські лікарі, не питаючи про урядовий дозвіл, негайно перебрали в свої руки майно радянської організації Червоного Хреста на вул. Личаківській, 54 та всіх місцевих медичних установ. Організація сітки червонохресних українських станиць швидко створювалась слідом за просуванням німецької армії на схід, охопивши згодом усі українські території. Новостворені відділи УЧХ відразу приступали до організації допомоги населенню[11].

За короткий період діяльності провід УЧХ опікували кілька людей, які зробили великий внесок у розвиток червонохресної справи. Спочатку головою відділу у Львові був доктор Л. Курбача. Але вже на початку серпня 1941 р. його заарештували, вивезли до Кракова і там він був закатований у в'язниці на Монтелюпіх. Після нього провід УЧХ перейняла на себе доктор Г. Біленька-Врецьона. Проте, вона захворіла на тиф, заразившись ним при лікуванні полонених. Таким чином, обов'язки голови УЧХ із співпраці із заступником голови доктором М. Григорчуком почав виконувати Тома Воробець [20].

12 жовтня 1941 р. з дозволу влади на окупованій території Галичини було проголошено днем УЧХ [5].

Основна робота зосереджувалась на допомозі військовополоненим. Слід згадати, що радянський Червоний Хрест не надавав допомогу військовополоненим, оскільки самою радянською системою не передбачалося, що радянський солдат може потрапити в полон, а якщо потрапляв, то вважався зрадником та державним злочинцем. Тому радянські військовополонені були залишені напризволяще. Саме УЧХ почав виправляти цю нелюдську позицію щодо військовополонених. Наприкінці вересня 1941 р. німці почали звільняти полонених. Німецький референт суспільної опіки, полковник Бізанц (колишній старшина Української Галицької армії) дав уповноваження Централі УЧХ від уряду Генерального Губернаторства опікуватися полоненими [12].

За згодою німців звільнення відбувалось групами на відповідальність і під опіку представників Українського Центрального Комітету. Боячись поширення інфекційних хвороб, німці не дозволяли користуватись залізничним транспортом. УЧХ разом з Українським Центральним Комітетом та Українським Крайовим Комітетом доклали всіх зусиль, щоб прискорити звільнення, бо кожен день перебування в таборі коштував багатьох жертв. Переміщення звільнених відбувалося пішки, етапами. На спеціальних пунктах звільнені діставали харчі, відпочинок по тяжкій дорозі, нічліг і так група за групою полонених прибувала до Львова. Людей, що не могли далі йти дорогою і від безсилля падали на землю, довколишні селяни брали на підводи й відправляли до найближчих станиць УЧХ [7].

Там вони проходили медичний огляд. Поширення пошестей, особливо тифу, викликало протести і погрозу до Централі УЧХ з сторони німців через концентрацію великої кількості людей у Львові. Вже взимку 1941 р. хворі на інфекційні хвороби полонили всі відділи шпиталів, і тому було організовано окремі інфекційні відділи при всіх львівських шпиталях за винятком тих, які були призначені для німців. Хвороби та пошесті не оминули й червонохресний персонал. Це привело до того, що взимку 1941/42 р. у самій Централі УЧХ, де працювало 26 осіб, не захворіло лише троє: голова, заступник та секретар [6].

Президія УЧХ зверталася до населення, зокрема, до духівництва, лікарів, голів громад –

із закликом: «Допоможіть полоненим вернутися до рідних хат!». На це звернення відгукнулася велика кількість людей. Централя УЧХ увійшла в повну координацію з Українським Крайовим Комітетом у Львові та Українським Центральним Комітетом у Кракові, очолюваним В.Кубійовичем, як з офіційними українськими представництвами при німецькому уряді, передусім у справах допомоги полоненим. Треба при цьому відзначити, що велику допомогу УЧХ надавала і «Жіноча служба Україні», очолювана спочатку активною учасницею жіночого руху К. Малицькою, а згодом М. Біляковою. «Жіноча служба Україні» створила при УЧХ чотири жіночі секції, якими керували О. Гординська, М. Ярема, Е. Хмельник, О. Чижович[9].

У перші дні діяльності «Жіноча служба Україні» було відкрито шість закладів опіки для дітей віком до 14 років, батьки яких були неспроможні піклуватися про своїх дітей. Там діти отримували харчування та медичну допомогу. Крім цього, ця служба провела кілька заходів, спрямованих на відкриття ідалень при греко-католицьких парафіях.

У господарській сфері служба здійснювала нагляд за ринками, крамницями, а також відкривала ідальні та чайні, зокрема, в літературно-мистецькому клубі та для ширшого загалу інтелігенції Львова. «Жіноча служба Україні» сприяла працевлаштуванню жінок. Зокрема, 210 жінок отримало роботу на фабриці газової води, в ресторанах та крамницях.

Щодо Українського Центрального Комітету, то спочатку німці вважали, що їхнім завданням була лише діяльність у галузі соціального захисту українського населення Генеральної губернії. Але дуже швидко Український Центральний Комітет переріс на розгалужену громадсько-політичну організацію, що з окупацією Галичини могла стати своєрідним центром усього українства.

Працюючи на межі дозволеного та забороненого, комітет фактично охопив своїм впливом майже усі ланки національного та суспільного життя. Найголовнішою у діяльності Українського Центрального Комітету була різноманітна суспільна опіка, особливо над дітьми, хворими, інвалідами. Комітет намагався розв'язувати й проблеми, породжені війною, зокрема, допомагати військовополоненим та боротися з голодом.

Відділ УЧХ був відкритий і в Києві. Лікарня та амбулаторія Червоного Хреста, яка знаходилася на вул. Короленка, 47, перейшла до УЧХ, але фактично діяла майже автономно. Як всі лікарні в місті, ця також була заповнена пораненими ще перед тим, як радянська влада залишила місто [21].

У Києві УЧХ було створено відділи, зокрема, відділ допомоги колишнім політв'язням і засланням (очолювала О. Чехівська); відділ медичної допомоги (завідував доктор І. Скалецький); відділ полонених (очолював Л. Івченко); відділ суспільної опіки (Л. Рибачук); правною сторінкою праці УЧХ займався Ф. Богатирчук [13].

Порівнюючи становище поранених у таборах, зі станом поранених у лікарнях Києва, то варто відмітити, що воно було тільки тим краще, що їх статус був вільніший. Зокрема, в перші часи, доки була німецька військова влада, ніхто не брав на облік і не контролював їх рухів, якщо вони могли вийти з лікарні. Пізніше німці поставили над кожною лікарнею наглядача – німця.

Між львівським та київським УЧХ швидко налагодився зв'язок, бо Львів прислав звільнених полонених українців, яких привозив поїздами зв'язковий Р. Данилевич.

Наприкінці 1941 р. Ф. Богатирчук вів переговори з генерал-майором Фейхтмаєром, що завідував усіма полоненими на Україні. В результаті цих переговорів було дозволено лікарям звільняти зі шпиталів тих полонених, які втратили на 100 % працездатності, а також наказ відокремлювати українців у таборах і дозвіл для харчових і речових передач [22].

У зв'язку з чималою кількістю звільнених постав досить великий рух полонених й виникла потреба в приміщенні для ночівлі й тимчасового перебування звільнених. Тому в листопаді 1941 р. в окупованій гітлерівцями Полтаві заходами УЧХ було відкрито на вул. Пролетарській, 6 «Шпиталь УЧХ для полонених», в якому лікували понад 350 хворих. Працювали в ньому лікарі із полонених, а також керівники УЧХ Полтавщини. Так, наприклад, керівником організаційного сектора була Г.В'юн, заступник голови та керівник відділу над полоненими З.Потульницька, секретарем товариства і керівником відділу допомоги жертвам більшовицького терору і іншим потребуєчим А. Кушнір-Бурко [4].

Одразу ж за допомогою Ф. Борківського (офіційного «бургомистра» міста) було затверджено назву «Товариство УЧХ Полтавщини». Вироблено власну печатку двома мовами, працівники отримали білі опаски з червоним хрестом і печаткою товариства [8].

Осередок УЧХ у м. Полтаві став центром, навколо якого зосередилася національна свідомість і творча частина населення Полтавщини, в тому числі й члени підпільної ОУН.

У газеті «Голос Полтавщини» було опубліковано та розіслано серед людей відозву до населення із закликом жертвувати харчі й різні необхідні речі для полонених. На цей заклик відгукнулося багато людей, які приносили до відділу УЧХ одяг та їжу [1].

Крім того, в шпиталі для полонених проводилася «санітарна обробка», зокрема, велася боротьба з вошами. Згодом було влаштовано спеціальний притулок для інвалідів, де вони перебували деякий час під опікою Червоного Хреста.

Також німці іноді неофіційно торгували полоненими, звільняючи їх в обмін за хутра й кожухи. Хоча ця торгівля була неофіційна (навіть «секретна»), члени червонохресної організації давали знати про це родичам полонених, і досить багато з них, зокрема, селян, що мали домашні смужки, змогли викупити з німецької неволі своїх синів, братів, батьків тощо [2].

Характерно, що ще до жовтня 1941 р. окреме ставлення передбачалося до представників окремих національностей СРСР. Литовці, латиші, естонці, українці як народи, що найбільше постраждали від більшовизму, мали відпускатися з неволі для збору врожаю. Від полонених вимагалася підписка про те, що вони більше не воюватимуть проти німецької армії, а прибувши на місце довоєнного проживання, зареєструються в німецькій комендатурі. Також відпускали військовополонених українців, росіян, білорусів, якщо за них клопотали місцеві мешканці як за своїх родичів.

Ще одним видом роботи відділу УЧХ у Полтаві була допомога родинам репресованих. Зокрема, їх влаштовували на різноманітні роботи в закладах УЧХ: у готелі, притулку для полонених, а також у самій централі УЧХ. Крім того, товариство згодом придбало млин, який приносив прибутки. Гроші використовували для різних допомогівих заходів. Також родинам репресованих давали обіди з їдальні УЧХ. Далі через Міську управу, коли вона зорганізувалася, і просто через знайомих доки її не було, допомагали знайти якесь приміщення. Разом з тим, відділ розшукував через зв'язки між родинами репресованих тих засланих і ув'язнених, про яких родини роками нічого не чули. Для цього було заведено картотеку таборів, про які довідувались від різних родин і від тих, хто повернувся. Цей самий відділ репресованих, чи як його офіційно називали «Відділ допомоги колишнім політв'язням і засланням», розшукував дітей, яких було вивезено з Києва на Донбас [14].

Так, наприклад, товариство піклувалося вцілілими членами родини Симона Петлюри, дружиною українського історика й письменника Грицька Коваленка й іншими колишніми в'язнями з кіл української інтелігенції Полтави, зокрема, тих, які були репресовані у справі «Спілки Визволення України». Їм надавали оплачувану роботу в закладах УЧХ [16].

УЧХ працював в постійному тісному зв'язку та під опікою Української Автокефальної православної церкви в Полтаві. Отці О. Потульницький та Д. Бурко були співтворцями й співпрацівниками товариства у цьому місті. Із свого боку УЧХ також допомагав розвитку церкви. Завдяки зусиллям товариства було видано церковні книги українською мовою. Для цього УЧХ позичив Церковному Управлінню Полтавщини 250 тис. крб. [3]

У Києві головним засобом допомоги репресованим, хворим та взагалі інтелігенції, була їдальня УЧХ на розі бульвару Шевченка і вулиці Терещенківської. Для обслуги набирали дівчат із знатних українських родин, бо вони не тільки мали змогу двічі на день поїсти, що в голодному Києві було великим досягненням, а й робота в УЧХ звільняла їх від трудової мобілізації до Німеччини. Постачання для їдальні і для допомоги полоненим прибувало винятково із села і з дарунків і жертв селян на УЧХ.

Проте, така ситуація тривала недовго і дуже скоро ставлення німецької окупаційної влади до відділів УЧХ змінилося. В жовтні 1941 р. львівське гестапо кілька разів викликало голову централі УЧХ Тому Воробець і вимагало від нього негайної ліквідації «нелегального» УЧХ та передачі всього майна Українському Крайовому Комітету у Львові. Всі намагання переконати німецькі поліцейні органи толерувати червонохресну діяльність аж до

закінчення акції ліквідації таборів полонених, що було теж в інтересах самих німців, та вважати діяльність Червоного Хреста за виключно гуманітарну, а не політичну установу, лише віддаляли час неминучої ліквідації. В результаті на категоричну вимогу німців, голова Українського Крайового Комітету К. Паньківський був змушений до «ліквідації» УЧХ. Гестапо дозволило подальшу червонохресну діяльність під запропонованою К. Паньківським назвою «Краєва Комісія Допомоги полоненим» та під дальшим головуванням Томи Воробець.

Наплив полонених, незважаючи на те, що німці спинили в листопаді звільнення, був такий великий, що створили окремих осередок у Львові на вул. Клепарівській, 15, де розміщувалась лікарська станиця, в якій постійно працював лікар Д. Медвецький і дві медсестри та магазин для харчових посилок, які надходили з усіх сторін краю. Посилки сортували, перепакували і роздавали або розсилали. За звітом із лютого 1942 р. тільки через цей магазин перейшло 34 934 харчових посилок для полонених [17].

Будь-яка добродійна акція західноукраїнської громадськості вимагала копіткої роз'яснювальної роботи серед широких мас. Слід мати на увазі, що значна частина мешканців регіону була неписьменною чи малограмотною, а також ту обставину, що війна до краю загострила зубожіння і без того не дуже заможного люду. Але попри всі ці випробування, що випали на долю українського народу у роки війни, він в основній своїй масі виявив здатність до консолідації, жертвності і взаємодопомоги.

Ліквідація УЧХ та злиття його з Українським Крайовим Комітетом відбулась у березні 1942 р. Завдяки К. Паньківському, червонохресна діяльність змогла продовжуватись ще до 1943 р. З передачею майна та діяльності УЧХ Відділом суспільної опіки Українського Крайового Комітету (пізніше – Український Центральний Комітет) Тома Воробець був запрошений до членства в колегії для допомогівих справ і мав далі можливість впливати на покращення становища полонених.

1 липня 1942 р. у Полтаві німецькі окупанти ліквідували УЧХ, кілька працівників заарештували; посилилася антиукраїнська політика цивільної окупаційної влади. Проте деякий час його роботу продовжували «добродійні відділи» при магістраті, які надавали матеріальну допомогу тим, хто потребував, насамперед репресованим більшовикам, інвалідам війни та праці. Такі відділи створювались також на деяких підприємствах, у районах області. Частині активістів, а між ними і Г. В'юн, пощастило уникнути арешту гестапо. Деякі найактивніші підпільники пішли до УПА на Волинь.

У другій половині 1942 – на початку 1943 р. УЧХ допоміг дітям, які голодували у підгірських околицях. Цю акцію переводив уже засобами УЧХ окремих комітет при Українському Центральному Комітетові з Д. Палієвим у проводі. Акція була добре запланована й переведена. тисячі дітей дошкільного й шкільного віку були переселені на тимчасове перебування на Поділлі, доки голодна небезпека не минула [15].

Отже, до всіх цих організацій УЧХ ставлення нацистської влади було те саме: заборона називатись УЧХ і зміна назви на «Допомоговий комітет», причому рівненський Допомоговий комітет назвав себе «Центральним». Для цього стало те виправдання, що Рівне виявилось адміністративним осідком для Рейхскомісаріату України. Але географічна віддаленість Рівного від центру України, а також цілковита відмінність умов попереднього життя, психології та підходу до справи, зробила те, що не до Рівного, а до Києва їхали представники різних міст з тим, щоб взяти «Статут» і дозвіл на працю як підвідділ УЧХ. Дуже часто відділи УЧХ окремих міст організувались за порадами і вказівками київського УЧХ, а іноді київський УЧХ вислав свого мужа довір'я, який потім і заснував там УЧХ. Це робилось переважно в тих місцях, де знали, що існують табори полонених, а місцева громада надто залякана або пасивна.

Про діяльність УЧХ у краї під час Другої світової війни було добре відомо Центральному Комітетові Міжнародного Червоного Хреста. Але належної допомоги відновлені відділи Червоного Хреста не отримували через існування офіційно визнаного радянського Червоного Хреста та внаслідок окупаційного нацистського режиму на українській території. Хоча про нацистські звірства був повідомлений швейцарський Комітет Міжнародного Червоного Хреста і це дало частковий позитивний результат. Так, наприклад, німці дозволили на передачу харчової допомоги полоненим УЧХ і Українського Центрального

Комітету. Організація цієї допомоги виглядала так: з пожертв населення робились стандартні 5 кг пачки з харчовими продуктами за встановленим Централією УЧХ зразком. Ті пачки доставлялися до Львова, а далі їх переводили до таборів по Україні [10].

Під терором нацистської окупаційної влади УЧХ вже не мав змоги працювати на території України, а все-таки його члени різними способами далі проводили свої гуманітарно-харитативні завдання. Так, у Рівному цю саму роботу виконувала Суспільна опіка відділу охорони народного здоров'я, яку очолила Х. Кононенко. Вона підтримувала стосунки із полковником Л. Ступницьким, який у 1943 р. з поліційним батальйоном перейшов до УПА, а пізніше був шефом штабу Головного Командування УПА на Волині. Х. Кононенко організувала для УПА медикаменти та людей, а також співпрацювала з газетою «Волинь», журналами «Жіноча доля», «Жінка», де публікувала статті на жіночі та харитативні теми.

Таким чином, у перші місяці війни, коли все життя підлягало військовій німецькій адміністрації, діяльність УЧХ могла розвиватися в легальних формах. Вона була навіть підтримана деякими вищими старшинами німецької армії. Але з переходом адміністрації до цивільних партійних чинників та з прилученням західних українських територій до Генерального Губернаторства з осідком у Кракові і з утворенням Генерального Комісаріату України у Рівному, почалася швидка ліквідація давніх і нових українських організацій. Ліквідація установ УЧХ відбувалася у відворотному порядку із сходу на захід до остаточної офіційної заборони у Львові в 1942 р.

Колишні керівники УЧХ у 1944–1945 рр. намагалися своїми зусиллями скласти картотеку української молоді, яка за наказом німецького уряду була залучена до підрозділів проти-повітряної оборони військових та промислових об'єктів Генерал-Губернаторства з метою, щоб поставити питання перед союзниками щодо вирішення їх подальшої долі по закінченні війни.

Отже, запроваджуючи новий порядок на окупованих українських землях, німецьке військово-політичне керівництво вбачало в українському населенні опору в ліквідації радянського ладу, знаючи бажання українців до звільнення і самостійності. Через це військово-німецьке командування спочатку дозволило діяльність відновлених відділів УЧХ, хоча офіційно його не визнало. До основних напрямків роботи цих відділів входила: допомога колишнім політичним в'язням, цивільному населенню та військовополоненим червоноармійцям, що перебували в німецьких таборах. Саме завдяки короткому існуванню відділів Українського Червоного Хреста вдалося врятувати сотні життів військовополонених та цивільних різних національностей. Однак, незабаром після переходу українських територій під юрисдикцію окупаційної адміністрації гестапо почало вимагати його ліквідації, як нелегалізованої установи. Окупаційна влада перейшла до репресій шляхом заборон та арештів. Проте, ще деякий час неформально УЧХ продовжував діяти під іншими назвами, або об'єднавшись з іншими гуманітарними організаціями.

Таким чином, особливістю червонохресного руху в Україні під час війни стала можливість існування хоч і недовготривалого, проте дієвого УЧХ на окупованих німцями землях.

Література:

1. В'юн Г. Під знаком Червоного Хреста в Полтаві / Г. В'юн. – Новий Ульм: Вид-во «Українські вісті», 1973. – С. 18.
2. Там само. – С. 28.
3. Там само. – С. 31.
4. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Наукове товариство ім. Шевченка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Львівське відділення; Всеукраїнське лікарське товариство. — Л., 2004. — С. 135.
5. Кравець А. Медики у визвольних змаганнях українського народу: (від Українського Червоного Хреста до Служби Здоров'я УПА) / А. Кравець. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2010. – С.48.
6. Там само. – С. 48.
7. Там само. – С. 50.
8. Там само. – С. 56.
9. Там само. – С. 58.
10. Там само. – С. 47.

11. Медична опіка в УПА / М. Ріпецький (ред.). — Л.; Торонто: Літопис УПА (Літопис Української Повстанської Армії; Т.23). — 3 англ. і укр. резюме. — Л.; Торонто: Літопис УПА, 1992-1993. — С. 56.
12. Там само. — С. 59.
13. Там само. — С. 60.
14. Там само. — С. 40.
15. Там само. — С. 60.
16. Паньківський К. Роки німецької окупації 1941-1944 / Наукове товариство ім. Шевченка. — 2-е вид. — Нью-Йорк, 1983. — С. 40.
17. Там само. — С. 43.
18. Семчишин М. Матеріали до історії української медицини. / М. Семчишин — Т. I. — Чикаго: Видання українського лікарського товариства Північної Америки, 1988. — С. 119.
19. Там само.
20. Там само. — С. 121.
21. Там само. — С. 142.
22. Там само. — С. 148.

Срибна М.А. Особенности деятельности отделов Украинского Красного Креста на оккупированных украинских землях в 1941–1943 гг. В статье отражена деятельность отделов Украинского Красного Креста на оккупированных украинских землях в период Второй мировой войны; показаны действия сотрудников организаций Красного Креста; проанализированы отношения оккупационной власти и их последствия.

Ключевые слова: Украинский Красный Крест, Вторая мировая война, военнопленные, Женская служба Украины, репрессированные, санитарная обработка.

Sribna M.A. Peculiarities of the Red Cross departments activity on Ukrainian invaded territories in 1941–1943. The article deals with the Red Cross departments activity on Ukrainian invaded territories in the period of the II World War. The activity of the Red Cross workers is elucidated and the attitude of the invaders to locals is analyzed as well as the consequences are revealed.

Key words: Ukrainian Red Cross, II World War, war prisoners, women service of Ukraine, repressed people, sanitary processing.

УДК 364.3-5-78:664.6/.7](477)"1929/1935"

Шарпатий В. Г.,

докт. істор. наук, професор кафедри історії та етнополітики
НПУ імені М. П. Драгоманова

Функціонування в Україні карткової системи забезпечення населення хлібопродуктами: 1929–1935 рр.

У статті досліджується феномен функціонування карткової системи забезпечення міського населення хлібопродуктами в Україні у 20–30-х роках. З'ясовуються соціальна ефективність, політично-економічна мотивація та реальні причини дозованого харчування населення.

Ключові слова: собез, карткова система, хлібозаготівля, мірчук, колективізація, Наркомпостач.

Досліджуючи систему становлення та діяльності органів соціального забезпечення в УРСР 20–30-х років, доводилося звертати увагу на дивовижний аскетизм матеріального державного забезпечення міського населення, особливо періоду сталінської модернізації економічного життя суспільства. Державна монополія, яка стосувалася не лише зовнішньої торгівлі, а й багатьох галузей соціального повсякдення, мала політичну та економічну складову її походження, віддзеркалюючи монопартійну систему влади, а, з іншого боку, доктрину форсованої індустріалізації, яка також мала ідеологічну складову, бо більшовики намагалися швидкими темпами наздогнати та перегнати капіталістичні країни.

© Шарпатий В. Г., 2012

Радянська історична наука виправдовувала функціонування карткової системи забезпечення міського населення хлібом, борошном та крупами саме економічною доцільністю заощадження коштів, закупівель імпортного обладнання для промислових підприємств першої п'ятирічки, сільськогосподарської техніки для «соціалістичних ланів». Справжні соціально-економічні причини впровадження карткової системи тоді не висвітлювалися, оскільки сам факт її існування був ганебним для соціалістичного ладу, який після десяти років війни та всіляких експериментів виявився неспроможним задовольнити повсякденні матеріальні потреби громадян. Упорядники збірників документів з історії здійснення індустріалізації уникали розкриття внутрішнього механізму функціонування нормованого забезпечення робітників хлібопродуктами. Сучасна історіографія, незважаючи на деїдеологізацію наукових досліджень, також не виявляє особливо пізнавального зацікавлення феноменом карткової системи. Так, у колективній монографії про причини і наслідки голодомору в УСРР 1932–1933 рр. виокремлено підрозділ, у якому висвітлено діяльність спецрозподільників по забезпеченню партійно-радянської номенклатури[1], а карткова система лише згадується в контексті виживання голодуючого населення дрібних міст, соціальної сфери – шкіл, лікарень, дитячих притулків тощо. Термін «карткова система» є в «Енциклопедії історії України», але він стосується 1919–1921 рр., хоча суть і принципи були майже однаковими з картковою системою 1929–1935 рр., яка виконувала дещо інше завдання. Історики переймаються також вивченням повсякденного життя, але уникають системного дослідження діяльності Народного комісаріату постачання СРСР, очолюваного А.І.Мікояном, впровадження нормованого забезпечення печеним хлібом, борошном, крупами робітників основних галузей промисловості. Соціальне забезпечення та державне постачання міст хлібопродуктами майже не перетиналися, але виконували спільну місію, маючи дуже обмежені матеріальні ресурси [2]. Оригінальні документи та матеріали про повсякденне забезпечення хлібом киян у голодні роки викладені в колективній праці «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»[3]. У 2011 р. Інститут історії України НАН України виконав історично-економічне дослідження, виклавши його у двох томах, але про карткову систему там є лише згадка, яка стосується початкової дати впровадження хлібних карток – 1929 р.[4]

Історіографічних досліджень з цієї проблематики обмаль, щоб робити узагальнюючі висновки, а тим паче констатувати вичерпність проблемно-тематичного висвітлення, тому важливо з'ясувати соціальну ефективність, політично-економічну мотивацію та реальні причини дозованого харчування «совграждан». Для іноземних туристів та спеціалістів, які працювали в Україні, існували магазини «Торгсину» та «Инснабу», тобто влада намагалася створити для них відповідний стандарт продовольчого забезпечення. Яким чином відбувалося карткове постачання хлібопродуктами, особливо соціально-культурної галузі міст та індустріальних центрів за умов голоду, а також наскільки економічно обґрунтованою була ліквідація карткової системи на початку 1935 р., на нашу думку, має важливе науково-пізнавальне значення. Її регіонально-галузева специфіка та «собезівський» механізм здійснення залишаються недостатньо дослідженими, але актуальним елементом повсякденного життя радянського суспільства 30-х років.

Революційні експерименти над селом зруйнували структуру виробництва зерна та ліквідували поміщицьке землеволодіння, а вирощування фермерськими господарствами зменшилося за десять років майже вг'ятеро. Потреби щороку зростали. 4 листопада 1928 р. нарком постачання А.Мікоян вимагав від України 900 тис. пуд. пшениці для забезпечення української макаронної промисловості, а на черзі була армія, ГПУ, НКВС, робітники фабрик і заводів, соціальна галузь. Отже, скорочення обсягів зерновиробництва та збільшення соціального контингенту споживання хліба, борошна і круп у містах, створювало чергову проблему, яку НЕП не подолав. Проголошення контрольних чисел першого п'ятирічного плану, розгортання індустріалізації та здійснення соціалістичної реконструкції сільського господарства також мали «хлібну залежність», тому уряд обрав перевірену у 1919–1921 рр. карткову систему забезпечення хлібом за списками. У 1929 р., розробляючи черговий план податкової кампанії, радянський уряд встановив місячні норми продовольчого забезпе-

чення кожної особи, на які не ширилися фіскальні заходи, тобто стягнення боргу за минулий рік («недоїмка», податок, мито). Виявилося, що місячна норма становила на особу 14 кг борошна (або зерна), 2 кг крупи, 16 кг картоплі, 1,25 кг солі та 400 г олії[5]. Хлібні картки з'явилися у 1928 р., щоб зарадити «продовольчим труднощам» міського населення Одеси, Маріуполя, Херсона, а згодом у 1929 р. їх поширили на решту міст. Населення було поділене на шість соціально-професійних груп, а міста, що підлягали картковому забезпеченню, розподілялися за кількістю населення та адміністративним статусом. Промислове будівництво розширювалося, кількість міського населення зростала, а обсяги хлібозаготівель за умов примусової колективізації відставали від потреб, тому перегляду підлягали соціальні категорії користувачів хлібних карток. Основна увага зосереджувалася на пріоритетних галузях, тому соціогуманітарна сфера виявилася залишковою.

Регулятивно-розпорядчі функції зосереджувалися у наркоматі постачання, чиновники якого, враховуючи наявні резерви та фонди, встановлювали норми хлібозабезпечення, а також звільняли від централізованого постачання окремі соціально-професійні групи, райони, якщо у них не виконували державний план хлібозаготівель. «Директивами Наркомпостачання, – наголошувалося в листі Наркомосу УСРР від 19 березня 1931 р., – знято постачання хлібом учителів, дитячі інтернатні установи та припинено виділення продуктів для виготовлення безкоштовних гарячих сніданків для школярів – дітей наймитів, бідноти та низькооплачуваних робітників. З наведених співробітниками НКО довідок в апараті Наркомпостачання виявилося, що це стосується 180 районів, що не виконали планів хлібозаготовок. Цим районам заборонено з поточних хлібозаготовок постачати дитячі інтернатні установи, учителів і виділяти продукти для гарячих безкоштовних сніданків з централізованого фонду для цих районів теж не виділено»[6]. Вони не могли придбати борошно та крупи на «чорному ринку», оскільки ціни були для них захмарними: за пуд пшеничного борошна правили 145 крб., пшона – 125 крб., крупи – 130 крб. Якщо в дитбудинку чи інтернаті перебувало сотні дітей, то ці соціальні установи не мали змоги придбати продукти самотужки, тому діти були приречені на голодування, що і сталося протягом 1931–1935 рр.

Централізоване забезпечення хлібопродуктами основного контингенту також давало «збої», тому що бракувало борошна, круп. Встановлення норм і їх реальне забезпечення не завжди співпадали. Для ливарників, які працювали на «шкідливих» роботах у «гарячих цехах», виділяли 400 г хліба, а на підприємствах металургійної та машинобудівної галузей 200 г на день. Статистичні дані про виконання планового постачання галузей та регіонів необхідними продуктами вказують на наявність «перебоїв» щодо забезпечення населення, яке знаходилося на картковому обліку. Так, за перший тиждень грудня 1932 р. план продовольчого забезпечення вугільної промисловості Донбасу було виконано на 13%, металургійної – на 12%, машинобудівної – на 5%, енергетичної – на 25%, будівельної – на 9%, лікарень – на 2%, військового відомство – на 6%, спецзаводи – на 5%, а розподільники «Инснабу» – на 19%[7], де «отоварювалися» іноземні фахівці – інженери, техніки, кваліфіковані робітники, які допомагали зводити «велетні першої п'ятирічки». За четвертий квартал 1932 р. підприємства металургійної, хімічної та машинобудівної галузей недоотримали більше половини запланованого м'яса, а в установах закритого типу 63%, тому металурги харчувалися нижче необхідної норми калорійного забезпечення. Ключові галузі промисловості належали до пріоритетних напрямів економічного розвитку, тому робітникам, крім хлібних карток, видавали продовольчі картки, до яких записували місячну норму продопайка. Наприклад, за нормами постачання у січні 1933 р. шахтар мав отримати 2 кг м'яса, 400 г олії, 1,5 кг макарон, але відповідним розподільчим структурам бракувало продовольчих фондів, тому ці мізерні місячні норми залишалися «писаною грамотою», а не реальним забезпеченням. «Ответработники», тобто управлінці вугільної галузі, також одержували 2 кг м'яса на місяць, організовуючи трудові почини, соцзмагання та ударництво.

Постачання хлібопродуктами залежало від наявності фондів, тобто від хлібозаготівель та вилучення мірчука з млинів. Союзний уряд встановив для України на перший квартал 1933 р. 280 тис. т борошна, що на 9 тис. менше від попереднього кварталу, а на січень

припадало 93,3 тис. т, хоча джерела їх наповнення не визначив, але висловив сподівання на успішне надходження мірчука: 75 тис. т з республіканського фонду і 28 тис. т від млинів.

Повсякденна і виснажлива фізична робота на промислових підприємствах вимагала належного калорійного харчування, а ОРСам бракувало елементарного – хліба, борошна, круп, тому робітники голодували. 21 березня 1933 р. секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М.Хатаевич інформував ЦК КП(б)У та Наркомпостач СРСР про погіршення продовольчого забезпечення промислових підприємств. Він підкреслював факт «...систематичної недодачі робітникам і службовцям продуктів проти встановлених норм», а заводи ім.Леніна, Дзержинського, «Комінтерн», «Комунар», Криворізький залізорудний басейн, новобудови (Дніпрокомбінат, Криворіжбуд, Нікопольбуд) не одержували жирів, риби. У лютому місяці робітникам заводу ім.Петровського зменшили у два рази норму продуктового постачання. План виконання заводу круп недовиконувався, тому М.Хатаевич звернув увагу на «...винятково тяжке становище – на великих підприємствах, які проходили за другим списком (до 3 тис. робітників): у Мелітополі – заводи «Победа», ім. Балицького, Боровського; у Бердянську – заводи «Красный Прогресс», Первомайський, Азово-Чорноморський; у В.Токмаку та ін., де майже ніяких продуктів, крім хліба, не видається і то протягом декількох місяців норма хліба була зрізана з 700 г до 100 г»[8]. Робітники і службовці третього списку, крім 200 г. хліба на день, нічого іншого не отримували, а централізоване постачання установ громадського харчування забезпечувалося недостатньо, особливо жирами, рибою. Весь улов риби Азовського моря Наркомпостач вивозив за межі області, тому про заміну жирів рибою говорити не доводилось. Студенти, а їх в області налічувалось 38 тис. осіб, отримували в містах 300–350 г хліба, оскільки його реальні запаси не забезпечували встановлених норм постачання, тому утриманці робітників «особого списку» та №1, замість 400 г, одержували 300 г хліба. Мізерна зарплата робітників не дозволяла купувати продукти на ринку, бо літра олії коштувала 52 крб. 50 коп., яйця 16 крб. за десяток, молоко 4 крб. 50 коп. за літр, хліб печений – 13–15 крб. 1 кг[9].

В архівному фонді Наркомпостачу УСРР збереглися документи, які засвідчують факт недостатнього забезпечення робітників Дніпропетровська, яких було тоді 85 тис. осіб, що належали до відповідних списків. Наркомат постачання взяв на себе забезпечення 57 тис. робітників та 39,5 тис. інших соціальних категорій нормованого постачання, хоча реальний контингент був значно більшим, тому було запропоновано «годувати за фактичною наявністю», але без наявних фондів та резервів. До списків на карткове забезпечення хлібом по Дніпропетровську у четвертому кварталі потрапило 220 тис. осіб, з них до «особого списку» 114 тис., а до списку №1, враховуючи інші міста області, 109 тис., хоча загальна кількість досягла 445,3 тис. осіб, бо до першого списку зарахували відомих художників, колишніх політкаторжан, персональних пенсіонерів, студентів Комуніверситету ім. Сталіна [10]. Продовольче забезпечення осіб списку №3, контингент якого встановлювала область, залежало винятково від місцевих можливостей, а вони були обмежені і недостатні.

Напівголодне існування спостерігалось також серед робітників та інших категорій населення Києва. 7 лютого 1932 р. президія міськради констатувала факт розкрадання та марнотратства «державного хлібного фонду», тому запропонувала такі адміністративні заходи: зосередити розподіл хліба у відділах міськпостачання; оформлення та зберігання набірних хлібних документів передати адміністративному та оперативному-технічному керівництву центральної картотеки при відділі міськпостачу; заборонити кооперативним організаціям видавати «набірні картки», але залишити за ними право випікання хліба та торгівлі ним через власну розподільну систему; поліпшити техніку оформлення набірних документів та «...максимально усунути зайву тяганину і черги, що утворюються, коли людиність одержує картки»[11]. Місто, отримуючи з центру хліб, що підлягав розподілу, встановлювало тверді ліміти витрачання хліба, тому міська влада інформувала ЦК КП(б)У та уряд про те, що «...Наркомпостачання систематично затримує вчасне визначення контингентів хліба для міста. Теперішня практика одержання нарядів на хліб у середині місяця спричиняється, якщо зменшують контингент проти минуло місяця, або до неминучої перевитрати, або то того, що тимчасово припиняється постачання місту»[12]. А таких

випадків було чимало, на які місцеві органи влади активно реагували. «У зв'язку з тим, – наголошувалося у протоколі засідання президії Київської міськради від 14 лютого 1932 р., – що на лютий місяць значно зменшено для Києва розмір хлібопостачання: для населення – на 150 тон і для громадського харчування – на 50% проти січня місяця, що неминуче призведе до значних перебоїв у справі хлібопостачання, категорично настоювати перед Наркомснабом, щоб норми хлібопостачання населення, а також для громадського харчування, було залишено без змін»[13]. Торгівля хлібом у кооперативних магазинах була мізерною, тому що значна частина надходила до спецрозподільників, до Торгсину, для нормованого постачання за картками, тому комерційна торгівля хлібом, яка з'явилася у березні 1933 р., була позитивно сприйнята киянами. 23 березня Київський обком КП(б)У просив А.Мікояна дозволити комерційну торгівлю хлібом з 5 квітня, розташувавши її у робітничих центрах, біля вокзалу, пристані, а для підвищення хлібопечення на 100–150 т на добу планувалося відкриття занедбаних пекарень. 7 квітня 1933 р. бюро обкому партії постановило оголосити в газетах та на вітринах магазинів про те, що «...здійснюється постійний вільний продаж хліба усім громадянам, без набірних книжок, з відпуском в одні руки до 1 кг, а також за встановленою ціною на хліб: за 1 кг житнього хліба – 2 крб. 50 коп.; за 1 кг заварного хліба – 3 крб.»[14]. Фактично скасовувалася карткова система, і населенню надавалося право вільного придбання печеного хліба за комерційними цінами. 10 квітня 1933 р. обком партії констатував незадовільний стан торгівлі хлібом, тому зобов'язав органи ГПУ та міліції виловлювати спекулянтів, забирати хліб, штрафувати у розмірі від 50 до 100 крб., боротися із розкраданням хліба у пекарнях, наводити порядок у чергах, збільшити «пропускну здатність» магазинів. Щоб запобігти поширенню висипного тифу, особливо через масове скупчення людей у хлібних чергах, визнали доцільним встановити продаж залізничних квитків з навколишніх станцій (Миронівна, Козятин, Бердичів, Фастів, Коростень, Яготин, Кумань, Гребінка) винятково за посвідченнями особи. Секретар Київського обкому КП(б)У М.Н.Демченко запропонував 21 липня 1933 р. міському партії негайно відкрити кіоски для продажу комерційного хліба на «дачних місцевостях»: Ворзель, Боярка, Пуца-Водиця, Дарниця, Святошин та ін.

1 серпня 1933 р., коли види на урожай були позитивними, політбюро ЦК КП(б)У затвердило поданий Наркомпостачем УСРР план хлібопостачання на серпень, зобов'язавши місцеву партійну та державну владу «...відновити повністю норми забезпечення хлібом для робітників, ІТП, службовців та їх утриманців «особого» і першого списку, не допускаючи у подальшому порушення встановлених для них норм хлібопостачання»[15]. Для робітників другого списку встановлювалася норма 600 г, а з 1 серпня учителі, ветеринари і медпрацівники у селах та їх утриманці переводилися на централізоване забезпечення хлібом за рахунок 2% нарахувань за поставку зерна державі колгоспами та селянами. Порушувалося питання перед А.Мікояном про відкриття у Харкові гастрономів та двох-трьох комерційних ресторанів за комерційними цінами. Для функціонування цієї форми торгівлі треба було мати гроші, належну мережу, а головне достатню кількість печеного хліба.

Офіційно карткова система була усунена з повсякденного життя населення 9 грудня 1934 р. постановою РНК СРСР «Про скасування карткової системи з печеного хліба, борошна та круп і системи отоварювання технічними культурами». Два перших абзаци постанови розкривають економічну основу, соціальне спрямування та організаційні форми нового режиму торгівлі печеним хлібом. Виявляється, що її скасування стало можливим завдяки «досягнутим успіхам розвитку соціалістичного сільського господарства», а також з метою «подальшого поліпшення постачання робітників», тому впроваджувалася торгівля хлібопродуктами у державних та кооперативних магазинах. Упродовж 1934–1935 рр. у багатьох районах Вінницької та інших областей, судячи з опублікованих архівних документів, тривав голод. Станом на лютий 1934 р. «продовольчі труднощі» були зафіксовані органами ГПУ УСРР у 349 сільрадах 74 районів України, а у селах Немирівського району Вінницької області у лютому 1935 р. «хліба зовсім нема»[16]. У березні 1935 р. у багатьох колгоспах області колгоспники лежали пухлими від голоду, тому що залишились без хліба

внаслідок хлібозаготівель та мізерної натуральної оплати трудодня, внаслідок чого «успіхи» виявилися дуже трагічними і драматичними.

«Демократичність» та «гуманність» молотовської постанови про скасування карткової системи виявилася політичною декларацією, яка мала засвідчити світові про подолання «прориву» 1932–1933 рр., тобто голодомору. З 1 січня 1935 р. замість високих комерційних і надто занижених нормованих роздрібних цін на печений хліб, борошно та крупу встановлювали єдині ціни за восьмома поясами. Українські області належали до другого і третього поясів. Так, житній кілограмовий буханець хліба коштував 90 коп. для населення Київської, Харківської, Донецької, Чернігівської, Вінницької областей, а за 1 крб. його можна було придбати у містах Дніпропетровської та Одеської областей. Пшеничний коштував для другого поясу 1 крб., для третього 1 крб. 10 коп., а висівковий від 2 крб. 20 коп. до 3 крб. 40 коп.

Отже, починаючи з 1 січня 1935 р., карткова система перестала функціонувати, яка створювала умови населенню для вільного придбання печеного хліба, хоча в українському селі 1934 – 1935 рр. ніхто з урядовців не ліквідував форм, методів та нереальних обсягів хлібозаготівель.

Таким чином, система нормованого постачання хліба, круп та борошна, а також інших видів продуктів, яке стосувалося переважно індустріальних робітників та окремих соціально-професійних груп міського населення, проіснувала п'ять років (1929–1934). Вона була спрямована на забезпечення робітників ключових галузей промисловості, але виявилася жалюгідною формою дозованого харчування найманих працівників, позбавлених інших засобів існування. Встановлені норми подушного забезпечення хлібом за коефіцієнтом трудової участі, кваліфікації та галузевої градації постійно переглядалися, зменшувалися, а рівень забезпечення бажав кращого, оскільки карткова система не витримала випробування голодомором, котрий проник до сумнозвісних списків №2,3, які стосувалися дрібних фабрик та заводів, установ освіти та охорони здоров'я. За таких умов, коли робітникам не вистачало хліба, не кажучи про жири, овочі, фрукти, молочні продукти та рибу, їх експорт виглядав цинічно і зухвало. Спроба партійно-радянських органів вирішити проблему забезпечення міського населення хлібом шляхом впровадження комерційної торгівлі завершилася нічим, тому що хліб не потрапляв до крамниць, а боротьба із спекулянтами відлякувала потенційних клієнтів. Паралельно з комерційними магазинами діяла торгсінівська мережа, система закритих розподільників для партноменклатури, тому «класи» соціалістичного суспільства здобули можливість вибору прилавків. Країна, яка годувала хлібом європейські країни, вимушена перейти на карткове нормоване забезпечення робітників, службовців та їхніх родин, що не відповідало її потенційним економічним можливостям, особливо сільськогосподарського виробництва в УСРР.

Література:

1. Голод 1932-1933 років в Україні: причини і наслідки /Ред. рада: В.А.Смолій та ін.; відп. ред. В.М.Литвин. – К.: Наукова думка, 2003. – 886с.
2. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.) / В.Г.Шарпаций. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268с.
3. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ / В.К.Борисенко, О.М.Веселова, В.М.Даниленко та ін. / Відп. ред. В.І.Марочко. – К.: Фенікс, 2008. – 584с.
4. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Ред. рада: В.М.Литвин; відп. ред. В.А.Смолій. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.2. – 608с.
5. СУ РСФСР. – 1929. – №83. – С.817.
6. Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. Збірник док. і матеріалів. – К., 1993. – С.306–307.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 423, оп. 6, спр. 1200, арк. 22.
8. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Наукова думка, 1990. – С.465.
9. Там само. – С.466.
10. ЦДАВО України, ф. 423, оп. 6, спр. 1299, арк. 1.
11. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ... С.118-119.
12. Там само. – С.119.

13. Там само. – С.122.

14. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.– С.485.

15. Там само. – С.543.

16. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.: зб. док. та матер. – Вінниця, 2007. — С.447,463.

Шарпатый В.Г. Функционирование в Украине карточной системы обеспечения населения хлебопродуктами (1929–1935 гг.). *В статье исследуется феномен функционирования карточной системы обеспечения городского населения хлебопродуктами в Украине в 20–30-х годах. Выясняются социальная эффективность, политико-экономическая мотивация и реальные причины дозированного питания населения.*

Ключевые слова: собес, карточная система, хлебозаготовки, мирчук, коллективизация, Наркомпостач.

Sharpatiy V.H. The card system functioning of providing people with bakery products in Ukraine: 1929–1935. *The phenomenon of the card system and its functioning in providing of urban population with bakery products in Ukraine in the 20-30s is studied in the article. It turns out The social efficiency, political and economical motivation and the real reasons of dosed nutrition are found out.*

Key words: sobez, card system, grain purchases, mirchuk, collectivization, Narkompostach.

Автори номера

Буряк

Руслан Іванович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України

Васильченко

Іван Іванович,

аспірант кафедри економічної кібернетики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гайдук

Ніна Михайлівна,

кандидат педагогічних наук, завідувач секції соціальної роботи, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»

Горпинич

Ольга Валеріївна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та соціального управління Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України (*дали – АПСВ ФПУ*)

Клюс

Лілія Євгенівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»

Коваль

Дмитро Павлович,

аспірант кафедри етнології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Колчар

Ольга Вячеславівна,

студентка III курсу факультету економіки та туризму Закарпатського державного університету

Кравченко

Оксана Олексіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Кривоконь

Наталія Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи Чернігівського державного технологічного університету

Кульчинська

Олеся Олегівна,

здобувач кафедри економіки підприємства АПСВ ФПУ

Лагодзінський

Віталій Володимирович,

здобувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка

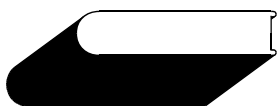
Машика

Юрій Вікторович,

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної теорії та менеджменту Закарпатського державного університету

Мехрибан Мирзазаде	старший научный сотрудник Института экономики НАН Азербайджанской Республики
Нестеренко Людмила Миколаївна,	викладач кафедри теорії та історії музики Луганського державного інституту культури та мистецтв
Пастушенко Сергій Григорович,	кандидат технічних наук, доцент кафедри соціології та соціального управління АПСВ ФПУ
Проскура Володимир Вячеславович,	кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»
Пугачов Олександр Павлович,	аспірант кафедри економіки підприємства АПСВ ФПУ, магістр інноваційної діяльності
Рахманов Олександр Адольфович,	кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри політології та соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
Сапелкіна Олена Володимирівна,	кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та соціального управління АПСВ ФПУ
Сапелкіна Злата Петрівна,	кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та профспілкового руху АПСВ ФПУ
Слесаренко Ольга Олександрівна,	аспірантка Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Смирнова Ольга Олеговна,	помощник заместителя Председателя Совета Федерации Федерального собрания Российской Федерации, кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедры «Стратегическое планирование» Международного независимого эколого-политологического университета (Академия МНЭПУ)
Срібна Марія Андріївна,	аспірантка Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Філь Ганна Василівна,	старший викладач кафедри соціології та соціального управління АПСВ ФПУ
Шарпатовий Віктор Григорович,	доктор історичних наук, професор кафедри історії та етнополітики НПУ імені М.П. Драгоманова

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Стаття повинна розкривати зміст однієї з рубрик збірника:

- 1) Соціальне управління і профспілковий рух;
- 2) Економіка. Проблеми економічного дослідження;
- 3) Політика, історія, культура
- 4) Наукові рецензії.

Автор статті відповідає за правильність і достовірність викладеного матеріалу, за належність останнього йому особисто.

Обсяг статті – від 6 до 12 сторінок машинопису.

Стаття повинна вміщувати такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язування даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі (витяг з постанови Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України». – Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Текст статті друкується на папері стандартного формату (**A4**) через 1,5 інтервала з дотриманням таких розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого – 2 см, правого – 1 см.

Весь текст повинен бути набраний шрифтом **Times New Roman 14 pt** в одну колонку без застосування будь-якого форматування. Не допускається використання вставок та гіперпосилань. Можна виділяти окремі частини тексту курсивом або напівжирним шрифтом. Формули обов'язково повинні розмічатися. Посилання на літературу розміщується наприкінці тексту.

Ілюстрований матеріал виконується чітко і якісно. Посилання на ілюстрації у тексті статті – обов'язкове.

Разом із друкованою статтею (2 прим.) подається електронний варіант на дискеті, або CD-R диску. Файл статті повинен бути збережений у форматі RTF або у форматі MSWord. Екранні копії, схеми, малюнки та фотографії записуються на дискеті окремими графічними файлами форматів TIFF, BMP, GIF, JPG, в імені яких повинен вказуватись номер малюнка в статті, наприклад, pict_10. tif. На дискеті обов'язковими мають бути тільки файли, які відносяться до змісту статті. На етикетці дискети необхідно вказати прізвище та ініціали автора/авторів.

Структура статті: прізвище і ініціали автора, назва статті, анотації (рос., англ.), ключові слова, текст статті, бібліографія.

Наприклад:

Рубрика 5

Іванов Іван Іванович

Підготовка військових кадрів...:

1944–1950 рр.

...отримали вказівку партійних органів спрямувати першочергові удари на ліквідацію терористичних угруповань ОУН у містах і райцентрах [1, арк.10; 37, арк.27]. Найбільш уражені диверсіями стали райони Полісся та наближені до державного кордону залізничні відтинки Прикарпаття [2, с. 213].

Література

1. Військове виховання підрозділів СБ у 1941–1943 рр. див.: Огороднік В. Військова підготовка відділів Служби безпеки ОУН (Б) у 1940–1943 рр. /Валерій Огороднік //Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2008. – № 4. – С. 64–70.
2. Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Моногр. /Г. Биструхін, Д. Веденєєв. – К.: Генеза, 2006. – 408 с.

Автор підписується на звороті останньої сторінки.

До статті додаються:

1) УДК;

2) прізвище та ініціали автора (рів), назва статті, анотація, ключові слова (укр., рос., англ. мовами);

3) дві рецензії:

2. одна з них може бути затверджена кафедрою або науково-дослідним відділом, де працює автор;

3. друга – зовнішня;

3) відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові, повністю звання, посада, контактні телефони.

Наприклад:

Іванов Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин ФПУ.

Телефон: 526 – 15 – 45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів.

До рубрики «**Наукові рецензії**» подаються матеріали українською мовою (обсягом від 3 до 6 стор.) у двох варіантах:

роздрукований за підписом автора рецензії і печаткою;

електронний на дискеті 3,5 дюйма.

Після подання матеріалу редколегія журналу в місячний термін розглядає доцільність розміщення рецензії, а науковий редактор вносить правки редакційного характеру (якщо це потрібно) та письмово погоджує їх з автором рецензованої роботи, або рецензентом. Поданий матеріал відображає точку зору рецензента, яка може не збігатися з позицією редколегії журналу.

Роздруковані матеріали і дискета авторів не повертаються.

Інформація для абітурієнтів

ШАНОВНІ АБІТУРІЄНТИ!

Академія праці і соціальних відносин **приймає** на **конкурсній основі** для навчання громадян України, а також осіб без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах, мають **документ державного зразка** про повну загальну середню освіту, неповну, базову чи повну вищу освіту, або документ про здобуту освіту іноземних держав (не державного зразка України), з обов'язковою нострифікацією, проведеною Міністерством освіти і науки України в установленому порядку.

Академія **акредитована** за статусом вищого навчального закладу освіти, **III-IV рівнів** (ліцензія МОНмолодьспорт України №АД 034528 від 18.04.2012 р.).

Випускники Академії отримують **диплом державного зразка**.

Основні освітні послуги, які надає Академія

1. Підготовка за освітньо-кваліфікаційними рівнями **бакалавр** (4 роки) та **спеціаліст/магістр** (1-2 роки на базі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра) здійснюється через **денну, заочну форми навчання** на факультетах:

ЕКОНОМІЧНОМУ:

БАКАЛАВР за напрямками:

- 6.030504 Економіка підприємства
- 6.030508 Фінанси і кредит
- 6.030507 Маркетинг
- 6.030601 Менеджмент

СПЕЦІАЛІСТ/МАГІСТР за спеціальностями:

- 7./8.050104 Фінанси
- 7./8.050108 Маркетинг
- 7./8.050107 Економіка підприємства
- 7.03060101 Менеджмент

ЮРИДИЧНОМУ:

- 6.030401 Правознавство

- 7./8.060101 Правознавство

СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ:

- 6.030101 Соціологія

- 7./8.040202 Соціальна робота
- 7.040201 Соціологія

2. Продовження навчання для осіб, які навчалися чи закінчили училища, коледжі, технікуми, інститути, Академії тощо здійснюється через денну та заочну форми навчання на всіх факультетах за зазначеними у п.1. спеціальностями.

3. Перепідготовка (друга вища освіта) здійснюється через денну, заочну форми навчання на всіх факультетах за зазначеними у п.1. спеціальностями.

4. Конкурсний відбір вступників на **I курс денної та заочної форми навчання** здійснюється приймальною комісією за сертифікатом Українського центру оцінювання якості освіти, отриманим вступниками у поточному році (з балами не менше 124 з непрофільних предметів та не менше 140 з профільних предметів); (за результатами вступних випробувань) з української мови та літератури (обов'язково) та математики або історії України (обов'язково) і одного за вибором абітурієнта.

Абітурієнти, які бажають **продовжити** навчання зараховуються до Академії **за результатами комплексного іспиту, а при вступі на другу вищу освіту, зараховуються за результатами співбесіди з фахових дисциплін.**

Термін прийому документів і вступних випробувань:

денна форма навчання:

прийом документів з **2 липня до 31 липня 2012 р.;**

заочна форма навчання:

прийом документів з **2 липня до 31 липня 2012 р.;**
зарахування **до 25 серпня 2012 р.**

Абітурієнти подають такі документи:

- заява встановленого зразка;
- документ державного зразка про освіту (оригінал або копію, завірену у встановленому порядку);
- Сертифікати Українського центру оцінювання якості освіти;
- медична довідка за формою 086—О (оригінал або копію);
- шість фотокарток 3 x 4;
- паспорт чи свідоцтво про народження, військовий квиток чи приписне свідоцтво (обов'язково) та документи, що надають право на пільги, вступник подає особисто;
- два конверти з маркою.

Навчання в Академії платне, на умовах договору, оплата здійснюється за рахунок юридичних чи фізичних осіб.

Студенти мають можливість займатися **спортом та художньою творчістю.**

Академія **має гуртожиток**, який знаходиться на території Академії і забезпечує 70% іногородніх студентів.

На період навчання студенти звільняються від призову на військову службу у порядку, встановленому чинним законодавством України та мають можливість пройти **військову підготовку** офіцерів запасу.

Академія **сприяє працевлаштуванню випускників.**

Проезд до Академії:

Від ст. метро «Либідська»

Від ст. метро «Арсенальна»

Від залізничного вокзалу

Від Ленінградської площі

Від автостанції «Дачна»

Від ст. метро «Лук'янівська»

Від зуп. кінотеатр «Флоренція» (Троєщина)

Тр. № 2,11, таксобусам № 80 до зупинки «Одеська площа»

Таксобусам № 444 до зупинки «Одеська площа»

Таксобусам № 507, 458 до зупинки «Одеська площа»

Таксобусам № 172 до зупинки «Одеська площа»

Авт. № 56 або таксобусам до зупинки «Академія праці»

Таксобусами № 496, 499 до зупинки «Академія праці»

Таксобусам № 416 до зупинки «Одеська площа»

Телефон приймальної комісії: (044) – 526-06-64, 526-45-78

e-mail: info@socosvita.kiev.ua <http://www.socosvita.kiev.ua>